

Tartu Ülikool

Loodus- ja tehnoloogiateaduskond

Kultuuriväärtuste säilitamise õppekava

Kadri Kallast

MÄLESTUSMÄRKIDE VÄÄRTUSTE HINDAMINE

Magistritöö

Juhendaja: prof. Kurmo Konsa

Tartu

2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. KULTUURIPÄRANDI VÄÄRTUSTE HINDAMISE TÜPOLOOGIAD	7
1.1. Rahvusvahelised kultuuripärandi väärtuste tüpoloogiad	8
1.1.1. ICCROM'i pärandikorralduse juhend.....	8
1.1.2. Getty Konserveerimise Instituudi väärtuste hindamise alused	12
1.1.3. Inglise Pärandi Komisjoni juhised	17
1.1.4. Austraalia ICOMOS'i säilitusotsuste alused.....	21
1.2. Väärtuste tüpoloogia Eesti kultuuripärandi diskursuses	25
1.2.1. Muuseumiseaduses märgitud kultuuriväärtused	27
1.2.2. Muinsuskaitse ja kultuurimälestiste väärtused.....	27
1.3. Väärtuste tüpoloogiate ühildamine	32
2. MÄLESTUSMÄRKIDE VÄÄRTUSTE HINDAMISE ALUSED.....	35
2.1. Mälestusmärkide püstitamise eesmärkidest ja ajaloost.....	35
2.2. Analüüsimeetod: analüütiliste hierarhiate meetod ehk Saaty skaala	38
2.3. Mälestusmärkide väärtuste hindamine Saaty skaalal.....	40
3. VILJANDIMAA VABADUSSÕJA MÄLESTUSSAMMASTE VÕRDLEV HINDAMINE	54
3.1. Ülevaade uurimisobjektidest: Viljandimaa Vabadussõja mälestussambad.....	54
3.2. Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste hindamine analüütiliste hierarhiate meetodil	60
3.2.1. Mälestussammaste poliitiline väärtus.....	60
3.2.2. Mälestussammaste ajalooline väärtus	61
3.2.3. Mälestussammaste haridusväärtus.....	62
3.2.4. Mälestussammaste identiteediväärtus	63
3.2.5. Mälestussammaste sotsiaalne väärtus	65

3.2.6. Mälestussammaste kasutusväärtus	65
3.2.7. Mälestussammaste religioosne/spirituaalne väärtus	66
3.2.8. Mälestussammaste kunstiväärtus	67
3.2.9. Mälestussammaste etnograafiline väärtus	68
3.2.10. Mälestussammaste arheoloogiline väärtus	70
3.2.11. Mälestussammaste esteetiline väärtus	71
3.2.12. Mälestussammaste haruldusväärtus	72
3.2.13. Mälestussammaste teadusväärtus	73
3.2.14. Mälestussammaste majanduslik väärtus	74
3.3. Kokkuvõte Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste väärtuspõhisest hindamisest	75
KOKKUVÕTE	78
THE ASSESSMENT OF THE VALUES OF MONUMENTS. Summary.....	80
ALLIKAD	82
KIRJANDUS	84

SISSEJUHATUS

Magistritöö „Mälestusmärkide väärtuste hindamine“ tegeleb kultuuripärandi väärtuspõhise hindamisega. Selline suundumus on esile kerkinud hiljaaegu ka Eesti muinsuskaitstes, kui Kultuuriministeriumis moodustati ehitismälestiste väärtuspõhise hindamise töörühm. Töörühm leidis, et väärtuspõhine hindamine võiks olla kasulik instrument, mille abil lahendada mitmeid muinsuskaitstes esinevaid probleeme: mälestiste toetuste süsteemi läbipaistvus, riikliku mälestiste nimekirja tasakaalustatus, kehtiva nimekirja vastavus tänapäevastele muinsuskaitsetele arusaamadele ning kohaliku kaitse võimalikkus (Välja 2014, 98). Siinses töös uurime väärtuspõhise hindamise rakendatavust ühele pärandobjekti tüübile. Meie põhiline hüpotees on, et üldine mälestusmärkide väärtuste analüüs võimaldab luua hindamise aluse, mida on võimalik rakendada üksikute mälestusmärkide võrdleval hindamisel, mis kujundab säilitusotsuseid.

Magistritöö teemavalik tuleneb huvist väärtuste vastu, mis kujundavad kultuuripärandit. Kehtivate väärtushinnangute alusel määratletakse, mis kuulub kultuuris pärandi hulka ning kuidas seda hinnata tuleb. Kuna paljude kultuuriväärtuslike objektide „eluiga“ ulatub sajanditesse, siis on tõenäoline, et nende tähendust ja väärtuslikkust hinnatakse aja jooksul ümber. Hindamiskriteeriumide välja töötamisel püütakse arvestada väärtusperspektiivide varieerumist eri ajastutel, mis tähendab tunnistada, et ka meie kaasaegsed seisukohad ei kajasta lõplikku tõde. Ometi on kriteeriumide kallal töötamine oluline, sest nendest lähtutakse praktiliste otsuste tegemisel kultuuripärandi säilitamises.

Siinse töö fookuses on väärtuste hindamine teatud tüüpi pärandobjektide, nimelt mälestusmärkide puhul. Tegemist on objektidega, mille seast paljud on ideoloogiliselt laetud, mistõttu nende tähendus ja väärtus on eriliselt tundlikud pidevalt muutuvuses oleva kultuurikonteksti suhtes. Töö eesmärgiks on luua sellele pärandobjekti tüübile

spetsiifiline väärtuste tüpoloogia, mis toetaks mälestusmärkide hindamist. Loomaks laiemat aluspinda meie lähenemisele, toetume mitmele pärandikäsitlusele, mis loodud nii Eestis kui välismaal, nii riiklikul kui ka rahvusvahelisel tasandil. Töö suund sobitub Eesti kultuuripärandi käsitlusega, milles ilmneb suundumus objektitüübist lähtuvatele kriteeriumide loomisele, mis viitab seisukohale, et väärtuste analüüs peab lähtuma objektitüübi iseärasustest. Sellist eristust võime täheldada ühelt poolt mälestiste kategoriseeringus ning hindamiskriteeriumide erinevuses¹. Teiselt poolt on märgata tendentsi valdkonna spetsiifilisele käsitlusele looduslike pühapaikade näitel, millel on muust pärandist eraldi riiklik arengukava, hindamise alused ning millele toetusgrupp taotleb ka erilisi kaitsmise tingimusi².

Magistritöö ülesehitus lähtub seatud eesmärgi täitmisest: esmalt esitatakse üldisem pärandi käsitlus, seejärel kitsendatakse käsitlust vastavalt mälestusmärkidele ning lõpuks rakendatakse loodud hindamisalust näidete analüüsimisel. Laiapõhjalise kultuuriväärtuste käsitluse jaoks ühendame esimeses peatükis kultuuripärandi väärtuste teooriaid Eestist ja mujalt maailmast. Anname referatiivse ülevaate järgnevate institutsioonide kultuuripärandi väärtuste tüpoloogiast: UNESCO's loodud Kultuuriväärtuste Säilitamise ja Restaureerimise Uurimise Rahvusvaheline Keskus ICCROM (1.1.1.), Getty Konserveerimise Instituut Kalifornias (1.1.2.), Ajalooliste Hoonete ja Monumentide Inglismaa Komisjon ehk Inglise Pärand (1.1.3.), Austraalia Rahvusvaheliste Mälestiste ja Mälestisalade Nõukogu ICOMOS (1.1.4.). Teises alapeatükis toome esile Eesti kultuuripärandi käsitlustes toonitatud väärtuseid Muuseumiseaduse (1.2.1.) ja Muinsuskaitse (1.2.2.) näitel. Kolmandas alapeatükis ühendame kõigi kuue käsitluse väärtuste tüpoloogiaid koondtabelis, milles esitatud neliteist väärtust võtame aluseks teises ja kolmandas peatükis mälestusmärkide väärtuste hindamise juures.

Teises peatükis keskendume valitud uurimisobjekti ja analüüsimeetodi tutvustamisele. Kõigepealt anname lühiülevaate mälestusmärkide ajaloost ning selgitame, mille poolest on tegemist väga huvitava pärandobjekti tüübiga (2.1. Mälestusmärkide

¹ Kultuurimälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised, vaadatud 27.03.2014.

² Eesti Ajaloolised looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2013–2020, hiis.ee/files/ALP_Arengukava_2013_2020.pdf, vaadatud 27.03.2014.

püstitamise eesmärkidest ja ajaloost). Üheks olulisemaks autoriks, kellele selles töösas tugineme, on Marek Tamm, kes on kirjutanud mälestusmärkide sotsiaalpoliitilisest rollist, toonitades, et need saavad „mälu kollektiivi enesepildi oluliseks osaks“ (Tamm, Halla 2008, 47). Järgnevas alapeatükis — 2.2. Analüüsimeetod: analüütiliste hierarhiate meetod ehk Saaty skaala — tutvustame valitud analüüsimeetodit ning selgitame, miks oma magistritöösse just selle meetodi valisime. Teise peatüki kõige mahukam osa on kolmas alapeatükk, milles rakendame analüütiliste hierarhiate meetodit selleks, et välja selgitada, milline osakaal peaks olema erinevatel väärtustel mälestusmärkide hindamise juures. Põhjendame antud hinnanguid ning esitame väärtuste hierarhia, mis võiks olla mälestusmärkide hindamise aluseks.

Kolmanda peatüki eesmärk on rakendada teises peatükis saadud tulemusi, s.o. mälestusmärkide väärtuste hindamise aluseid, konkreetsetel näidetel. Näitlikustavaks uurimismaterjaliks valisime ühe hulga objekte, mis oleksid millegi poolest ühetaolised: Viljandimaa Vabadussõja mälestussambad. Kõigepealt anname lühiülevaate kõikidest tänaseni säilinud või taastatud Viljandimaa Vabadussõja mälestussammastest (alapeatükis 3.1.), misjuures peamisteks infoallikateks on Kultuurimälestiste riiklik register ning Mati Straussi koostatud „Vabadussõja mälestusmärgid I“. Seejärel rakendame taaskord analüütiliste hierarhiate meetodit, et välja selgitada, milline on nende mälestussammaste väärtuslikkuse hierarhia. Selleks võrdleme sambaid omavahel nende neljateistkümne väärtuse raames, mille esitasime esimeses peatükis väärtuste koondtabelis, ning arvestame teises peatükis väljaarvutatud väärtuste osakaalu (alapeatükkides 3.2.1.–3.2.14.). Neljateistkümne tabeli koostamise tulemusel saame välja arvutada tulemused, mida esitame peatüki viimases osas, alapeatükis 3.3. Kokkuvõtte Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste väärtuspõhisest hindamisest.

Magistritööga esitame ühe võimaliku lähenemise säilitusotsuste tegemiseks ja demonstreerime selle potentsiaalset efektiivsust. Töö originaalpanus seisneb eelkõige järgmistes punktides: erinevate kultuuripärandi väärtuste käsitluste ühildamine, mälestusmärkide väärtuspõhise hindamisealuse koostamine, Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste väärtuspõhine hindamine.

1. KULTUURIPÄRANDI VÄÄRTUSTE HINDAMISE TÜPOLOOGIAD

Säilitusotsuste tegemise protsessi ühtlaseks juhtimiseks on vajalik teatud teoreetilise raamistiku koostamine. Sellega tegelevad riiklikud ja rahvusvahelised institutsioonid ning erasektori teadusasutused, milles välja töötatud seisukohad on aluseks pärandi käsitlemist reguleeriva seadusandluse kujundamisel. Esimeses peatükis vaatame kõigpealt nelja olulist rahvusvahelist väärtuste tüpoloogilist määratlust, millest kaks pärinevad rahvusvahelistest organisatsioonidest (UNESCO ja ICOMOS), üks riiklikust institutsioonist (Inglise Pärand) ning üks erateadusasutusest (Getty Konserveerimisinstituut). Seejärel vaatame Eesti pärandi käsitles esinevaid tüpoloogiasid Muuseumiseaduse ja Muinsuskaitse kaudu. Nii Eestis kui ka mujal maailmas loodud tüpoloogias väljendatud baasarusaamad kultuuripärandist ja selle säilitamisest on väga sarnased, ent ilmnevad mõningad erinevused väärtuste hindamise aluseks olevates tüpoloogias. Erinevate tüpoloogiate käsitlemine on meile oluline selle jaoks, et näitlikustada erinevaid lähenemisi pärandi diskursuses ning laiemalt kultuurianalüüsis.

Selle tööosa eesmärk on kõrvutada ja ühendada Eesti pärandi diskursuse seisukohti Lääne maailma pärandi diskursusega ning esitada kõiki käsitlusi kaasav laiendatud tüpoloogia, millest saaksime lähtuda järgmises tööosas mälestusmärkide säilitusotsuste tegemise jaoks vajaliku väärtuste hindamise aluse formuleerimisel. Eesmärkidest lähtuvalt on esimene peatükk ülesehitatud nii, et kõigepealt tutvustame nelja rahvusvahelist tüpoloogiat (alapeatükkides 1.1.1.–1.1.4.), seejärel Eesti pärandi diskursuses esile toodud väärtuste süsteemi (1.2.) ning peatüki lõpus esitame koondtabeli, milles ühendame kõiki kuute esitatud käsitlust (1.3.).

1.1. Rahvusvahelised kultuuripärandi väärtuste tüpoloogiad

Järgnevalt tutvustame kokkuvõtlikult nelja pärandiga tegelevat institutsiooni ja nende lähenemist pärandi väärtustele. Need institutsioonid tegutsevad maailma eripaigus: Põhja-Ameerikas, Austraalias, Suur Britannias ja Mandri-Euroopas. Filosoofiliselt jääme seega Lääne maailma piiridesse, kuna ülemaailmsete ideestike kõrvutamine eeldaks ka mitteläänelike kultuurikontekstide mõistmist, milleks vajalikud sügavad teadmised autoril puuduvad. Kuna „väärtus“ on olemuselt väga tõlgenduslik mõiste, siis leiame, et on mõttekas püsida ühes kontekstis, milleks siinkohal on Lääne maailma arusaam kultuurist, selle väärtustest ja pärandist.

Alljärgnevalt tutvustame lähenemisi samas järjekorras, kui on olnud nende baastekstide loomine, kuna iga järgneva teooria kujunemine on toimunud teadlikuna varem loodud konventsioonidest ja teoreetilistest raamistikest. Ükski lähenemine ei põhine seisukohal, et selle näol on tegemist paindumatu teooriaga, mis esindab ainuõiget arusaamist objektiivsest reaalsusest. Need on mitmete kultuurianalüütilikute ja töögruppide koostöös sõnastatud definitsioonid ning formuleeritud tüpoloogiad. Kuigi võime öelda, et väärtuste näol on tegemist raskesti fikseeritavate ja muutuvate aspektidega, siis nendest lähtuvatel säilitusotsustel on reaalsed tagajärjed. Kui õigel hetkel jääb mõni väärtus fikseerimata ja seetõttu olulised sammud säilitustöös tegemata, siis hiljem on neid väärtuslike kultuurinähtuseid keeruline, vahel ka võimatu taastada.

1.1.1. ICCROM'i pärandikorralduse juhend

ICCROM ehk Kultuuriväärtuste Säilitamise ja Restaureerimise Uurimise Rahvusvaheline Keskus on 1956. aastal UNESCO peakonverentsil asutatud ja nüüdseks enam kui saja liikmesriigiga rahvusvaheline organisatsioon. Eesti Vabariik esitas avalduse ICCROM-iga liitumiseks 2000. aastal ning võeti liikmeks 2001. aastal. Vabariigi Kultuuriministeeriumi

veebilehelt³ võib lugeda, et uurimiskeskuse funktsiooniks on kultuuriväärtuste konserveerimise ja restaureerimise toetamine selleks vajalikke tingimuste edendamise teel. Nende tegevuste hulka kuuluvad: konserveerimisalase informatsiooni kogumine, uurimine ja levitamine; uurimuste algatamine, stimuleerimine ja koordineerimine; nii üld- kui üksikküsimustes nõustamine; kultuuriväärtuste konserveerimise ja restaureerimise valdkonnas väljaõppe edendamine. Kokkuvõtvalt öeldes on ICCROM'i asutamise ja tegevuse eesmärgiks tõsta konserveerimis- ja restaureerimistöde taset ning selgitada laiemale üldsusele kultuuriväärtuste konserveerimise ja restaureerimise vajadust.

ICCROM'i poolt 1993. aastal Roomas välja antud Bernard M. Feildeni ja Jukka Jokilehto pärandikorralduse juhend kannab pealkirja „Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites“. Juhend tegeleb nii kultuuripärandit puudutavate teoreetiliste aspektidega (näiteks maailmapärandi nimistusse kuulumise tingimuste selgitamine ja hindamise alused) kui ka pärandikorralduse praktiliste küsimustega (seadusandlus, töökorraldus ja ebameeldivad eriolukorrad). Feildeni ja Jokilehto koostatud juhendi eelkäijaks ja lähtepunktiks on 1964. aastal koostatud rahvusvaheliste eeskirjade dokument, mida tuntakse kui Veneetsia harta⁴. Võime öelda, et 1993. aastal koostatud pärandikorralduse juhend on kolmkümmend aastat varem Veneetsias kokku lepitud baasideede edasiarendus, mis muu hulgas sisaldab ka väärtuste tüpoloogiat.

Pärandi väärtused jaotavad Feilden ja Jokilehto kaheks üldiseks kategooriaks: kultuuriväärtused ja kaasaegsed (sotsiaal-)majanduslikud väärtused. Nendes kategooriatesse paigutavad nad omakorda väärtuste kategooriad: kultuuriväärtused on (1) identiteediväärtus, (2) suhteline tehniline või kunstiväärtus ja (3) haruldusväärtus ning (sotsiaal-)majanduslikeks väärtusteks on (4) majanduslik, (5) funktsionaalne, (6) hariduslik, (7) sotsiaalne ja (8) poliitiline väärtus. Sellise kategoriseeringu või tüpoloogia eesmärk on aidata tuvastada erinevaid väärtuseid ning mõista nende suhet kultuuri ressursside, pärandobjekti ja selle kontekstiga. Feilden ja Jokilehto toovad väärtusetüüpide jagunemise juures esile kaks aspekti: millel väärtus põhineb ja kuidas selle mõju avaldub. (Feilden, Jokilehto 1993, 18–21)

³ Kultuuriministeerium: Eelnõud, www.kul.ee/index.php?path=38&EelID=10, vaadatud 01.03.2014

⁴ The International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites.

I d e n t i t e e d i v ä ä r t u s põhineb äratundmisel ning emotsionaalsetel sidemetel ühiskonna ja mõne konkreetse pärandobjekti vahel. See emotsionaalne side võib olla seotud vanuse, traditsiooni, järjepidevuse, mälestuste, legendaarsuse, imetabasuse, tunnete, spirituaalsuse, religioossuse, sümbolite, poliitika, patriotismi ja natsionalismiga. Feilden ja Jokilehto selgitavad, et just tänu emotsionaalsele aspektile on identiteediväärtusel tugev mõju pärandiallikate kaitsmisele, konserveerimisele ja restaureerimisele (seejuures on liigse restaureerimise oht). Identiteediväärtuseta objekte ähvardab palju sagedamini unarusse jätmine ja hävimine kui selles kategoorias olulisi objekte. (Feilden, Jokilehto 1993, 18)

S u h t e l i n e t e h n i l i n e v õ i k u n s t i v ä ä r t u s põhineb uurimustööl, mis ajalookriitiliselt hindab, kui olulised ja tähendusrikkad on pärandobjekti disaini ja teostuse või tehniline, struktuurne ja funktsionaalne kontseptsioon. Selliste teaduslike uuringute läbiviimise eesmärgiks on Feildeni ja Jokilehto sõnul tõestada objekti suhtelist tähenduslikkust selle loomise ja kasutamise ajal, kuid ka teistel perioodidel kuni kaasajani välja. Uuringutulemused on aluseks objekti klassifitseerimiseks ja mõjutavad säilitamise strateegia koostamist. (Samas, 18-19)

H a r u l d u s v ä ä r t u s põhineb lihtsalt öeldes statistikal. Siin on autorite sõnul objekti väärtuslikkuse hindamise kontekstiks teised kas sama tüüpi, stiili, samalt ehitajalt või ajaperioodilt pärinevad objektid, mille kaudu määratletakse hinnatava objekti haruldus, representatiivsus ja unikaalsus. Olles eelneva kahe kategooriaga väga lähestikune, avaldub sarnaselt ka haruldusväärtuse mõju objekti kaitseks kulutatavates vahendites. (Samas, 19)

Feilden ja Jokilehto toonitavad, et kõik kultuuriväärtused on otseselt seotud pärandi ressurssidega, millesse kaasaegsed vaatlejad–hindajad suhtuvad alati subjektiivselt, st nende tõlgendused peegeldavad alati kaasaegseid arusaamasid. Need hinnangud on aga määrava kaaluga, mis puudutab üldsuse huvi ja tõlgendusi ning samuti säilitusstrateegia planeerimist. Vastukaaluks eksperthinnangutest lähtuvatele kultuuriväärtustele on objektidel ka kasutusväärtused, mis on seotud kaasaegse ühiskonna ning selle sotsiaal–majanduslike ja poliitiliste infrastruktuuridega. (Samas, 18-19)

M a j a n d u s l i k väärtus ei pruugi olla piiratud vaid rahalises väärtuses väljendumisega, see seostub ka üldisemas plaanis vajadustele vastavat vahendite

ümberpaigutamisega. Kultuuripärandi kontekstis võib autorite sõnul majanduslikku väärtust mõista kui väärtust, mis tuleneb kas pärandi enda materiaalsetest omadustest või sellel tehtud konserveerimistöödest. Majandusliku väärtuse mõju avaldub neljas tuluallikas: turism, kaubandus, kasutus ja soodustused. Feilden ja Jokilehto hoiatavad, et kui ükskõik millist neist neljast tuluallikast väärtalt korraldada, siis võib see viia ebasoovitavate muudatuste või isegi objekti hävinemiseni. Sellised tagajärjed on pärandikorraldusel, mis põhineb kasumiväärtusel, mitte aga paslikumal kollektiivset maksumust–kasumit hindaval lähenemisel. (Feilden, Jokilehto, 1993, 19)

Funktsionaalne väärtus on majandusliku väärtusega seotud, sest puudutab hoone või piirkonna kasutamist kooskõlas selle algupäraste funktsioonidega. Varemeis hoonete ja paikade algne funktsionaalne väärtus on küll kadunud, kuid pärandobjektide puhul leitakse sageli uus väärtuslik funktsioon, mis seisneb tõlgendustele tugipunktiks ja infoallikaks olemises ning mitmel puhul ka koha ajaloolise sisuga vähem või rohkem seonduvatele tegevustele praktiseerimisruumi võimaldamises (näiteks teatrietendused kiriku varemetes). Traditsiooniliste funktsioonide järjepidev elus püsimine aga võib kinnistada hoone või paiga tähendusi moel, mis on tõlgenduslike esitiste kaudu saavutamatu. Algupärase funktsionaalse väärtuse säilimine mõjutab positiivselt objekti konserveerimisotsuseid, samas kui uued kasutused võivad põhjustada lagunemist, ebasoovitavaid muutuseid objektis või isegi selle mahalammutamist. (Samas, 19-20)

Haridusväärtsuse all peetakse ICCROM'i pärandikorralduse juhendis silmas selle potentsiaali olla kultuuriturismi huviobjektiks ning edendada kultuuri- ja ajalooteadlikkust, ühildades ajaloopärandit kaasaegse eluga. Feilden ja Jokilehto on seisukohal, et maailmapärandi nimistusse kuuluvate objektide asjakohane integreerimine haridusprogrammidesse on hädavajalik, samas kui rõhuasetus turismile võib viia põhjendamatute rekonstruktsioonide loomisele ja originaalmaterjali hävinemisele, mis tähendaks taastamatu arheoloogilise tõendusmaterjali kaotust. (Samas, 20)

Sotsiaalne väärtus on seotud traditsiooniliste ühiskondlike tegevuste ning sobivate kaasaegsete kasutustega. Viimase õnnestumiseks on kindlasti vajalik kogukonnasisene suhtlus. Tegemist on rohujuuretasandi huvidest lähtuva väärtusega, mil on oluline roll ühiskondliku ja kultuurilise identiteedi kehtestamisega. Samuti soositakse

kõrge sotsiaalse väärtusega pärandi säilitamist heas seisukorras. (Feilden, Jokilehto, 1993, 20)

P o l i i t i l i n e väärtus seisneb autorite sõnul sageli mõnes pärandi regionaalse kuuluvuse või päritolumaaga seonduvas ajaloosündmuses. Feilden ja Jokilehto väidavad, et nende minevikusündmuste mõju kaasaegsetele tõlgendustele sõltub nende ühilduvusest kehtivate poliitiliste eelistustega ehk teisisõnu öeldes — kehtiva ideoloogia suhtes vastuolulised ajaloosündmused või nende tõlgendused ei oma suurt rolli pärandi aktuaalsetes tõlgendustes. Pärandi poliitiline väärtus võib kasuks tulla selle säilitamiseks ja kaitseks vajalike vahendite kogumisel ning üldsuse tähelepanu püüdmisel. Sarnaselt mõnele eelnevalt kirjeldatud väärtuse kategooriale on ka kõrge poliitilise väärtusega objektide puhul oht, et liigse hoolega rikutakse nende autentsust. (Samas, 20)

1.1.2. Getty Konserveerimise Instituudi väärtuste hindamise alused

Getty Konserveerimise Instituut on Kalifornias baseeruv programm, mis kuulub maailma jõukama kunstiinstitutsiooni, J. Paul Getty trusti. Instituudis töötatakse konserveerimise praktikate edendamiseks kujutavas kunstis, seejuures tegeletakse nii esemete ja kollektsioonidega kui ka arhitektuuri ja paikade tasandil⁵. Oma missiooniks peab instituut konserveerijate abistamist, pakkudes neile teaduslike uuringute tegemise, hariduse ja väljaõppe võimalusi. Konserveerimisinstituudi tegevuse eesmärgiks on luua ja levitada uusi teadmisi, millest oleks kasu maailma kultuuripärandi konserveerimise eest vastutavatel professionaalidel ja organisatsioonidel.

Getty Instituut annab välja konserveerimisalast teaduskirjandust. Uurimustööde kogumikus „Assessing Values of Cultural Heritage. Research Report“ (2002) tegeletakse väärtuste hindamise temaatikaga, esitledes metoodikaid ja baasmõisteid kultuuripärandi diskursuse raames. Alljärgnev väärtuste kategoriseering tugineb kogumiku avaartiklile „Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices“ (lk 5–30),

⁵ Mission and Values, www.getty.edu/conservation/about/mission.html, vaadatud 21.05.2014.

mille autoriks on kultuuriväärtuste säilitamise dotsent Randall Mason. Artiklis tähtsustatakse pärandi väärtuste hindamist, väites, et objektile omistatud väärtused on kõikide konserveerimisotsuste vormijad. See pole aga niisama lihtne — kuigi väärtuseid peetakse pärandi majandamises oluliseks, ei omata piisavalt teadmisi selle kohta, kuidas väärtused peaksid realselt kujundama otsustusprotsesse (Mason 2002, 5).

Pärandikorralduse jaoks vajalik väärtuste hindamine kätkeb Masoni järgi kolme ülesannet: (a) kõikide kõnealuse pärandobjekti väärtuste identifitseerimine, (b) nende kirjeldamine, (c) erinevate, vahel ka konfliktsete väärtuste integreerimine ja järjestamine nii, et need selgitavad huvigruppide erinevaid, sageli vastuolulisi huvisid (samas, 5). Pärandi väärtuste tüpologia oleks Masoni sõnul efektiivseks juhendiks objektide kirjeldamisel ning oleks samm lähemal erinevate huvigruppide jaoks sellise ühise keele saavutamisele, milles on võimalik arutleda kõikide osapoolte jaoks aktuaalsete väärtuste üle (samas, 9). Getty Konserveerimise Instituudi uurimused on väärtuste kategoriseerimisel aluseks võtnud laialdasemalt levinud kultuuri ja majanduse kui kahe primaarse metakategooria vastanduse. Mason kritiseerib seda lähtekohta väitega, et tegemist on lahutamatu elusfääridega, ent sellele vaatamata nendib, et tegemist on siiski käepärase ja otstarbeka analüütilise lähenemisega (samas, 10).

Niisiis, ka Mason jagab väärtused kahte suuremasse kategooriasse: sotsiokultuurilised ja majanduslikud väärtused. Ta ei käsitle neid kategooriaid vastandlikena, vaid nimetab neid alternatiivseteks lähenemisteks, mille kaudu pärandi väärtustele erinevaid nimetusi antakse. Sotsiokultuurilised väärtused on (1) ajalooline, (2) kultuuriline/sümboolne, (3) sotsiaalne, (4) spirituaalne/religioosne ning (5) esteetiline väärtus. Majanduslikud väärtused jaotab Mason (6) kasutus- ehk turuväärtuseks ning (7) mittekasutus- ehk mitteturuväärtuseks. (Samas, 10-11)

Sotsiokultuurilised väärtused on Masoni järgi objekti, hoone või paiga väärtused, mis tulenevad tähendustest, mida need kannavad teatud inimeste või ühiskonnagruppide jaoks tänu oma vanusele, ilule, kunstilisele tasemele või seosele mõne olulise inimese või sündmusega. Järgnevas lähemalt kõne alla tulevad erinevad sotsiokultuurilised väärtused omavahel mingil määral kattuvad, ent Mason toonitab nende eristamise olulisust. Iga väärtusega seonduvad teatud viis mõtestada pärandi väärtuseid ja erinevate huvigruppide

ootused ning sellest tulenevalt on igal väärtusel erinev alus pärandi haldamiseks ja konserveerimisotsuste tegemiseks. Mason juhib tähelepanu asjaolule, et tema tüpoloogias ei ole eraldiseisva väärtusena esitatud poliitilist väärtust, põhjendades seda oma seisukohaga, et kõik pärandiga seotud väärtused on poliitilised — pärandi saatuse üle otsustamine on osa igikestvast võimuvõitlusest. (Mason 2002, 11)

Ajalooline väärtus on Masoni sõnul pärandi mõiste keskmeks. Võime väljendada, kehastada või stimuleerida seoseid minevikuga on pärandi objektide fundamentaalne oluline osa. Ajalooline väärtus võib tekkida erinevatel viisidel: (a) materjalil on kõrge vanus, (b) objekt on seostatav inimeste või sündmustega, (c) objekt on haruldane või lausa unikaalne, (d) sel on tähelepanuväärsed tehnoloogilised omadused, (e) see on midagi olulist kajastav dokument. Allkategoriatena esitab Mason ajaloolise väärtuse juures esiteks haridusliku/akadeemilise väärtuse ja teiseks, mõnevõrra üllatuslikult, kunstiväärtuse. Neist esimene seisneb potentsiaalis vahendada ka tulevikus objekti abil teadmisi minevikust, näiteks arheoloogi tõlgenduste dokumentatsioon. Kunstiväärtus on suurem kunstiteostel, mis on kas mõne hinnatud kunstniku tööd, väga head näited mõnest perioodist või voolust, unikaalsed mõnel muul viisil. (Samas, 11)

Kultuuriline/sümboolne väärtus on pärandi mõiste jaoks samuti kesksed märksõnad, sest ilma kultuuriväärtuseta pärandit ei ole. Masoni käsitluses mõeldakse kultuuriväärtuste all neid pärandiga seotud jagatud tähendusi, mis ei ole otseselt ajaloolised, st objekti kronoloogiliste aspektide ja tähendustega seotud. Mineviku objektide kultuuriväärtuste kaudu luuakse ühiskondlikku kuuluvustunnet olevikus ning need väärtused võivad olla kas ajaloolist, poliitilist, etnilist laadi või seotud muude kooseluvormidega, näiteks (käsi)töö tegemisega. Käsitöö ja töö tegemisega seotud väärtused on pärandis väga olulised ning suur osa pärandi hulka kuuluvatest objektidest kannavad sellekohast infot. Näiteks hoone on selle kavandamise ja valmistamise meetodite kehastus ja säilitab sellisel kujul informatsiooni ja väärtuseid, mida sellest hoonest eraldiseisvalt ei ole säilinud. Kultuurilise/sümboolse väärtuse kategooriasse arvatakse ka sellised pärandi väärtused, mida rakendatakse mõne etnilise grupi identiteedi stimuleerimiseks, kui grupil puuduvad tugevad religioossed pidepunktid. (Samas, 11-12)

Poliitiline väärtus on Masoni tüpoloogias teatud tüüpi kultuuriline/sümboolne väärtus — see seisneb pärandi kasutamises, saavutamaks või säilitamaks teatud ühiskondlike suhteid, valitsuse legitiimsust või ideoloogilisi aluseid. See on sageli manifesteeritud sümboolselt, kuid see võib tuleneda ka pärandi hulka kuuluva objekti tekke ja kujunemise lähemast uurimisest. Sarnaselt teistele pärandi väärtustele võib ka poliitilist väärtust tõlgendada kas positiivses võtmes, kui ühiskonna korraldusse oluline panustaja, või siis küünilisemalt, kui poliitiline vahend rahvuskultuuri, imperialismi, postkolonialismi jm peale sundija. (Mason 2002, 11)

Sotsiaalse väärtuse mõiste on väga lähedalt seotud sotsiaalse kapitali mõistega (vt Bourdieu 1994). Pärandi sotsiaalsed väärtused võimaldavad ja soodustavad ühiskondlikke sidemeid, võrgustikke ja üleüldse suhteid, mis ei pruugi olla seotud pärandi ajalooliste väärtustega. Paiga sotsiaalsete väärtuste hulka kuuluvad selle kasutamine erinevateks kogunemisteks nagu pidustused, turg, piknik või pallimängud, seega tegevusteks, mis ei kapitaliseeri otseselt paiga ajaloolisi väärtuseid, vaid pigem selle avaliku, jagatud ruumi omadusi. Sotsiaalne väärtus hõlmab ka sellist pärandi väärtuse aspekti nagu „kiindumus paika“, mis avaldub oma „koduterritooriumi“ pärandiga seonduvalt sotsiaalse ühtekuuluvuse, kogukonna identiteedi tunnetuse jt kuuluvustunnete süvenemises. (Samas, 12)

Spirituaalne/religioosne väärtus on aktuaalne pärandiks peetavate paikade juures, mida seostatakse religioossete või pühade tähendustega. Need vaimsed väärtused võivad pärineda organiseeritud religioonide uskumustest ja õpetustest, kuid samuti sekulaarsetest imestuse, aukartuse jms emotsioonidega seotud kogemustest, mis tulenevad mõne pärandi hulka kuuluva paiga külastamisest. (Samas, 12)

Esteetiline väärtuse osas kehtib Masoni sõnul laialdane üksmeel, et tegemist on sotsiokultuurilise väärtusega, kuigi see kategooria viitab väga paljudele erinevatele omadustele. Ennekõike puutub esteetika pärandi visuaalsetesse omadustesse ning üks olulisemaid kriteeriumeid millegi pärandiks nimetamiseks on läbi aegade olnud sõltuv objekti väljanägemisest ja kaasaegsetest ilu tõlgendustest. Laiemas mõttes kuuluvad esteetikasse ka teiste meeltega tajutav, s.o nähtu kõrval ka lõhnad, helid ja tunded. Niisiis on pärandi hulka kuuluva paiga väärtus sõltuv ka tunnetuslikust kogemusest, mida see

pakub. Nagu tunnetusse puutuv ikka, on esteetiline väärtus kõige personaalsem ja individuaalsem sotsiokultuurilise väärtuse tüüp. (Mason 2002, 12)

Nagu eelnevalt nimetatud, on Masoni järgi nende sotsiokultuuriliste väärtuste kõrval ka majanduslikud väärtused. Majandusest lähtuv hindamine on tema sõnul üks mõjukamaid viise, mille kaudu ühiskonnad asju identifitseerivad, hindavad ning nende väärtuse üle otsustavad. Kuigi neil on väga palju puutepunkte ja kattuvusi, on majanduslikud väärtused eristatavad selle kaudu, et neid mõõdetakse majandusanalüüside kaudu. Seega tegemist pole tingimata objektil ilmnevate sisuliste erinevustega, vaid pigem on tegemist fundamentaalselt erineva mõtestamisviisiga, mis baseerub täiesti erineval epistemoloogial, mis pole kuidagi kõrvutatav narratiivsete epistemoloogiatega, mis on sotsiokultuuriliste väärtuste aluseks. Majanduslike väärtuste mõistmiseks on oluline eristada, milliseid väärtuseid on võimalik väljendada hinnas (see puudutab eraomanduses varasid, millega kaubeldakse) ja millised tegurid mõjutavad vahendite ümberpaigutamise otsuseid (avalike ja kollektiivsete turuväliste varade puhul). Niisiis on tegemist meil erinevaid hindamismeetodeid vajavate juhtumitega. (Samas, 12)

K a s u t u s – e h k t u r u v ä ä r t u s seisneb lihtsalt öeldes füüsilise pärandiga seotud toodetes ja teenustes, mida saab müüa. Näidetena toob Mason siin sissepääsutasud ajalooliste paikade külastamiseks, nende paikade maa maksumuse ning töötajate palgad, mis kõik on majanduslikud väärtused. Neid väärtuseid vahetatakse kaubanduslikul moel ja seetõttu saab neid väljendada hinnas. (Samas, 13)

M i t t e k a s u t u s - e h k m i t t e t u r u v ä ä r t u s e d on need majanduslikud väärtused, millega ei kaubelda turul ning mida on seetõttu keeruline üldsegi hinnas väljendada. Paljud eelnevalt kirjeldatud sotsiokultuurilised väärtused on samuti mittekasutusväärtused. Miks Mason neid siis eraldi kategooriana üldse esile tõstab, kui tegemist on lihtsalt ühe sotsiokultuuriliste väärtuste omadusena? Ta nendib, et tegemist on tõepoolest n-ö ühe ja sama piruka erinevat moodi lahti lõikamisega, kuid toonitab siiski kategoriseeringu olulisust. Tegemist on majanduslikult olulist tüüpi situatsiooniga, kus inimesed on nõus paigutama vahendeid (kulutama raha) pärandi omamiseks ja/või kaitseks. Need on üldiselt omased sellistele pärandi objektidele, mida saab „konkurentsilt tarbida“ (ühe inimese tarbimine ei takista teise inimese tarbimist) ja millele juurdepääsu ei

takistata (tingimus, et ühele inimesele ligipääsetav objekt on ligipääsetav kõigi jaoks). (Mason 2002, 13)

Mittekasutusväärtuseid võib vaadata Masoni järgi kolme (väga lähedase) kategooriana: eksistentsi-, valiku- ja pärandiväärtused. Eksistentsiväärtuse esinedes on tegemist olukorraga, kui pärandit väärtustatakse puhtalt selle olemasolu tõttu, kuigi inimene ise ei pruugi seda isiklikult kogeda ega otseselt selle „teenuseid tarbida“. Valikuväärtus väljendub pärandi puhul inimese soovis säilitada võimalus, et tal tulevikus oleks võimalik „tarbida pärandi teenuseid“. Pärandiväärtus tuleneb aga soovist pärandit tulevastele põlvkondadele edasi pärandada. (Samas, 13)

1.1.3. Inglise Pärandi Komisjoni juhised

Inglise Pärand (*English Heritage*) ehk ametliku nimega Ajalooliste Hoonete ja Monumentide Inglismaa Komisjon (*Historic Buildings and Monuments Commission for England*) on Inglismaa valitsuse konsultandiks ajalooliste paikade osas ning seda rahastab kultuuri-, meedia- ja spordiministerium⁶. Komisjoni eesmärgiks on aidata inimestel mõista, hinnata, hoida ja nautida Inglismaa unikaalset pärandit. Inglise Pärandi vastutusalasse kuulub Rahvusliku Pärandi kollektiooni säilitamine, mille hulgas on nii ajaloolised paigad ja monumendid kui ka üle poole miljoni objekti ja kaksteist miljonit fotot avalikes arhiivides. Valitsusele nõuandvaks organiks olemisega kaasnevad järgnevad ülesanded: (a) valitsuse nõustamine selle osas, millised pärandi osad on rahvusliku tähtsusega ning kuidas neid esile tõsta, väärtustada ja kaitsta; (b) kohalike võimude nõustamine oluliste pärandiosade muutuste haldamise osas; (c) ohus pärandi jaoks investeeringute leidmine; (d) oma teadmiste, oskuste ja ekspertiisi jagamine, pakkudes väljaõpet, juhendamist, praktilist konserveerimisalast nõu ja ligipääsu komisjoni vahenditele.

⁶ Who We Are, www.english-heritage.org.uk/about/who-we-are; What English Heritage Does, www.english-heritage.org.uk/about/who-we-are/how-we-are-run/what-we-do, vaadatud 22.05.2014.

Inglise Pärandi komisjoni väljaantud dokumendis „Conservation Principles, Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment” (2008) põhjendatakse pärandi olulisust selliselt: ajalooline miljöö on Inglise kultuuripärandi ja identiteeditunde kese ning järelkult on see ressurss, mida tuleb säilitada praeguste ja tulevaste põlvkondade hüvanguks. Dokumendi eesmärgiks seatakse otsustusprotsessile loogilise lähenemise sätestamine, ajaloolise miljöö osas nõustamine ning selle kaitse kooskõlastamine sotsiaalmajanduslike vajaduste ja miljooväärtuslikes paikades elavate inimeste soovidega. (English Heritage 2008, 13)

Inglise Pärandi seisukohalt on konserveerimise juures oluliseks eesmärgiks säilitada pärandi väärtuseid. Säastev ja jätkusuutlik pärandikorraldus algab selle kultuuri- ja looduspärandi väärtuste mõistmisest ja defineerimisest (kuidas, miks ja millises ulatuses millelegi väärtused on omistatud) ehk tähenduse määramisest. Vaid objekti tähenduse täieliku mõistmise kaudu on võimalik hinnata, kuidas antud juhul väärtuslikuks peetavad omadused on kahjustumis- ja hävinemisohus. Iga konserveerimisalane otsus peaks arvestama eelkõige tagajärgedega objekti tähendusi kandvaile aspektidele. (Samas, 14-15)

Mõnele objektile või paigale väärtuse omistamine võib olla spontaanne reaktsioon (kuigi kultuuriliselt mõjutatud), ent enamjaolt sõltub pärandi väärtuste kogemine spetsiifilistest teadmistest, mis inimesel objekti või paiga kohta on (samas, 27). Antavad hinnangud ja omistatavad tähendused varieeruvad kultuurigrupiti ning muutuvad aja jooksul. Väärtuste määramine võib niisiis osutada keerukaks ülesandeks, kuid seda ettevõtmist püüab Inglise Pärand struktureerida, koondades erinevad võimalikud tähendused ja väärtused nelja kategooriasse: (1) tõenduslik, (2) ajalooline, (3) esteetiline ja (4) ühiskondlik väärtus (samas, 28–32).

Tõenduslik väärtus seisneb Inglise Pärandi järgi potentsiaalis pakkuda tõendeid mineviku inimtegevuse kohta. Füüsilised säilmed minevikust on kõige olulisem infoallikas esemete ja paikade olemuse ja arengu ning neid loonud inimeste ja kultuuride kohta, olles säilinud kirjalike algallikate puudumisel koguni ainsaks lähteaineks tõlgendustele möödanikust. Sellest tulenevalt on objekti kõrge vanus oluliseks indikaatoriks tõendusliku väärtuse kohta. Säilmete tõenduslik väärtus on proportsionaalne nende potentsiaaliga kujundada inimeste arusaamist minevikust. On täheldatud, et tõendusliku väärtusega

objektide hävinemise või eemaldamisega on vähenenud ka võime neid mõista ja tõlgendada. (English Heritage 2008, 28)

A j a l o o l i n e väärtus väljendub sama dokumendi järgi selles, kuidas mineviku inimesi, sündmuseid ja erinevaid elu aspekte on mõne eseme või paiga kaudu võimalik seostada tänapäevaga. Seda enamasti illustratiivsel või assotsiatiivsel moel, nii et esemeid või paikaid tajutakse minevikku ja olevikku ühendavate lülidena. Ajalooline ja tõenduslik väärtus on väga lähedalt seotud ja esinevad sageli koos, ent Inglise Pärandi komisjon peab oluliseks neil selget vahet teha. Illustratiivselt väärtuslik ajalooline hoone ei pruugi tõenduslikul tasemel unikaalset informatsiooni sisaldada, samas kui mõnele kõrge tõendusliku väärtusega paigale, mille vaatlus on piiratud (näiteks maetud leiud), ei omistata illustratiivset väärtust, mis eeldab objekti nähtavust. (Samas, 28)

Ajaloolise väärtuse juures eristatakse Inglise Pärandi dokumendis illustratiivset ja seoseväärtust. Illustratiivne väärtus avaldub võimaluses objekti abil minevikku tõlgendada — mineviku inimestega selle objekti kaudu justkui kogemusi jagades võimaldatakse meile sissevaade mineviku ühiskonna korraldusele ja praktikatele. Eriti kõrge illustratiivne väärtus on neil objektidel, mis on kas kõige varasemad või ainsad säilinud näited, olgu siis innovaativisest disainist, tehnoloogiast või ühiskondlikust organisatsioonist. Illustratiivset väärtust seostatakse valdkonnaga, mida objekt representeerib, näiteks masinale võidakse omistada tehnoloogiline väärtus. Seoseväärtuse all peetakse silmas objekti seostumist mõne tähelepanuväärse perekonna, isiku, sündmuse või liikumisega. Nii seostatakse paikaid neis toimunud sündmustega ning ajalooliselt olulistele inimestele kuulunud esemeid nende iseloomuga. Kuid mitte ainult — paljusid hooneid ja maastikke seostatakse hoopis teiste kultuuripärandi valdkondadega nagu kunst, kirjandus, muusika või filmikunst. (Samas, 29)

E s t e e t i l i n e väärtus sõltub sama dokumendi järgi sensoorsest ja intellektuaalsest stiimulist, mida objekt inimestele pakkuda suudab. Esteetiline tulemus võib olla taotluslik loominguiline ponnistus või ka isetekkeline (kas ainult looduslikult või inimtegevuse tagajärjel). Esteetilised väärtused kipuvad olema aja- ning kultuurikontekstispetsiifilised, kuid tegemist pole kultuurilise eksklusiivsusega. Inglise Pärandis tuuakse esteetika juures eraldi esile disaini väärtus, mis seisneb esteetiliste

omaduste teadlikus kavandamises. Siin arvestatakse kompositsiooni (vormi, proportsioone, siluetti, erinevaid perspektiive objektile), materjali kasutust, dekoreerimist, detaile ja käsitööskust. Oluline on eristada objekte, mille autor on loonud vaid kavandi (näiteks arhitektuurikavand), neist, mille on kavandi autor ka (suures osas) ise valmis teinud, sest viimasel juhul on tegemist kunstniku enda kätetööga, mis kannab lisaväärtust. Ent paljud esteetiliselt väärtuslikud objektid ei ole üldsegi mitte formaalse kavandamise tulemused, vaid on esteetilisteks kujunenud aja jooksul ja nii-öelda elu käigus nagu näiteks linnamaastikud. (English Heritage 2008, 30-31)

Ü h i s k o n d l i k väärtus seisneb Inglise Pärandi silmis tähendustes, mida objekt inimeste jaoks omab, kujundades kollektiivset kogemust ja mälu. Ühiskondlikud väärtused on lähedalt seotud ajaloolise (eriti seose) ja esteetilise väärtusega, ent neil on siiski veel täiendavaid ja spetsiifilisi külgi. Inglise Pärandis kõneldakse ühiskondlike väärtuste kategoorias sotsiaalsest, vaimsest ning (koos) sümboolsest ja mälestusväärtusest. Sümboolne ja mälestusväärtus peegelduvad tähendustes, mida objektile omistavad inimesed, kellel on sellega emotsionaalne side ning kelle jaoks on sel oluline roll nende identiteedis. Siinkohal esitatakse Inglise Pärandi dokumendis ühe näitena ka mälestusmärke, mille eesmärgiks eesmärgiks olevat esile kutsuda seoseid mineviku elude ja sündmustega. Mõned ehitised nagu näiteks valitsushooned võivad sümboliseerida laiemaid väärtuseid, mis ka tihtipeale aja jooksul muutuvad. Mõned paigad võivad olla meie jaoks ebamugavate sündmuste, hoiakute või perioodide olulised meenutajad ning ka neil on oluline roll kollektiivses mälus ja identiteedis. (Samas, 31)

Sotsiaalne väärtus, mis Inglise Pärandi järgi on teatud tüüpi ühiskondlik väärtus, on objektidel, mida tajutakse mingil määral identiteedi, teistest eristumise, sotsiaalse sidususe ja suhtluse alusena. Aja jooksul koguneb sündmuseid ja lugusid, mis muudavad mõne objekti üheks identiteedi ja enesetunnetuse keskmeks, kuigi seda ei pruugita tajuda sellise keskmene enne, kui midagi ohustab selle objekti edasist säili(ta)mist. Seejuures primaarne on sotsiaalsete ja kultuuriliste omaduste säilimine — sotsiaalne väärtus ei ole objekti algupärasest füüsilisest vormist niivõrd sõltuv kui mõned eelpool kirjeldatud väärtused. Samuti ühiskondliku väärtuse teatud alltüübiks nimetatud vaimne väärtus tuleneb organiseeritud religiooni uskumustest ja õpetustest või mõne paiga vaimu tajumisest. Vaimne väärtus omistatakse paikadele, mis pakuvad inspiratsiooni, tunduvad imetabased

ning millega inimesed tunnevad hingelist seost. Vaimne väärtus on üldiselt sõltuvuses paiga jätkusuutlikkusega, mida ohustavad ka väikseimad muudatused keskkonnas. (English Heritage 2008, 32)

1.1.4. Austraalia ICOMOS'i säilitusotsuste alused

Konsiilium ICOMOS ehk Austraalia Rahvusvaheliste Mälestiste ja Mälestisalade Nõukogu (*International Council on Monuments and Site*) moodustati 1965. aastal, eesmärgiga edendada asjatundlikkust kultuuripärandi konserveerimise alal. Selle vastutusalasse kuulub ka UNESCO'le nõu andmine maailmapärandi nimistu koostamisel. 1976. aastal moodustatud Austraalia ICOMOS⁷ on üks enam kui sajast rahvuslikust kommiteest ning sellel on üle viie saja liikme erinevatest valdkondadest. Komitee eesmärkide hulka kuulub kultuuriväärtuslike paikade konserveerimise filosoofia ja praktika kujundamine.

Austraalia ICOMOSi poolt 1979. aastal koostatud ja viimati 2013. aastal täiendatud Burra harta on kultuuriväärtuslike paikade konserveerimise ja haldamise juhend. Burra harta on mõeldud rakendamiseks igat tüüpi kultuuriliselt oluliste paikade suhtes, seal hulgas loodusliku, põlisrahvastega seonduva või ajaloolilise kultuuriväärtusega paigad. Dokumendis sõnastatakse konserveerimise eesmärgid ja säilitusotsuste alused. Selles esitatud konserveerimise vajalikkuse põhjendused saab kokku võtta järgnevalt: (a) kultuuriliväärtusega paigad rikastavad inimeste elusid, pakkudes sageli sügavat ja inspireerivat ühendatuse tunnet kogukonna ja maastikuga, mineviku ja läbielatuga; (b) need on olulised identiteedi ja elukogemuse väljendused; (c) kultuuriväärtuslikud paigad peegeldavad kogukondade mitmekülgust, kõnelevad meile sellest, kes me oleme, ning minevikust, mis on nii meid kui ka maastikku just niisuguseks vorminud; kokkuvõtvalt – need on asendamatud ja väärtuslikud. (Australia ICOMOS 2013a, 1)

⁷ Mission Statement, australia.icomos.org/about-us/australia-icomos/mission-statement/, vaadatud 21.05.2014.

Säilitusotsused, mis hõlmavad millegi säilitamisväärtuse määratlemist, baseeruvad ICOMOSi järgi kultuuriväärtuse defineerimisel. Hartas toonitatakse, et ühel paigal võib olla laias ulatuses erinevaid väärtuseid erinevate indiviidide või gruppide jaoks. Konserveerimine peab lähtuma sellest, et säilitada tuleb kultuuriväärtus, seega seosed ja tähendused nende ühiskonna liikmete jaoks, kellele see paik on mingil viisil tähenduslik. Säilitamine on hartas defineeritud kui paiga hoidmine praeguses seisukorras ning lagunemise pidurdamine. Hoidmine omakorda on defineeritud kui järjepidev kaitsev hooldus. (Australia ICOMOS 2013a, 2)

Burra harta protsessiks nimetatakse konserveerimise erinevaid etappe: (a) kultuuriväärtusest arusaamine, (b) strateegia väljaarendamine, (c) paiga haldamine strateegiaga kooskõlas (samas, 3). Protsessi esimene etapp on meie jaoks siinkohal kõige huvipakkuvam aspekt. Konserveerimistöödele peavad eelnema uuringud, mis sisaldavad füüsiliste, dokumentaalsete, suuliste jt andmete analüüsi, mis põhineb asjakohastel teadmistel, oskustel ja distsipliinidel. Aruandes esitatud seisukohti tuleb arvestada konserveerimisplaani koostamisel ja ellu viimisel. Harta 26. artiklis toonitatakse veel sedagi, et kultuuriväärtuse aruannet ja konserveerimise strateegiat tuleb perioodiliselt taas üle vaadata ning jälgida konserveermistegevusi ja selle tagajärgi, tagamaks jätkuv asjakohasus ja efektiivsus. Harta 24. artiklis tuuakse välja, et olulisi seoseid inimeste ja paiga vahel tuleb austada ja säilitada, mitte eirata ja varjata. Nende seoste tõlgendamise, mälestamise ja ka tähistamise võimalusi tuleb uurida ja rakendada. Eraldi toonitatakse paigaga seotud vaimsete väärtuste austamist ning et nende edasi kestmise või taaselustamise võimalusi tuleb uurida ja rakendada. (Samas, 3, 7-8)

Burra Harta selgitav lisa „Practice Note. Understanding and assessing cultural significance“ (2013) tegeleb lähemalt kultuuriväärtuse mõiste defineerimisega ning esitab viis põhiväärtust, mis siinses uurimuses on huvi keskmes, kuivõrd saame seda vaadata kui väärtuste süsteemi fikseerimist. Kultuuriväärtus on defineeritud kui omaduste või väärtuste summa, mille seas võib eristada viit väärtust: (1) esteetiline, (2) ajalooline, (3) teaduslik, (4) sotsiaalne ja (5) vaimne (Australia ICOMOS 2013b, 1). Oluline on ära tunda ja tähtsustada siinjuures asjaolu, et need väärtused on omavahel seotud, olles vastastikku sõltuvuses ja vahel ka vastuolus (samas, 3).

E s t e e t i l i n e väärtus väljendub, lühidalt öeldes, tajutud kogemuses. See on viis, kuidas me reageerime nii visuaalsetele kui ka mittevisuaalsetele aspektidele nagu helid, lõhnad ja muud asjaolud, mis avaldavad tugevat mõju meie mõtetele, tunnetele ja hoiakutele. Kaasaegsed iluideaalid ja formaalne esteetika võivad oluliselt mõjutada esteetilise väärtuse määratlemist, seetõttu esitatakse Burra harta lisas mõned suunavad, abistavad küsimused esteetika hindamiseks: kas paigal esineb erilisi kompositsioonilisi või ebataavaliselt atraktiivseid omadusi värvide, tekstuuride, ruumide, kogumite, detailide, liikumiste, ühtsuse, helide või lõhnade kombinatsioonides? Kas see on ümbrusest eristuv, on see silmapaistev visuaalne maamärk? Kas sel on inspiratsiooni, tugevaid tundeid või erilisi tähendusi esile kutsuvaid omadusi? Kas see on oma esteetiliste omaduste poolest kuidagi sümbolne, olles representeeritud kunsti, fotograafia, kirjanduse, rahvakunsti, folkloori, mütoloogia või muu kujutava kunsti vahendusel? Kas sel on iseäralikud esteetilised omadused või tehniline teostus? Kas sel on kõrgetasemeline loominguline või tehniline teostus? (Australia ICOMOS 2013b, 3)

A j a l o o l i n e väärtus hõlmab ICOMOSi sõnul kõiki ajaloolisi aspekte, sealhulgas esteetika, kunsti ja arhitektuuri, teaduse, vaimsure ja ühiskonna ajalugu, olles seetõttu sageli nende valdkondade väärtuste aluseks. Ajaloolise väärtuse võib anda seos (nt olla mõjutaja või mõjutatud) mõne olulise ajaloolise sündmuse või ajajärguga, liikumise või tegevusega, inimese või inimkooslusega. Seejuures, mida enam on säilinud tõendeid selle seose kohta ning mida terviklikumalt on paik ise säilinud, seda väärtuslikumaks see osutub. Kuid see pole kuldreegel ning ajaloolise väärtuse mõistmiseks tasuks mõelda järgnevatele küsimustele: kas paika seostatakse mõne olulise ajaloolise sündmuse või teemaga? Kas sel on oluline roll kohaliku, regionaalse, üleriigilise, rahvusliku või globaalse arengu mustrite peegeldamises? Kas sellel on mõnele teatud perioodile omased kõrgetasemelised loomingulised või tehnilised omadused? Kas seda seostatakse kindla inimese või kultuurigrupiga, kes on oluline kohalikus, riigi, rahvuse või ülemaailmalises ajaloos? (Samas, 3)

T e a d u s l i k väärtus seisneb ICOMOSi järgi objekti teabelises sisus (informatsioon mineviku kohta), mida on võimalik avastada selle vaatlemise ja uurimise teel, sealhulgas arheoloogilisi tehnikaid kasutades. Teaduslik väärtus sõltub enamasti selle teabe relevantsusest, haruldusest, kvaliteedist või representatiivsusest ning selle potentsiaalset

avaldada veelgi informatsiooni, kas iseenda või sama tüüpi objektide kohta, mis viiks uute oluliste uurimusküsimuste tekkeni. Teadusliku väärtuse määratlemisel soovitatakse Burra harta lisas küsida, kas objekti edasisel uurimisel on potentsiaali avastada uut olulist informatsiooni ning uut moodi arusaamist inimestest, paikadest, protsessidest või praktikatest, mida teised allikad ei väljenda. (Australia ICOMOS 2013b, 3-4)

S o t s i a a l n e väärtus, väga mitmekülgne ja sisutihe kategooria, on Burra harta lisas kokku võetud väga lühidalt: see tuleneb seostest, mida objekt omab teatud kogukonna või kultuurigrupi jaoks, ning nende seoste sotsiaalsetest ja kultuurilistest tähendustest inimestele. Selle äratundmiseks ja mõistmiseks tasub mõelda küsimustele: kas tegemist on kohaliku sümboliga? Kas see on oluline osa kogukonna või teatud kultuurigrupi identiteedist? Kas see omab kogukonna või kultuurigrupi jaoks olulisi seoseid ja tähendusi, mis on kujunenud pika aja jooksul, selle objekti kasutamise ja sellega suhestumise teel? (Samas, 4)

V a i m n e väärtus seisneb ICOMOSi järgi immateriaalsetes väärtustes ja tähendustes, mida objekt võib kanda või esile kutsuda ning tänu millele on see oluline kultuurigrupi vaimse identiteedi, pärimuslike teadmiste, kunsti ja praktikate jaoks. Vaimne väärtus võib peegelduda kogukonna intensiivses esteetilisest ja emotsionaalses vastukajas, mis väljendub erinevates kultuuripraktikates. Objekti teatud omadused võivad põhjustada tugevaid ja/või spontaanseid emotsionaalseid või metafüüsilisi reaktsioone, mille tulemusena avardub inimeste arusaamine objektist, selle eesmärgist ja ülesannetest, eriti spirituaalses valdkonnas. Sageli arvatakse vaimsed väärtused kuuluvat sotsiaalsete väärtuste kategooriasse, ent Burra harta eristab neid kahte 1999. aastast alates, nentides seejuures, et need kaks väärtuste kategooriat on vastastikusel sõltuvuses. (Samas, 4)

Tuvastamiseks vaimseid väärtusi, soovitatakse harta lisas tugineda küsimustele: kas objekt toetab mõne kultuurigrupi vaimset identiteeti või ususüsteemi? Kas objekti näol on tegemist teadmiste, traditsioonilise kunsti või õpetuste varamuga, mis on seotud mõne kultuurigrupi spirituaalsete praktikatega? Kas see omab olulist rolli mõne kultuuri või grupi vaimse tervise ja heaolu säilitamises? Kas selle füüsilised omadused on olulised mõne indiviidi või grupi vaimse mõistmise jaoks? Kas objekti vaimseid väärtuseid väljendatakse erinevates kultuuripraktikates või avalduvad need inimloomud struktuurides (nt

ühiskonnakorralduse alused) või inspireerivad need loomingulisi väljendusi? (Australia ICOMOS 2013b, 4)

Niisiis, nende viie väärtuse kaudu defineeritakse Burra hartas kultuuriväärtust, seejuures markeerides, et kultuuriväärtuslikul objektil ei pea tingimata ilmema neid kõiki, ent esineb enamasti rohkem kui ühte neist väärtustest, mis võivad olla vastastikusel sõltuvuses, kuid alati ei pruugi. Oluline täpsustus Burra harta lisas on see, et enam kui ühe väärtuste kategooria kriteeriumidele vastamine ei muuda objekti tingimata olulisemaks, väärtuslikumaks kui ainult ühe kategooria alusel kultuuriväärtuslikuks kvalifitseeruv objekt. Kultuuriväärtuslikkuse hindamise protsess peab hõlmama nende materiaalsete ja immateriaalsete omaduste määratlemist, mis kannavad neid erinevaid väärtuseid. ICOMOS toonitab, et soovitatav on välja selgitada, kuivõrd oluline on iga aspekt kultuuriväärtuslikkuse kujunemisel. (Samas, 5)

1.2. Väärtuste tüpoloogia Eesti kultuuripärandi diskursuses

Kultuurinähtuste pärandi saatusesse tõstmisel lähtutakse baasarusaamadest selle kohta, mis on kultuuris väärtuslik. Kehtiva kultuuripoliitika arengukava „Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020“⁸ alusväärtusteks on võetud eesmärk tagada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine läbi aegade, kusjuures eesti keelt nimetatakse eesti kultuuri nurgakiviks. Kultuuri väärtus ei ole ainult selles eneses, kultuuripoliitikas lähtutakse seisukohast, et kultuuri näol on tegemist võtmeteguriga riiklike ja kohaliku tasandi eesmärkide saavutamisel. Niisiis „tunnistavad“ ka kultuuripoliitika juhid, et nende valdkond on ideoloogiselt mõjutatud. Seda tuleb silmas pidada kõikide kultuuriväärtuste analüüsimisel. Pärand on kahtlemata üks selline valdkond, mille abil saab ideoloogiselt kujundada edastatavat sõnumit, s.o milliseid tähendusi ja väärtuseid pärand kannab ning milliste kultuuri (juht)narratiividega seda seostatakse. Valdkondadena, millega

⁸ Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020, www.kul.ee/webeditor/files/arengukavad/kultuur2020.pdf, dokument viimati uuendatud 22.02.2014, vaadatud 21.05.2014.

kultuuripoliitika on tihedalt seotud, on arengukavas esile tõstetud haridus-, majandus-, sotsiaal-, keskkonna-, tööhõive-, lõimumis-, regionaal-, turismi- ja välispoliitika.

Üldideid esindava arengukavaga kooskõlastatult reguleerivad Eesti kultuuripärandi diskursuse põhimõtteid säilitusotsuste tegemisel Muinsuskaitseadus⁹ ja Muuseumiseadus¹⁰. Lisaks nendele dokumentidele võtame alljärgneva arutluse aluseks veel Muinsuskaitseameti poolt sõnastatud kultuurimälestiseks tunnistamise kriteeriumid ning kultuurimälestiste kategoriseeringu. Nimetatud allikate põhjal vaatame, mis on Eesti pärandi diskursuse jaoks kultuuripärand ja selle väärtused ning kuidas mõlemaid kategoriseeritakse.

Muuseumi- ja Muinsuskaitseaduse puhul tuleb arvestada, et tegemist ei ole kogu kultuuripärandi kirjeldamisega, vaid tegeletakse teatud osadega sellest, vastavalt museaalide ja mälestistega. Museaalid ja mälestised on oluliselt kitsam ja reglementeeritum valdkond kui kultuuripärand, millest on oluliselt hägusemaid ja üldisemaid tõlgendusi esitatud. Näiteks kultuuripärandi aasta programm julgustab inimesi ümbermõtestama suurt osa teadmisi ja kombeid osana pärandist:

Me elame koos oma vaimse kultuuripärandiga iga päev ega pööra sellele tihtipeale eraldi tähelepanu. Iseenesest mõistetavalt käime metsas marjul, peame sünnipäevi, rahvakalendri tähtpäevi ja talguid, teeme süüa vanaema õpetuse järgi. Aiamaal järgime äraproovitud nippe – olgu need õpitud vanematelt, sõpradelt, kursustel või käsiraamatust. Kuigi selliseid teadmisi, oskusi ja tavasid ei saa käega katsuda, on need oluline osa meie elavast kultuuripärandist.¹¹

Järgnevates alapeatükkides vaatame Muuseumi- ning Muinsuskaitseaduse pärandikäsitlust ja toome esile nende väärtuste tüpoloogiat. Nende dokumentite eesmärk ei ole selgitada, mida ühe või teise väärtuse juures täpsemalt silmas pidada, mistõttu ei ole siinkohal võimalik esitada sama selget tüpoloogilist kirjeldust kui peatüki esimeses pooles käsitletud dokumentide ja artiklite puhul. Ometigi leiame, et nende seaduste käsitlemine väärtuste tüpoloogia kirjeldamise eesmärgil on siinkohal asjakohane ja otstarbekas.

⁹ Muinsuskaitseadus, www.riigiteataja.ee/akt/738898?leiaKehtiv, seadus vastu võetud 27.02.2002., vaadatud 01.03.2014.

¹⁰ Muuseumiseadus, www.riigiteataja.ee/akt/110072013001, seadus vastu võetud 19.06.2013, vaadatud 01.03.2014.

¹¹ Vaimne kultuuripärand, www.parandiaasta.ee/kultuuriparand/vaimne-kultuuriparand, vaadatud 03.03.2014.

1.2.1. Muuseumiseaduses märgitud kultuuriväärtused

Muuseumiseaduses määratletakse muuseumide rolli Eesti riigis ja ühiskonnas:

Muuseum on ühiskonna ja selle arengu teenistuses alaliselt tegutsev kultuuri- ja haridusasutus, mis ei taotle majanduslikku kasumit, mis on üldsusele avatud ning mille ülesanne on koguda, säilitada, uurida ning vahendada inimese ja tema elukeskkonnaga seotud vaimset ja materiaalist kultuuripärandit hariduslikel, teaduslikel ja elamuslikel eesmärkidel. (§ 2)

Muuseumiseadusega kehtestatud määruses „Muuseumikogu täiendamise ja kultuuriväärtusega asja muuseumisse hoiule võtmise kord“¹² esitatakse kriteeriumid, millele peab muuseumikogusse lisatav asi või asjade kogum vastama. Määruse teises paragrahvis esitatakse põhikriteeriumeid, mille seast peab vastama vähemalt ühele, ning lisakriteeriumeid, mille seast peab vastama vähemalt kahele. Põhikriteeriumeid võime siinkohal nimetada ka muuseumide seisukohalt peamisteks väärtuste kategooriateks. Need on: (1) ajalooline, (2) ühiskondlik või kogukondlik, (3) teaduslik ja (4) esteetiline väärtus. Lisakriteeriumid on: (5) päritolu, legend, dokumenteerituse aste; (6) iseloomulikkus, tüüpilisus, rareiteetsus; (7) seisund, terviklikkus; (8) kasutatavus näitusel, teadustöös, haridustegevuses. Lisakriteeriumide kaudu kitsendatakse objektide valikut muuseumi eesmärkide teenimise nimel, mistõttu me ei saa kokku kaheksat esitatud kriteeriumit pidada Eesti pärandi diskursuse väärtuste tüpoloogiks. Sellegi poolest on see väärtuste osas selgeks suunanäitajaks Eesti museoloogias, mis tegeleb teatud osaga pärandist.

1.2.2. Muinsuskaitse ja kultuurimälestiste väärtused

Muinsuskaitseameti järgi loetakse kultuuripärandiks „teatud väärtuskriteeriumidele vastavad objektid või nähtused, [...] [mida] peetakse vajalikuks säilitada tulevastele põlvkondadele, [...] [sest] kultuuripärand on mineviku traditsioonide ja vaimsete

¹² www.riigiteataja.ee/akt/110072013068, määrus vastu võetud 08.07.2013, vaadatud 01.03.2014.

saavutuste tulemus ning tunnistus¹³. Kultuurimälestiseks tunnistamise eeskirjas selgitatakse, et erinevat tüüpi kultuurinähtuseid hinnatakse erinevalt ning ühele väärtuskriteeriumile vastamine ei ole piisav mälestiseks tunnistamiseks. Erandiks on ajaloomälestised, mille puhul piisab ühele kriteeriumile vastamisest. Selline erandi tegemine tuleneb sellesamas Muinsuskaitseameti eeskirjas väljendatud seisukohast, et asja ajalooväärtus on kõige tähtsam.

Mälestised on konkreetse objektide nimekirjaga fikseeritud kogum riigi kaitse alla võetud kultuuriväärtuslikke kinnis- ja vallasasju, nende osasid ja kogumeid ning terviklikke ehitiste rühmasid (Muinsuskaitseseadus, § 2). Olulisemate väärtuskategooriatena tuuakse mälestiste juures esile: (1) ajalooline, (2) arheoloogiline, (3) etnograafiline, (4) linnaehituslik, (5) arhitektuuriline, (6) kunstiline, (7) teaduslik ja (8) usundilooline väärtus (samas).

Kuna kultuurimälestisteks nimetatakse kultuurinähtuseid, mida peetakse kõige väärtuslikumaks osaks materiaalsest pärandist, siis võime Eesti pärandi diskursuse väärtuste analüüsil vähemalt osaliselt lähtuda kultuurimälestiste defineerimisest. Muinsuskaitseamet jaotab mälestised kuute kategooriasse, millest igaühes kehtivad oma kriteeriumid, millele kultuurinähtus peab vastama, et mälestisena kvalifitseeruda. Ajaloomälestiseks kvalifitseerumiseks, nagu öeldud, piisab ühele kriteeriumile vastamisest, samas kui kunstimälestiste puhul tuleb kaaluda enamasti kõiki kaheksat kriteeriumit. Lisaks nimetatud ajaloo- ja kunstimälestiste kategooriatele on veel ehitis-, arheoloogia-, veealused ning tööstus- ja tehnikamälestised.

Järgnevalt vaatame, milliste kriteeriumide alusel erinevates mälestiste kategoorias kultuurinähtuseid hinnatakse. Ajaloomälestisi, mille hulka on arvatud ka mälestusmärgid, hinnatakse ajaloolise seose avaldumise alusel, esitatud on kuus kriteeriumit, millest vähemalt ühele peab kultuurinähtus vastama, et seda ajaloomälestisena fikseeritaks. Neid võime vaadata kui Muinsuskaitse määratlust a j a l o o v ä ä r t u s e s t : (1) seos Eesti riigi tekkega, (2) seos Eesti hariduse ajalooga, (3) seos ühistegevusega, (4) seos ajaloos silmapaistvate isikutega, (5) seos ajalooliste süngmuste või protsessidega (sh

¹³ Kultuurimälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised, vaadatud 27.03.2014.

sõjategevusega) ning (6) seos kultuuri ja kommete arenguga¹⁴. Niisiis võib mälestusmärkide hindamisel lähtuda sellest, kas objekt vastab mõnele nimetatud kriteeriumidest. Siinse töö eesmärk on aga pakkuda välja põhjalikum hindamise alus, kuna me ei rahuldu vaid ajaloolise seoseväärtusega ning püüame näidata, et ka teised väärtused võivad olla mälestusmärkide puhul olulised. Seetõttu vaatame ka teiste mälestise kategooriate kriteeriumeid, et saada ülevaade, milliseid väärtuseid Eesti pärandi diskursus veel tunneb ja toonitab.

Ehitismälestiste¹⁵ hulka kuuluvad nii arhitektuursed üks objektid kui ka nendega seotud rajatised ja infrastruktuurid, samuti piirkondlikud hoonestused, seetõttu võime siinkohal esitatud kriteeriumeid omistada arhitektuurilisele ning linnaehitustulile väärtusele. Ehitismälestiste puhul kaalutakse väärtuslikkust kolmeteistkümne kriteeriumi alusel: (1) seos mõne ajaloo protsessi (mis on oluline Euroopa, Eesti, maakonna või asustatud punkti tasandil) või (2) üldtuntud isikutega (nt hinnatud arhitekti poolt kavandatud hoone); objekti (3) haruldus, (4) tüüpilisus, (5) silmapaistvus, (6) vanus, (7) funktsiooni järjepidevus, (8) tehniline seisukord, (9) kasutamise või alternatiivse kasutamise võimalus, (10) silmapaistev mõju või sümboolne tähendus, (11) autentsus ehk ehedus, (12) interjööri või sisseseade säilivus ning (13) terviklikkus ehk ansambllisus.

Järgmine kategooria, mille definitsiooni ja kriteeriumid Muinsuskaitseameti veebilehelt leiame, on arheoloogiamälestised¹⁶. Need on defineeritud kui „eelnevatest ajajärkudest pärinevad inimtegevuse säilmed, mis kannavad endas informatsiooni nii ajalooallikate kui teadusliku uurimise objektidena“. Arheoloogilise väärtuse hindamisel arvestatakse (1) info unikaalsus, (2) objekti vanust, (3) silmapaistvust, (4) säilivust ja seisundit, (5) kasutatavust, (6) usundiloolist ja (7) ajaloolist väärtust, (8) ajaloolist pärimust, (9) kultuuriloolist traditsiooni ning (10) mälestusmärgi väärtust. Mälestusmärgina käsitletase siinkohal objekti kui „säilinud mälestusmärki maastikul, mis on püstitatud selle kunagistele rajajatele nende endi poolt (linnused, monumentaalsed

¹⁴ Ajaloomälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/ajaloomalestised, vaadatud 21.05.2014.

¹⁵ Ehitismälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/arhitektuurimalestised, vaadatud 21.05.2014.

¹⁶ Arheoloogiamälestised, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/arheoloogiamalestised, vaadatud 21.05.2014.

kalmed, kultusekivid, kiviaiad, põllupeenrad)“ . Meie jaoks on väga huvitav selle kriteeriumi selgitus, kuna mälestusmärgi mõiste metafoorilises kasutuses väljendub ka Eesti pärandi diskursuse nägemus mälestusmärgi olemusest.

Esitatud kümnest kriteeriumist on kaks, objekti kõrge vanus ja selles sisalduva info unikaalsus, primaarsed, st nendele kriteeriumidele vastavad objektid kvalifitseeruvad kindlasti arheoloogiamälestiseks ning ülejäänud kriteeriumidele vastamisega on võimalik n-ö lisapunkte teenida väärtuslikkuse skaalal. Info unikaalsus väljendub selles, et objekt kannab informatsiooni, „mis on teadusliku informatsiooni kandjaks ajast, millest puudub muu võimalus saada teavet inimtegevusest või on seda väga vähesel määral“ .

Neljas kultuurimälestiste kategooria on kunstimälestised¹⁷. Kunstimälestiseks võib objekt kvalifitseeruda erinevate väärtuste alusel: „Kunstimälestisteks võivad olla kujutava ja tarbekunsti teosed, millel on kunstiline, kultuurilooline, sakraalne, tehnoloogiline või muu väärtus“ (minu sõrendus — K. K.). Kaheksa kriteeriumi seas, mille kaudu nimetatud väärtuseid välja selgitatakse, on kõige tähtsamaks nimetatud (1) haruldus. Ülejäänud seitsme kriteeriumi seast on olulisemadena esile tõstetud (2) päritolu, (3) vanus, (4) säilivus ja terviklikkus. Nende kriteeriumide abil hinnatakse, kuivõrd palju informatsiooni objekt oma säilinud kujul kannab, seejuures vanuse ja päritolu kohta. Ülejäänud neli kriteeriumit on: (5) kuulumine asjade kogumisse, (6) valmistaja, (7) seisund ja (8) kasutatavus. Säilimisprobleemidega koostisosade tõttu on oluline hinnatata objekti seisundi stabiilsust ning kasutatavuse juures arvestatakse lisaks algsel otstarbel kasutamise võimalikkusele ka museaalse objekti funktsiooni.

Tööstus- ja tehnikamälestiseks tunnistatakse „teaduse, tehnika ja tootmise arengut kajastavad ehitised, masinad, seadmed või tooted, nende asjade kogumid, kompleksid või maa-alad, millel on ajalooline, esteetiline, tehniline, kultuurilooline või muu väärtus“¹⁸. Esitatud on viis esmatähtsat ning kolm täiendavat kriteeriumit, mille kaudu peaks olema võimalik teadusväärust määratleda. Kolm esimest kriteeriumit on ühised kunstimälestiste juures esitatutega: (1) haruldus, (2) vanus ja (3) päritolu, samuti on

¹⁷ Kunstimälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/kunstimalestised, vaadatud 21.05.2014.

¹⁸ Tööstus- ja tehnikamälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/toostustehnikamalestised, vaadatud 21.05.2014.

oluline(4) seos ajaloos silmapaistvate isikutega. Mälestiste tüübile eriomane kriteerium puudutab (5) teaduse, tehnika ja tootmise arengut: väärtuslikud on „teatud ajastutele, ajaloolistele ja tootmisprotsessidele jne iseloomulikud ning insenerimõtlemise arengut kajastavad objektid“. Lisaks hinnatakse objekte tööstus- ja tehnikamälestiste kategoorias veel kolme kriteeriumi alused, mis kõik on juba eelnevalt jutuks olnud, ent siingi on teatud kategooriale eriomased nüansid. Näiteks (6) säilivuse ja terviklikkuse puhul „arvestatakse, mil määral on originaalsubstants säilinud või restaureerimise käigus asendatud/asendatav“, mis tähendab, et objekti funktsionaalne säilivus on siin olulisem kui algupärane struktuur, millele viitab ka järgmine kriteerium, (7) kasutatavus, mille juures peetakse silmas, kas objekti on võimalik kasutada selle algses funktsioonis. Objekti (8) seisundit hinnatakse analoogselt kunstimälestistega selle stabiilsuse alusel.

Kuuendaks kultuurimälestiste kategooriaks on Muinsuskaitseameti järgi veealused mälestised¹⁹. Siin kriteeriumeid ei esitata, sest tegemist võib olla erinevate objektidega, mis kvalifitseeruvad mälestiseks mõne teise kategooria kriteeriumide alusel, kuid on koondatud eraldi üksusesse oma eritingimuste tõttu, et need asuvad vee all. Veealune kultuuripärand hõlmab Muinsuskaitseameti järgi „kõiki inimese olemasolu kultuurilisi, ajaloolisi ja arheoloogilisi jälgi, mis on säilinud osaliselt või täielikult, ajutiselt või pidevalt vee all“. Veealuse pärandi seast veealuste mälestiste nimetamine toimub, nagu öeldud, oletatavalt teiste mälestiste kategooriate kaudu.

Etnograafilise ja usundiloolise väärtuse määratlusi võime aimata eelneva põhjal, arvestades, millised kriteeriumid võiksid olla relevantssed nende väärtuste puhul. E t n o – g r a a f i l i s e väärtuse omandamiseks peab objekt olema kultuurikirjelduslikust aspektist informatiivne — selliseid objekte leidub kahtlemata kõikide kirjeldatud mälestiste liikide seas. Samuti leiame iga liigi seast esindatud ka u s u n d i l o o l i s e väärtusega objekte, mille puhul on tegemist mõne religioosse või spirituaalse toiminguga või tõekspidamise kohta informatsiooni kandva mälestisega. Mõlema väärtuse puhul on oluliseks kriteeriumiks kindlasti esindatav ajalooline seos.

¹⁹ Veealused mälestised www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/veealusedmalestised, vaadatud 03.03.2014.

1.3. Väärtuste tüpoloogiate ühildamine

Eelnevates alapeatükkides käsitlesime erinevaid kultuuripärandi väärtuste käsitlusi selleks, et luua laiapõhjaline väärtuste tüpoloogia oma uurimustöö aluseks. Soovime ühildada erinevaid tüpoloogiaid, mis tähendab erinevate väärtuste esile toomist ning sarnaste väärtuste vahel sisulistele kattuvustele osutamist. Kõik kuus käsitlust on ideeliselt üksteisele väga lähedased, kuid sarnaseid väärtuslikke põhimõtteid on neis kategoriseeritud erinevalt. Tüpoloogiate ühildamise eesmärk on luua selline koondtüpoloogia, mis väljendaks nii rahvusvaheliselt tunnustatud kui ka Eesti kultuuripärandi hindamist reguleerivate alustekstide seisukohti.

Järgnevalt esitame koondtabeli (tabel 1), milles on ühildatud neli rahvusvahelist ja kaks Eesti käsitlust. Esimeses tulbas on väärtused, mis kuuluvad meie ühildatud tüpoloogiasse. Seal on esindatud peaaegu kõik kuue käsitluse väärtuse kategooriad, välja jäid mõned üksikud kategooriad, mille leidsime kas sisalduvat mõnes teises, üldisemas kategoorias, või olevat sisuliselt kattuvad mõne teisiti nimetatud väärtusega. Teises tulbas on kirjas nii need käsitlused, kus on väärtus esitatud sama nimetusega, kui ka need, milles on sisuliselt kattuva tähendusega väärtus esindatud teise nimetusega. Kolmanda tulbaga osutame väärtustele, mille kirjeldustes tuleb esile osaline sisuline kattuvus esimeses tulbas nimetatuga (kuna lähtume siinkohal väärtuste definitsioonidest, siis ei esine kolmandas tulbas Muuseumiseaduse käsitlust, kuna selles alustekstis ei ole väärtuseid defineeritud).

Käesolevas uurimuses tugineme edaspidi selle tabeliga esitatud väärtuste tüpoloogiale, mis hõlmab kõiki neljateist väärtust, mis on tabeli esimes tulbas. Väärtuste koondtabel osutab sellele, mida me järgnevates tööosades silmas peame, kui ühest või teisest väärtusest kõneleme. Töö teises peatükis mälestusmärkide kontekstis väärtuseid kõrvutades lähtume iga väärtuse osakaalu hindamisel tabeliga esitatud ühendatud käsitlusest, st arvestame erinevate käsitluste definitsioone, mis võimaldab põhjalikumat analüüsi.

Tabel 1. Töös käsitletud väärtuste koondtabel

Väärtus	Esindatud järgmistes dokumentides	Antud väärtusega osaliselt sisuliselt kattuvad väärtused
Ajalooline	Muuseumiseadus Muinsuskaitse Getty Instituut Inglise Pärand ICOMOS	Muinsuskaitse: arhitektuuriline väärtus, linnaehituslik väärtus, kunstiväärtus, teadusväärtus, usundilooline väärtus, etnograafiline väärtus ICCROM: idenditeediväärtus, poliitiline väärtus ICOMOS: vaimne väärtus
Sotsiaalne	Muuseumiseadus ICCROM Getty Instituut Inglise Pärand ICOMOS	Muinsuskaitse: ajalooline väärtus, etnograafiline väärtus Getty Instituut: kultuuriline/sümboolne väärtus
Teaduse	Muuseumiseadus Muinsuskaitse Inglise Pärand ICOMOS	ICCROM: suhteline tehniline või kunstiväärtus, haridusväärtus Getty Instituut: kultuuriline/sümboolne väärtus Inglise Pärand: tõendusväärtus
Esteetiline	Muuseumiseadus Getty Instituut Inglise Pärand ICOMOS	ICCROM: suhteline kunsti- ja teadusväärtus ICOMOS: vaimne väärtus
Kasutuse	Muuseumiseadus ICCROM Getty Instituut	Muinsuskaitse: arhitektuuriline väärtus, linnaehituslik väärtus, kunstiväärtus, teadusväärtus Getty Instituut: sotsiaalne väärtus
Kunsti	Muinsuskaitse ICCROM	Muinsuskaitse: arhitektuuriline väärtus, linnaehituslik väärtus Getty Instituut: ajalooline väärtus Inglise Pärand: esteetiline väärtus ICOMOS: esteetiline väärtus, ajalooline väärtus
Harulduse	Muuseumiseadus ICCROM	Muinsuskaitse: arhitektuuriline väärtus, linnaehituslik väärtus, kunstiväärtus, teadusväärtus Getty Instituut: ajalooline väärtus Inglise Pärand: tõendusväärtus ICOMOS: esteetiline väärtus
Hariduslik	Muuseumiseadus ICCROM	Muinsuskaitse: ajalooline väärtus, etnograafiline väärtus Getty Instituut: ajalooline väärtus Inglise Pärand: ühiskondlik väärtus
Religioosne/ spirituaalne	Muinsuskaitse Getty Instituut	Getty Instituut: kultuuriline/sümboolne väärtus Inglise Pärand: ühiskondlik väärtus

	ICOMOS	
Majanduslik	ICCROM Getty Instituut	
Identiteedi	ICCROM	Muinsuskaitse: ajalooline väärtus Getty Instituut: kultuuriline/sümboolne väärtus, sotsiaalne väärtus Inglise Pärand: ühiskondlik väärtus ICOMOS: vaimne väärtus
Poliitiline	ICCROM	Muinsuskaitse: ajalooline väärtus Getty Instituut: kultuuriline/sümboolne väärtus Inglise Pärand: ühiskondlik väärtus ICOMOS: ajalooline väärtus
Etnograafiline	Muinsuskaitse	ICCROM: identiteedi väärtus Getty Instituut: ajalooline väärtus, kultuuriline/sümboolne väärtus Inglise Pärand: tõenduslik väärtus, ajalooline väärtus ICOMOS: ajalooline väärtus
Arheoloogiline	Muinsuskaitse	ICCROM: hariduslik väärtus Getty Instituut: ajalooline väärtus Inglise Pärand: tõenduslik väärtus, ajalooline väärtus ICOMOS: ajalooline väärtus, teaduslik väärtus

2. MÄLESTUSMÄRKIDE VÄÄRTUSTE HINDAMISE ALUSED

Selles töösas kirjeldame kõigepealt oma uurimisobjekti, s.o mälestusmärke, nende loomise ajalugu, erinevaid tüüpe ning nende püstitamise põhjuseid (2.1. Mälestusmärkide püstitamise eesmärkidest ja ajaloost). Seejärel tutvustame valitud uurimismeetodit, milleks on analüütiliste hierarhiate meetod, selgitame selle põhimõtteid ja antud uurimustöösse valimise tagamaid (2.2. Analüüsimeetod: analüütiliste hierarhiate meetod ehk Saaty skaala). Kolmandas alapeatükis soovime välja selgitada, mil määral erinevaid väärtuseid mälestusmärke hinnates tuleks arvesse võtta, ning valitud uurimismeetodit rakendades töötame välja väärtuste hierarhia, mis on objektide hindamisel vajalik (2.3. Mälestusmärkide väärtuste hindamine Saaty skaalal).

2.1. Mälestusmärkide püstitamise eesmärkidest ja ajaloost

Mälestusmärk on monumentaalkunstiteos, mis „püstitatakse kindla eesmärgiga säilitada tulevaste generatsioonide mõtetes mõnda tegu või sündmust“ (Riegl 1996 [1903], 6). „Kuigi monumente rajatakse minevikule, pidades silmas igavikku, põlistavad need esmajoones oleviku väärtuseid ja hoiakuid“ (Tamm, Halla 2008, 47–48). Mälestusmärkide kultuuriväärtuse hindamine on väga oluliselt mõjutatud sotsiaalpoliitilistest meelsustest, mistõttu nende positsioon kultuuripärandis erineb teistest kunsti valdkondadest. Me ei pea vastuvõetavaks, et kõrgelt hinnatud kunstiteoseid hakataks hävitama, kui vastav kunstivool moest läheb, ent mälestusmärkide likvideerimine on oluliselt levinum ja aktsepteeritavam praktika kui näiteks maalide ära viskamine. See tuleneb ühelt poolt asjaolust, et

mälestusmärgid on avalikus ruumis, ning teiselt poolt ka sellest, et monumentaal-kunstiteose kultuuriväärtus seisneb sellega tähistatud kultuurinähtuses, mitte niivõrd selle kunstilises kujutuses. Mälestusmärkide püstitamine ja püsijäämine on suuresti sõltuv kehtivast ajaloodiskursusest, mis määratleb mälestusmärgiga tähistatu väärtuse. See tähistatu ei suuda püsida samasugusena läbi aja: „Ükski monument ei säilita oma esialgset tähendust, vaid uued põlvkonnad, uued mälu kollektiivid kirjutavad neid üle uute tähendustega“ (Tamm, Halla 2008, 48).

Mälestusmärgi nimetus²⁰ selgitab selle funktsiooni: mälestus tähendab millegi meeldetuletust²¹. Mälestamine on käsitletav teatava alternatiivina konserveerimisele (Howard 2003, 96), see on üks säilitamise viise. Mälestusmärkide püstitamise eesmärgiks on millegi säilitamine rahva meeles. See on alati ideoloogiline akt, millega esitatakse tõlgendusi ajaloost ja kehtestatakse kultuuriväärtuseid. Teatud tegelased, sündmused ja narratiivid, mida mälestusmärk esitab, fikseeritakse kollektiivses teadvuses oluliste identiteedielementidena. Pärand on väga lähedalt seotud kollektiivse identiteedi kujundamisega ning mälestusmärgid on heaks näiteks sellest, kuna „kõige vahetumat mõju avaldavad kollektiivsele identiteedile tõenäoliselt ümberkorraldused avalikus ruumis: vanade monumentide kõrvaldamine ja uute püstitamine“ (Tamm, Halla 2008, 21-22). Kuna öeldakse, et miski muutub osaks pärandiks nimetamise ja sildistamise teel (Howard 2003, 100), siis mälestusmärgi näol on tegemist väga suure ja silmapaistva sildiga, mis mälestatava pärandi osaks kuulutab.

Monumentaalkunsti esimesteks teosteks peetakse vanaajal püstitatud obeliske, püramiide, triumfikaari, võidusambaid, hauamärke, ratsamonumente ja kolosse (Kunstileksikon 2002, *sub* „monument“). Keskajal püstitati kultusmonumente ja õigussümboleid; renessansis sai taas populaarseks ratsamonumendi ausambatüüp; baroki ja klassitsismi ajastutel olid hinnas triumfikaared ja ratsamonumendid; 19. sajandil levisid erinevad mälestusmärgitüübid väga laialdaselt, püstitati suurel hulgal figuraalseid kujutusi nii võimukandjatest kui ka kunstnikest, õpetlastest, teadlastest ja poliitikutest (samas). 20. sajandi monumentaalkunsti olulisemaks tunnuseks võime pidada sõjamonumentide

²⁰ Ladina keeles: *monumentum* — see, mis säilitab mälestust asjast (Oxford Latin Dictionary).

²¹ Eesti keeles: mälestama — austades meelde tuletama; meeles olema, pidama (Eesti Etümoloogia-sõnaraamat).

laialdast populariseerumist, mil kahe põhilise monumenditüübina tuuakse esile Tundmatu Sõduri hauda ning abstraktse vormiga monumente (Kattago 2008; Kunstileksikon 2002; Inglis 1993).

Kuigi sõjamemoriaalide ajalugu ulatub juba Vana-Kreekasse, siis suurel hulgal hakati neid rajama alles pärast Esimest maailmasõda, mil paljud Euroopa riigid iseseisvusid (Kattago 2008, 55). Paljud neist on niinimetatud hoiatavad mälestusmärgid, mis tähistavad mälestust langenud sõduritest (Kunstileksikon 2002, *sub* „monument“). Artiklis „Sõjamälestusmärgid ja tsiviliseerumisprotsess“ (2008) kirjutab Siobhan Kattago: „Sõjamälestusmärke võib küll tõlgendada mitmel eri moel, kuid kõik nad on püüded seada arukasse valgusesse midagi arutut: inimeste tapmist teiste inimeste käe läbi“ (lk 51). Nagu me ka töö kolmandas peatükis Vabadussõja monumentide puhul täheldame, siis on sõjamemoriaalidele omane osutada rahvuse pühale algupärale ning esitada teiste käe läbi suremist kirkastavalt (samas, 52-53).

Mälestusmärke püstitatakse selleks, et mõni teatav „moment ei muutuks ajalooks, et hoida seda püsivalt elusa ja kohalolevana“ (Riegl 1996 [1903], 77). Mälestusmärgid on ajaloopoliitika vahendiks (Brüggemann, Kasekamp 2008), valitsused loovad monumentaalkunsti kaudu pärandit (Howard 2003, 131). Mälestusmärgid on „materialiseerunud mälupaigad“ (Tamm 2013, 665), mida koos muuseumite ja teiste mälupaikadega luuakse üha rohkem üle kogu maailma, kuna nende kaudu saab kujundada kollektiivset mälu (Huysen 2003, 94). Me tajud ja teadmised kujunevad alati korrelatsioonis olemasoleva informatsiooniga — me teame asju ainult läbi nende seose minevikuga (Cople, 2000, 12). Mälu kontrollimine on niisiis üks võimsamaid poliitilisi relvi, kuna teadmised mineviku kohta mõjutavad ka uue informatsiooni tõlgendamist. Kuna nii individuaalne kui kollektiivne mälu on oma mahult piiratud ja seetõttu juba loomu poolest selektiivne, siis sekkub ideoloogia seda selektiivsust oma äranägemise järgi juhtima.

Kuna mälestusmärgid on seotud poliitikaga, siis on ka nendega mälestatav enamasti mingil moel seotud riiklusega. Nende püstitamine on oluline osa nii rahvuse määratlemise kui ka riigi loomise juures (samas, 12). Monumentide, nagu üldse pärandi kaudu, osutatakse riigi autoritaarsuse legitiimsusele, riigipiiride tõsiseltvõetavusele ning teatavale ühtekuuluvusele nende piiride sees (Howard 2003, 166). Mälestusmärkide püstitamine ja

eemaldamine peegeldab mälupoliitilisi praktikaid, esitades käegakatsutavaid tõendeid kehtiva mälurežiimi kohta (Tamm 2013, 665), ning iga poliitiline režiim „jätab endast maha monumente, mis kehtestavad valitsevat arusaama sellest, mida minevikust eeskujuna esile tõsta“ (Tamm, Halla 2008, 47).

Meie lühikese kokkuvõtte kaudu tulid esile mõningad väärtused, mis mälestusmärkide juures enim rolli mängivad: ajalooline, poliitiline ja kunstiväärtus. Samuti nägime, et kõik need väärtused on mälestusmärkide puhul ajas sageli muutuvad. Kuna kultuuriväärtuste säilitamisotsuste tegemisel tuleks arvestada objekti väärtust nii minevikus, olevikus kui ka oletatavat väärtust tulevikus, siis on ilmne, et mälestusmärgid on selline osa pärandist, mis vajaks võimalikult selget, läbimõeldud hindamisalust, vähendamaks ohtu, et säilitusotsuste tegemisel pikemas perspektiivis kultuuriväärtuslikuks osutuvale objektile pöördumatut kahju ei tekitataks.

2.2. Analüüsimeetod: analüütiliste hierarhiate meetod ehk Saaty skaala

Selles töösas tutvustame valitud analüüsimeetodit ning esitame selle kasuks otsustamise põhjuseid. Nagu eelnevalt oleme maininud, tegeleme siinses töös väärtuspõhise hindamisega, mis on ka Eesti muinsuskaitstes aktuaalne lähenemine ehitismälestiste hindamisel. Meetodiks oleme valinud analüütiliste hierarhiate meetodi mida on ehitiste võrdleva hindamisel rakendatud näiteks Hong Kongis linnastunud piirkondade konserveerimisplaani koostamisel (Yau 2009). Kui seal valiti hindamiskriteeriumiteks näiteks mõju infrastruktuurile, ehituslikud probleemid, keskkondlikud mõjud jm, siis meie võtame kriteeriumideks väärtused, mida mälestusmärkide hindamisel tuleb arvestada.

Analüütiliste hierarhiate meetodi (AHM), töötas välja ameeriklasest matemaatik Thomas L. Saaty 1970. aastatel²². Sellest ajast saati on see leidnud laialdast kasutamist väga

²² *Analytic Hierarchy Process*'i selgitab autor artiklis: Saaty, Thomas L. 1990. How to make a decision: The Analytic Hierarchy Process. *European Journal of Operational Research*, nr 48, lk 9–26.

erinevates valdkondades, argieluliste otsuste langetamisest kõrgetasemelise diplomaatiani, seda õpetatakse maailma mainekamates ülikoolides, nagu näiteks Stanford, Harvard ja Yale, aga ka Tallinna Tehnikaülikoolis ja Tartu Ülikoolis, ning seda rakendatakse olulistes ettevõtetes ja organisatsioonides, nagu näiteks USA Kaitseministeerium, Briti politsei, NASA ja Boeing (Konsa 2013, 1). Saaty defineerib oma meetodit kui „mitmekriteeriumilist lähenemist otsuste langetamisele, mille puhul mõjutegurid on paigutatud hierarhilisse struktuuri“ (Saaty 1990, 9). See meetod on suureks abiks selliste otsuste langetamise juures, mis paratamatult tuginevad subjektiivsetele hinnangutele, kuna „AHM võimaldab teha objektiivseid otsuseid, kasutades lähteandmetena subjektiivseid hinnanguid ehk eksperthinnanguid“ (Konsa 2013, 1).

AHM on konstruktiivne lähenemine otsustele, mille puhul tuleb arvestada palju erinevaid kriteeriume, mis võivad olla omavahel vastuolus. Analüüsimeetodi kaudu saab hea ülevaate erinevatest teguritest, probleemidest, eesmärkidest ja huvigruppidest, mida tuleb otsuse tegemisel arvestada, ning see aitab hinnata nende erinevate elementide osakaalu (Saaty 1990, 9). AHM lähtub seisukohast, et elementide hindamine on efektiivsem, kui seda teha paarikaupa, järgemööda kõiki elemente omavahel võrreldes, selmet püüda korraga kõiki elemente hinnata ja hierarhiasse asetada (samas, 12). Elementide võrdlemisel ei ole vajalik tugineda mingisugustele standardskaaladele — piisab kogemusest, intuitsioonist või õpitust (Konsa 2013, 3). Tallinna Tehnikaülikoolis AHM-i õpetav professor Võhandu sõnul saab selle meetodiga suures subjektivismis korda luua — „nii et pärast otsustuse tegemist saaks olla veendunud nii oma otsustuse õigsuses kui ka osata veenda teisi, miks otsustati just nii ja mitte teisti“ (Võhandu 1998, 8).

Esimene samm AHM-il on probleemipüstituses hierarhia loomine: 1) üldine eesmärk, 2) seda mõjutavad kriteeriumid ning 3) võimalikud lahendusvariandid (Saaty 1990, 14). Mälestusmärkide väärtuste hindamise puhul on üldeesmärgiks mälestusmärkide väärtuslikkuse määratlemine, mis oleks abiks säilitusotsuse tegemisel. AHM-i teine samm näeb ette kriteeriumide paarikaupa võrdlevat hindamist fundamentaalskaalal²³, püüdes iga kriteeriumi juures esile tuua selle suhtelist olulisust üldeesmärgi saavutamisel (samas, 15).

²³ 1 – võrdselt olulised, 3 – mõõdukalt olulisem, 5 – tugev eelistus, 7 – väga tugev eelistus, 9 – äärmuslikult olulisem (Saaty 1990, 15).

Sellega tegeleme järgnevas tööosas, nagu ka AHM-i kolmanda sammuga, mis seisneb otsustusprotsessi prioriteetide reastamises (sammas, 17).

Uurimustöö jaoks sobilikku analüüsimeetodi valimisel lähtusime kahest aspektist: meetodi rakendatavus uurimisobjektile ning jõukohasus uurijale. Nagu me eelnevas tööosas selgitasime, ei ole mälestusmärkide puhul tegemist absoluutsete kultuuriväärtustega, vaid artefaktidega, mille tähendust ja koos sellega väärtuslikkust aja jooksul ümberhinnatakse. Samuti on tegemist objektidega, mille tähendus võib ühiskonnasiseselt palju varieeruda. Niisiis on mälestusmärkide säilitusotsuste tegemisel palju erinevaid aspekte, mida on tarvis arvesse võtta ning mille hindamisel enamasti puudub objektiivne alus, millele tugineda. AHM sobib eelduste kohaselt ka siinse töö uurija profiiliga (kõrgharidus semiootikas), kuna Saaty ise kirjeldab oma meetodit semiootika valdkonda kuuluvana, mille valguses hierarhia on süntaks; see, mille suhtes otsust langetatakse, on semantiline; prioritseerimine on märgi ja sisu vahel seose loomine (Saty 1990, 23).

2.3. Mälestusmärkide väärtuste hindamine Saaty skaalal

Siinkohal esitame „paarikaupa võrdlemise maatriksi tabeli“ (Saty 1990, 15) vormis fundamentaalskaalal antud hinnangud väärtuste olulisusele mälestusmärkide hindamise kontekstis (tabel 2). Väärtuste valik on kujunenud töö esimeses peatükis esitatud väärtuste tüpoloogiate põhjal ning kattub tabelis 1 esitatud väärtuste loendiga. Väärtuskriteeriumite võrdleval hindamisel lähtume nendest väärtuste definitsioonidest, millele oleme esimeses peatükis viidanud, ning anname omapoolse hinnangu nende suhtelisele relevantsusele mälestusmärkide puhul.

Tabelile järgnevalt selgitame selles igale väärtusele antud hinnanguid. Fundamentaalskaalal antud hinnangute põhjal arvutame iga väärtuskriteeriumi osatähtsuse mälestusmärkide hindamisel, nii saame mälestusmärkide osatähtsuse

hierarhia, millest lähtuvalt hindame kolmandas peatükis uurimismaterjaliks valitud mälestussambaid.

Tabel 2. Mälestusmärkide väärtuste osatähtsuse hindamine fundamentaalskaalal

Väärtus	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
Ajalooline (A)	1	3	7	7	3	5	7	1	5	7	1	1	5	5
Sotsiaalne (B)	$\frac{1}{3}$	1	7	7	3	5	7	$\frac{1}{3}$	3	7	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	5	5
Teaduslik (C)	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{5}$	5	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	1	1
Esteetiline (D)	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	5	1	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	5	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	1	1
Kasutuse (E)	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	5	7	1	5	7	$\frac{1}{3}$	1	5	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	5	5
Kunsti (F)	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	5	3	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	5	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	5	5
Harulduse (G)	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	3	1	$\frac{1}{7}$	1	1	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{5}$	5	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$
Hariduslik (H)	1	3	7	7	3	5	7	1	5	7	1	1	5	5
Religioosne/ Spirituaalne (I)	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	5	7	1	5	5	$\frac{1}{5}$	1	7	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	5	5
Majanduslik (J)	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$
Identiteedi (K)	1	3	7	7	3	5	7	1	3	7	1	$\frac{1}{3}$	5	5
Poliitiline (L)	1	3	7	7	3	5	7	1	5	7	3	1	5	5
Etnograafiline (M)	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	3	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	5	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1
Arheoloogiline (N)	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	3	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	5	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1

(A) Ajalooline väärtus on mälestusmärkide juures eelduslik, kuna nende loomisel on peamiseks eesmärgiks ajalooliselt oluliseks peetavate sündmuste või inimeste esile tõstmine, panustades nende kinnistumisse kultuurimälu. Austraalia ICOMOS soovib ajaloolise väärtuse määratlemisel arvestada objekti seost mõne olulise ajaloolise sündmuse või teemaga ning samuti seost mõne kindla inimese või kultuurigrupiga, kes on oluline kohalikus või ülemaailmalises ajaloos (Australia ICOMOS 2013b, 3). Mälestusmärkide puhul on nende seoste olemasolu ja nendele osutamine alati esil. Muinsuskaitse definitsiooni järgi on ajalooväärtus kõikidel mälestusmärkidel, mis on püstitatud enne 1941. aastat ning säilinud oma algsel asukohal²⁴. Võime üldistavalt öelda, et mälestusmärkide ajalooline väärtus avaldub kahel tasandil. Ühelt poolt on tegemist mälestatava esitamisega tähendusliku ajaloolise faktina, mis tähendab, et mälestusmärgid osalevad ajaloo esitamises. Seda siis illustratiivsel või assotsiatiivsel moel, nagu tööme esile Inglise Pärandi

²⁴ Ajaloomälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/ajaloomalestised, vaadatud 21.05.2014.

ajaloolise väärtuse definitsiooni juures (English Heritage, 28). Teiselt poolt muutub aja möödudes omaette väärtuslikuks informatsioon sellest, mida „ühel või teisel ajajärgul mälestamisväärseks on peetud“²⁵.

Ajaloolise väärtusega on fundamentaalskaalal võrdväärteteks hinnatud hariduslik, identiteedi ja poliitiline väärtus. Need neli kriteeriumit on oletuslikult mälestusmärkide puhul kõige olulisemad väärtused, kuna on kõige tihedamalt seotud objekti tähenduse ja funktsioonide kujunemisega ühiskonnas. Mõõduka eelise oleme ajaloolisele väärtusele omistanud sotsiaalse ja kasutusväärtuse suhtes, mis kujunevad nende nelja eelnevalt nimetatud väärtuse kaudu. Tugev eelistus on ajaloolisel väärtusel võrreldes religioosse/spirituaalse ja kunstiväärtusega, mis ei ole mälestusmärkide puhul nii esmatähtsad kui eelnimetatud väärtused, ent on siiski olulisel määral seotud objekti üldväärtuse kujunemisega. Etnograafilise ja arheoloogilise väärtusega võrreldes oleme ajalooväärtust hinnanud samuti tugeva eelistusega, kuid see hinnang on kujunenud kompromissist kahe võimaliku situatsiooni vahel. Väga vanade mälestusmärkide puhul, mille ajalooline väärtus seisneb eelkõige informatiivsuses selle ajaperioodi väärtuste kohta, on etnograafiline ja arheoloogiline väärtus ajalooväärtusega võrdselt tähtsad. Ent suurema osa mälestusmärkide puhul seisneb ajalooväärtus kehtiva ajaloodiskursusega seostumises, mistõttu osutub ajalooväärtus etnograafilise ja arheoloogilise väärtuse suhtes äärmuslikult olulisemaks. Ülejäänud kategooriate suhtes on ajaloolisele väärtusele omistatud väga tugev eelistus, ent mitte ühegi suhtes äärmuslik eelistus, sest mingil määral mõjutavad kõik need väärtused ka mälestusmärkide ajaloolise osutuse tõlgendusi ja nende kinnistumist kultuuriruumis.

(B) Sotsiaalne väärtus seisneb mälestusmärgi tähenduses kogukonna või kultuurigrupi jaoks, mistõttu selle väärtuse määra väljaselgitamiseks tuleb uurida, mida mälestusmärk kellegi jaoks sümboliseerib (Australia ICOMOS 2013b, 4). Mälestusmärgi sotsiaalse väärtuse hindamise juures arvestatakse selle rolli kultuurikommunikatsioonis ning selle suhestumist sotsiaalse ja kultuurilise identiteediga (Feilden, Jokilehto, 1993, 20). Getty Instituudi pärandikäsitluse järgi on sotsiaalne väärtus lähedane kasutusväärtusele: mälestusmärgi sotsiaalset väärtust kujundab ka see, kui selle juurde tekib mõningatele

²⁵ Samas

ühiskonnagruppide jaoks oluline kogunemiskoht (Mason 2002, 11). Eestis on mitmeid mälestusmärke, mille ümbrus on teatud olukordades või tähtpäevadel kogunemiskohaks, kus võidakse läbi viia mõningaid kultuurispetsiifilisi rituaale nagu paraad, lillede viimine, kõnede pidamine, meeleavaldused jm.

Sotsiaalse väärtuse määramine on üks olulisi momente käesolevas analüüsiprotsessis, kuna on tarvis otsustada, kas pidada mälestusmärkide juures olulisemaks nende sotsiaalset positsiooni või neid semiootilisi ja ideoloogilisi aspekte, mille põhjal see on kujunenud. Kuna sotsiaalse väärtuse aluseks peame mälestusmärkide tähenduse identiteedikirjelduslikke, poliitilisi, harivaid ja ajaloolisi osutusi, siis hindame neid nelja aspekti sotsiaalsest väärtusest mõõdukalt olulisemaks. Võrdluses teaduse, esteetilise, harulduse, ja majandusliku väärtustega oleme andnud sotsiaalsele väärtusele väga tugeva eelistuse. Religioosse/spirituaalse väärtusega võrreldes hindame sotsiaalset väärtust mõõdukalt olulisemana, sest see kategooria võib neljast eelnevalt nimetatud kriteeriumist olulisemal määral mõjutada sotsiaalse väärtuse kujunemist. Sama hinnangu andsime võrdluses kasutusväärtusega, millega on sotsiaalne väärtus küll lähedane, ent võime öelda, et on ühiskonnas laiemas kandepinnaga aspekt kui kasutus. Tugeva eelistuse omistasime sotsiaalsele väärtusele võrdlustes kunsti-, etnograafilise ja arheoloogilise väärtusega, mis on selgelt vähem olulised mälestusmärkide ühiskondlikus funktsionaalsuses, kuid võivad siiski monumentaalkunstiteoste puhul muutuda väga aktuaalseteks hindamiskriteeriumideks.

(C) Teadusliku väärtuse määramisel tuleb hinnata, kas objekti uurimisel on potentsiaali avastada uut olulist informatsiooni ning uut moodi arusaamist inimestest, paikadest, protsessidest või praktikatest, mida teised allikad ei väljenda (Australia ICOMOS 2013b, 4). Teadusliku väärtuse välja selgitamiseks tehakse uuringuid, et tõestada objekti suhtelist tähenduslikkust selle loomise ja kasutamise ajal ning saada informatsiooni selle valmistamise tehnikate kohta (Feilden, Jokilehto 1993, 18–19). Mälestusmärk kannab küll oma loomisajastu teadusliku konteksti kohta informatsiooni, kuid pole selles unikaalne, sest enamasti ei ole tegemist haruldaste ajastuomaste artefaktidega, mille valmistamistehnoloogia ei avalduks teistes samast ajastust pärit ja tänapäevani säilinud artefaktides. Ka siis, kui me käsitleme teadusväärtust tõendusväärtusena mõne ajaloolise informatsiooni kohta (nagu Inglise Päränd), mitte aga niivõrd objekti valmistamise ja

kasutuse dokumendina, jääb ikkagi mälestusmärkide väärtuslikkus selles osas madalaks, kuna üldiselt ei kanna need väga haruldast informatsiooni ajaloosündmuste kohta.

Fundamentaalskaalal hinnangute andmisel oleme lähtunud sellest, et teaduslik väärtus tuleb esile väga vanadel mälestusmärkidel, mistõttu on see võrdselt relevantne etnograafilise ja arheoloogilise väärtusega ning mõõdukalt vähem oluline haruldusväärtusest, mis võib ka uuematel objektidel esineda. Teadusliku ja majandusliku väärtuse võrdluses arvestame ühelt poolt seda, et teadusliku väärtusega objektide säilitamisega kaasneb enamasti palju kulutusi ning ka tõuseb ka selle rahaline väärtus, mis tähendab, et koos teadusliku väärtusega kasvab ka majanduslik väärtus. Samas on vahendite paigutus teadusliku väärtusega objektidesse märk sellest, et rahalisi vahendeid ollakse nõus kulutama teadusliku väärtuse nimel, mis tähendab teadusväärtuse eelistamist, sellest lähtuvalt oleme omistanud teaduslikule väärtusele tugeva eelistuse majandusliku väärtuse ees. Tugev eelistus on teadusliku väärtuse ees aga esteetilisel, kasutuse, kunsti ja religioosel/spirituaalsel väärtusel. Väga tugevaks eelistuseks hindasime ajaloolise, sotsiaalse, haridusliku, identiteedi ja poliitilise väärtuse suhet teaduslikku väärtusesse. Ühtegi võrdlusmomenti me äärmusliku eelisega ei hinda, sest, nagu öeldud, on teaduslikul väärtusel põhimõtteliselt olemas potentsiaal objekti kõrge vanuse juures rohkem esile tulla.

(D) Esteetiline väärtus oleneb visuaalsetest omadustest ning artefaktide väärtuslikuks pidamine on läbi aegade olnud sõltuv objekti väljanägemisest ja kaasaegsetest ilu tõlgendustest (Mason 2002, 12). Mälestusmärkide loomise ajal on oluline selle suhestumine kehtivate esteetika normidega, millega ebakõlasse sattudes võib esteetiline puudujääk mõjutada ka mälestusmärgi teiste, palju olulisemate funktsioonide efektiivsust. Üldiselt ei ole aga esteetika mälestusmärkide juures kõige olulisemate faktorite seas, see on pigem mõningaseks eelduseks või toeks teiste aspektide toimimisele. Hinnates esteetilise väärtuse osatähtsust, oleme arvestanud ka seda, kui palju võiks võrreldava väärtuse efektiivsus oleneda objekti esteetikast.

Kunstiväärtus on esteetilise väärtusega vahest kõige selgemini mõistetavas seoses. Oleme seda hinnanud esteetilise väärtuse suhtes mõõdukalt olulisemaks, sest kuigi need on seotud kriteeriumid, on kunstiväärtus püsivam ka esteetiliste normide vaheldudes.

Pärandobjekti ajaloolise, sotsiaalse, kasutuse, religioosse/spirituaalse, identiteedi ja poliitilise väärtuse kujunemist võib esteetika küll mõjutada, ent kui võrdleme nende kriteeriumite rolli mälestusmärkide juures, siis on need esteetilise väärtusega võrreldes tugevalt eelistatud. Võrdväärselt relevantseks oleme esteetilist väärtust hinnanud haruldusväärtusega — kumbki neist ei kuulu esmatähtsate aspektide hulka, kuid mõlemal kriteeriumil on potentsiaalselt võimalik muutuda mälestusmärgi staatust oluliselt mõjutavaks faktoriks. Samuti ei ole me eelistust andnud kumbalegi kriteeriumile, kui võrdleme esteetilist väärtust etnograafilise ja arheoloogilise väärtusega, sest kuigi kaks viimast aspekti osutuvad väga vanade pärandobjektide puhul äärmuslikult olulisemaks, siis on esteetika sageli üks olulisi põhjuseid, miks neid objekte on alles hoitud, nii et neile etnograafiline ja arheoloogiline väärtus üldse tekkida saaks. Tugeva eelistuse oleme andnud esteetilisele väärtusele majandusliku väärtuse ees, kuna see mõjutab mälestusmärgi funktsionaalsust oluliselt rohkem.

(E) Kasutusväärtuse juures arvestatakse majanduslikku ja sotsiaalset kasutust. Majanduslik kasutus seisneb pärandiga seotud toodetes ja teenustes, mida saab müüa (Mason 2002, 13). Sotsiaalne kasutus on seotud ühiskondlike tegevuste ja pärandobjektide kaasaegsete kasutustega (Feilden, Jokilehto, 1993, 20). Kuna mälestusmärkide juurde üldiselt pääseb ilma piletita ning nende järgi tehtavate suveniiride müümisest saadav tulu on samuti marginaalne, siis arvestame pigem sotsiaalse kasutuse rolli. Kasutusväärtuses avaldub üks osa sotsiaalsest väärtusest, niisiis on need kriteeriumid küll lähedased, ent sotsiaalne väärtus on laiahaardelisem ja tihedamalt seotud objekti eesmärgipärase märgilise toimega.

Väga tugeva eelistuse omistame kasutusväärtusele esteetilise ja haruldusväärtuse ees, mis ei kajasta niivõrd palju mälestusmärgi tähendust ühiskonnas. Ka võrreldes kunstiväärtusega on mälestusmärgi staatus ühiskonnas oluliselt rohkem sõltuv selle kasutusväärtusest, ent kunstiväärtust ei saa alahinnata, kuna see on monumentaalkunstiteoste puhul alati aktuaalne aspekt. Kuivõrd aga objekti loomise eesmärk on ennekõike ideoloogiline, mitte kunstiline, siis oleme antud võrdluses omistanud kasutusväärtusele tugeva eelistuse kunstiväärtuse ees. Sama hinnangu oleme andnud võrdluses teadusliku, etnograafilise ja arheoloogilise väärtusega, mis on äärmuslikult olulised vanade mälestusmärkide puhul, samas kui kasutusväärtus on

äärmuslikult oluline aktuaalsete mälestusmärkide juures. Samuti oleme tugeva eelistuse omistanud kasutusväärtusele majandusliku väärtuse ees, mis on kasutusväärtusega mõnes aspektis lähedalt seotud. Eelistust ei omista me kumbalegi kriteeriumile kasutuse ning religioosse/spirituaalse väärtuse võrdluses, kuna hindame neid võrdselt olulisteks aspektideks, mis on tihtipeale ka omavahel seotud, kui spirituaalne elamus saadakse kasutuse kaudu. Kasutusväärtusest mõõdukalt olulisemaks hindame ajaloolist, sotsiaalset, hariduslikku, identiteedi ja poliitilist väärtust.

(F) Kunstiväärtuse hindamisel tuleb Muinsuskaitse järgi arvestada objekti haruldust, päritolu, vanust, säilivust ja terviklikkust, kuulumist asjade kogumisse, valmistajat, seisundit ja kasutatavust²⁶. Kunstiväärtust tuleb mälestusmärkide puhul alati kaaluda, sest kuigi oleme selgitanud, et mälestusmärkide loomise eesmärk on ideoloogiline, siis on selle vorm kunstiline ning iga Eesti mälestusmärk on ka eesti monumentaalkunsti arengu kajastus. Mälestusmärk on kujutava kunsti vorm, mis funktsioneerib sümboolselt laetud tähistajana. Tänu sellisele kunstilisele olemusele vahendab see ka erinevaid väärtuseid nagu ajalooline, identiteedi, poliitiline väärtus jm. Piltlikult öeldes valatakse teised väärtused kunstilisse vormi, mis vahendab neid ühtmoodi hästi olenemata sellest, kui väärtuslikuks hinnatakse konkreetset monumenti kunsti diskursuses. Võib öelda, et monumentide puhul on kunst vormiliseks väljundiks teiste väärtuste edastamiseks, niisiis vahend teatud eesmärkide teenimiseks.

Kunstiväärtusega võrdselt oluliseks oleme hinnanud haruldusväärtuse, millest kunstiväärtuslikkus ka olulisel määral oleneb. Mõõduka eelistuse oleme kunstiväärtusele omistanud võrdluses esteetilise väärtusega, nagu eelpool selgitasime. Tugeva eelistuse oleme kunstiväärtusele omistanud võrdluses teadusliku, majandusliku, etnograafilise ja arheoloogilise väärtusega, sest erinevalt neist kriteeriumitest on kunstiväärtus mälestusmärkide puhul alati aktuaalne faktor. Kunstiväärtuse suhtes tugeva eelistuse omistasime ajaloolisele, sotsiaalsele, kasutuse, hariduslikule, religioosle/spirituaalsele, identiteedi ja poliitilisele väärtusele.

²⁶ Kunstimälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/kunstimalestised, vaadatud 21.05.2014.

(G) Haruldusväärtuse hindamise kontekstiks on monumentaalkunst, mille teostega võrreldes määratletakse hinnatava objekti haruldus, representatiivsus ja unikaalsus (Feilden, Jokilehto 1993, 19). Haruldust arvestatakse kriteeriumina väga paljude väärtuste määratlemisel, need mõjutavad oluliselt objektide ajaloolise, arhitektuurilise, kunsti, teadusliku ja esteetilise väärtuse määra. Selleks, et mälestusmärk oleks olulisemates aspektides efektiivne ja väärtuslik, ei pea see olema haruldane. Seetõttu oleme hinnanud väga tugevaks eelistuseks ajaloolise, sotsiaalse, kasutuse, haridusliku, identiteedi ja poliitilise väärtuse suhet haruldusväärtusesse. Tugev eelistus on haruldusväärtuse ees religioosel/spirituaalsel väärtusel, sest selle kriteeriumi järgi mälestusmärgi väärtuslikuks hindamise puhul ei ole haruldus eelduseks, kuid mõningatel juhtudel mängib siiski rolli. Mõõdukas eelis on haruldusväärtuse ees arheoloogilisel ja etnograafilisel väärtusel, mis on enamasti väga tugevalt mõjutatud haruldusest, kuid võivad esineda ka madala haruldusväärtuse juures. Mälestusmärgi haruldus on tihedalt seotud selle teadusliku ja kunstiväärtuslikkusega, mistõttu oleme neid kriteeriume hinnanud võrdselt oluliseks. Samuti ei omista me paremust kumbalegi kriteeriumile, kui võrdleme haruldusväärtust esteetilise väärtusega. Tugev eelistus on haruldusväärtusel meie hinnangul majandusliku väärtuse ees, kuna kõrge haruldusväärtus kaalub üles selle võimalikud rahalised vastad.

(H) Haridusväärtus seisneb pärandi potentsiaalis edendada kultuuri- ja ajalooteadlikkust, ühildades ajaloopärandit kaasaegse eluga (Feilden, Jokilehto, 1993, 20). Sarnaselt sõnastatakse Muuseumiseaduses ka muuseumide eesmärgid: „Vahendada inimese ja tema elukeskkonnaga seotud vaimset ja materiaalselt kultuuripärandit hariduslikel, teaduslikel ja elamuslikel eesmärkidel“²⁷. Haridusväärtus avaldub pärandobjekti potentsiaalis kujundada inimeste teadmisi ja tõlgendusi ning see on ka üks mälestusmärkide loomise põhilisi eesmärgid — kinnistada üks versioon ajaloost. Nende kaudu kirjutatakse ja kinnistatakse kultuurilugusid, mistõttu on fundamentaalskaalal hinnatud haridusväärtus võrdväärselt oluliseks ajaloolise, sotsiaalse, identiteedi ja poliitilise väärtustega ning mõõdukalt olulisemaks sotsiaalsest ja kasutusväärtusest, mis eelnevatest tuleneb. Võrreldes haridusväärtust kunsti-, religioosse/spirituaalse, etnograafilise ja arheoloogilise väärtusega on sel meie hinnangul tugev eelistus, sest

²⁷ Muuseumiseadus, vastuvõetud 19.06.2013, www.riigiteataja.ee/akt/110072013001, vaadatud 30.04.2014.

hariduslik aspekt kuulub alati mälestusmärkide rajamise põhieesmärkide sekka. Sellest lähtudes oleme väga tugeva eelistuse omistanud haridusväärtusele teadusliku, esteetilise, harulduse ja majandusliku väärtuse ees.

(I) Religioosne/spirituaalne väärtus on pärandobjektidel, mida seostatakse religioossete või pühade tähendustega, kas organiseeritud religioonide uskumustest või sekulaarsetest kogemustest, mis on seotud imestuse, aukartuse jms emotsioonidega (Mason 2002, 12). Spirituaalne ehk vaimne väärtus seisneb immateriaalsetes väärtustes ja tähendustes, mida objekt võib kanda või esile kutsuda ning tänu millele on see oluline kultuurigrupi vaimse identiteedi, pärimuslike teadmiste, kunsti ja praktikate jaoks, milles see kajastub (Australia ICOMOS 2013b, 4). Kui mitmed teised kriteeriumid, mida me siinkohal võrdleme, on seotud pärandobjektiga väljendatud informatsiooni edastamise ja omistamisega, siis religioosse/spirituaalse väärtuse aspekt käsitleb inimeste emotsionaalset sidet objektiga. See on väga kaalukas aspekt, kuna selle sideme olemasolu mõjutab teiste kategooriate efektiivsust — inimese emotsioonidega seotud informatsioon kinnistub paremini. Samas peame silmas, et mälestusmärkidega esitatavates teemades ei ole tihtipeale religioossetele ja spirituaalsetele aspektide rõhku pandud.

Leiame, et ajaloolise, haridusliku ja poliitilise väärtuse puhul religioosne/spirituaalne aspekt olulist rolli ei mängi, sest informatsiooni edastamine neid kolme väärtust kehtestaval viisil võib olla väga edukas ka ilma religioosse/spirituaalse seose tekkimiseta, ning omistame neile kolmele kriteeriumile tugeva eelistuse. Sotsiaalne ja identiteedi väärtus on rohkem mõjutatavad emotsionaalsest sidemest, kuid siiski olulisemad antud kriteeriumist, mistõttu oleme hinnanud nende eelistuse vaid mõõdukaks. Kasutusväärtusega oleme selle kriteeriumi hinnanud võrdväärseks, kuna mõningaid rituaale viiakse mälestusmärkide juures läbi suures osas tänu emotsionaalsele suhestumisele mälestusmärgi tähistatavasse ning spirituaalsele kogemusele, mida selle juures kogetakse. Kuna kõrge religioosse/spirituaalse väärtusega tekkivad emotsionaalne seos ja tähendused mõjutavad väga olulisel määral mälestusmärgi ja sellega tähistatavaga suhestumist, siis oleme sellele väärtusele omistanud tugeva eelistuse teadusliku, kunsti, harulduse, etnograafilise ja arheoloogilise väärtuse ees ning väga tugeva eelistuse esteetilise ja majandusliku väärtuse ees.

(J) Majanduslik väärtus tuleneb kultuuripärandi kontekstis kas objekti enda materiaalsetest omadustest või sellel tehtud konserveerimistöödest ning selle majandusliku väärtuse mõju avaldub turismis, kaubanduses, kasutuses ja soodustustes (Feilden, Jokilehto, 1993, 19). Tüüpiline majanduslikult oluline situatsioon on pärandi kontekstis selline, kus inimesed on nõus kulutama raha pärandi omamiseks ja/või kaitseks (Mason 2002, 13). Rahaline väärtus avaldub objekti loomise ja säilitamise kuludes ning potentsiaalses müümisel saadavas tulus. Mälestusmärkidega kauplemine on üpriski harv nähtus ning peamiselt esineb seda seesuguste artefaktide puhul, mille poliitiline väärtus on devalveerinud ning seda väärtustatakse eelkõige kas kunsti või teadusega seonduva tõttu. Sellegipoolest ei ole majanduslik väärtus siinkohal täielikult kõrvale jäetav, kuna igas mälestusmärgis ilmneb jälgi selle kohta, kui kalliks läks selle tegemine maksma (olgu siis materjalide, tehnoloogia, asukoha iseärasuste või autoritasu näol) ning selline implitsiitne osutus rahalisele väärtusele võib avaldada teatavat mõju objekti retseptsioonile ja väärtustamisele. See tähendab, et majanduslik väärtus võib mõjutada mälestusmärgi staatust. Ent võrreldes teiste väärtuskriteeriumidega on see irrelevantsem, niisiis oleme hinnanud ajaloolise, sotsiaalse, haridusliku, religioosse/spirituaalse, identiteedi ja poliitilise väärtuse olevat väga tugeva eelisega majandusliku väärtuse suhtes ning ülejäänud kriteeriumitele oleme omistanud tugeva eelise.

(K) Identiteediväärtus põhineb äratundmisel ning emotsionaalsetel sidemetel ühiskonna ja mõne konkreetse pärandi objekti vahel (Feilden, Jokilehto 1993, 18). See tuleneb sellistest pärandobjekti omadustest, mida rakendatakse mõne etnilise grupi identiteedi stimuleerimiseks, kui grupil puuduvad tugevad religioossed pidepunktid (Mason 2002, 12). Mälestusmärkide oluliseks funktsiooniks on siduda teatud informatsioon kogukonna või kogu rahva identiteediga, mistõttu on identiteediväärtus eeldatavalt üks olulisemaid aspekte mälestusmärkide juures. Sellepärast oleme seda hinnanud võrdvärselt oluliseks ajaloolise ja haridusliku väärtusega, mõõdukalt eelistatumaks sotsiaalsest, kasutuse ja religioossest/spirituaalsest väärtusest, tugevalt eelistatumaks kunsti-, etnograafilisest ja arheoloogilisest väärtusest ning väga tugevalt eelistatumaks teaduslikust, esteetilisest, harulduse ja majanduslikust väärtusest. Mõõdukalt vähem oluliseks oleme hinnanud identiteediväärtust vaid poliitilise väärtuse suhtes, kuna viimase puhul on tegemist mälestusmärkide ulatuslikemate mõjudega.

(L) Poliitiline väärtus avaldub enamasti päritolumaaga seonduvates mineviku-sündmuste esitamises kehtivate poliitiliste eelistustega kooskõlas (Feilden, Jokilehto, 1993, 20). Mälestusmärgid on kahtlemata üks neist pärandobjektidest, mida Mason on kirjeldanud poliitilise vahendina rahvuskultuuri, imperialismi, postkolonialismi jm peale sundimiseks (Mason 2002, 11). Mälestusmärk kannab endaga alati mingisugust ideoloogilist sõnumit ja selgitust kultuurilooliste ja maailmavaateliste tõekspidamiste kohta. See on osa riigi mäluoliitikast, mille kaudu püütakse kujundada kogu kultuurimälu. Poliitiliste vaadete vaheldumine on ka üks oluline põhjus negatiivsete säilitusotsuste tegemiseks. Kui meie eesmärgiks on võimalikult objektiivne säilitusotsus, siis peab poliitiline väärtus olema üks kriteeriumite seast, mitte ainus kriteerium. Millisel määral seda aga arvestama peaks, seda püüamegi siinses töösas AHM meetodil välja selgitada. Fundamentaalskaalal oleme poliitilisele väärtusele andnud samasugused hinnangud kui identiteediväärtusele ning seda vaid ühe erandiga: poliitilist ja identiteedi väärtust omavahel võrreldes omistame poliitilisele mõõduka eelistuse.

(M) Etnograafiline väärtus on artefaktidel, mille kaudu saame informatsiooni meist kas ajaliselt või kultuuriliselt väga kaugetest rahvastest. Nagu eelnevalt oleme maininud, tuleb etnograafiline väärtus esile väga vanade mälestusmärkide puhul, andes meile teavet nii monumentaalkunsti ajaloost kui ka ajastuomastest sümbolsetest praktikatest. Fundamentaalskaalal etnograafilist väärtust hinnates oleme arvestanud mälestusmärkide potentsiaali muutuda tulevikus etnograafiliselt väärtuslikuks pärandobjektiks, kuid samas arvestanud selle väärtuse suhtelist irrelevantisust uuemate, n-ö aktuaalsete mälestusmärkide juures. Hinnangud ongi kujunenud kompromissina neid kahte situatsiooni arvesse võttes. Arheoloogilise väärtusega oleme hinnanud selle kriteeriumi võrdelt oluliseks, teisi hinnanguid oleme eelpool nimetanud.

(N) Arheoloogiline väärtus on artefaktidel, mille põhjal on võimalik uurida minevikuühiskondi. Muinsuskaitse järgi omistatakse see väärtus eelnevatest ajajärkudest pärinevatele inimtegevuse säilmetele, mis kannavad endas informatsiooni nii ajalooallikate kui teadusliku uurimise objektidena²⁸. Mälestusmärkide seisukohalt on tegemist analoogse

²⁸ Arheoloogiamälestised, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/arheoloogiamalestised, vaadatud 30.04.2014.

situatsiooniga kui etnograafilise väärtuse puhul, mis ilmneb samuti vaid väga vanadel teostel ning puudub uuematel. Siingi on fundamentaalskaalal antud hinnangud kujunenud kompromissina kahe vastandliku situatsiooniga arvestades, millest ühes on arheoloogiline väärtus äärmuslikult oluline ja teises äärmuslikult ebaoluline. Kuna tegemist on tabeli viimase kriteeriumiga, siis on selle võrdlusmomente eelnevalt juba mainitud ja vajadusel ka selgitatud.

Analüüsi tulemused ja järeldused

Fundamentaalskaalal antud hinnangute põhjal arvutame iga väärtuskriteeriumi osatähtsuse mälestusmärkide hindamisel, mille jaoks on tarvis arvutada igale kriteeriumile antud hinnangute geomeetriline keskmine ja selle normeeritud arvvärtus (tabel 3). Seejäral ümardame normeeritud keskmised, teisendame need protsentuaalseteks arvvärtusteks ning reastame väärtuskriteeriumid osatähtsuse järgi, saades „prioriteedivektori“ (Saaty 1990, 15) (tabel 4).

Tabel 3. Mälestusmärkide väärtuste osakaalud

Väärtus	Geomeetriline keskmine	Normeeritud keskmine
Ajalooline	3,2308922727	0.1519545662
Sotsiaalne	2,2759131587	0.1070402129
Teaduslik	0,3755640466	0.0176634399
Esteetiline	0,4397680938	0.0206830696
Kasutuse	1,5847466143	0.0745334304
Kunsti	0,7661270615	0.0360323079
Harulduse	0,4015456948	0.0188854027
Hariduslik	3,2308922727	0.1519545662
Religioosne/ Spirituaalne	1,4204335052	0.0668054948
Majanduslik	0,1942361778	0.0091352702
Identiteedi	2,8800234088	0.1354525842
Poliitiline	3,4946409951	0.1643591341
Etnograafiline	0,4837211619	0.0227502600
Arheoloogiline	0,4837211619	0.0227502600

Tabel 4. Mälestusmärkide väärtuste osatähtsuse hierarhia

1. Poliitiline väärtus	16,44%
2.–3. Ajalooline väärtus	15,20%
2.–3. Hariduslik väärtus	15,20%
4. Identiteedi väärtus	13,55%
5. Sotsiaalne väärtus	10,70%
6. Kasutusväärtus	7,45%
7. Religioosne/ spirituaalne väärtus	6,68%
8. Kunstiväärtus	3,60%
9.–10. Etnograafiline väärtus	2,28%
9.–10. Arheoloogiline väärtus	2,28%
11. Esteetiline väärtus	2,07%
12. Haruldusväärtus	1,89%
13. Teadusväärtus	1,77%
14. Majanduslik väärtus	0,91%

Näeme, et tabeli esimeses pooles (1.–7.) olevate väärtuste osatähtsus on kokku 85% ning teise poolde jäänud seitse kriteeriumit on kokku vaid osakaaluga 15%, mis on vähem, kui kolme esimese kriteeriumi osakaal. Niisiis on väga selgelt väljajoonistunud mälestusmärkide puhul esmatähtsad väärtused, mida tuleb nende hindamisel kõige enam arvesse võtta. Neli kõige olulisemat on poliitiline, ajalooline, hariduslik ja identiteedi väärtus, samuti väga olulised on mälestusmärkide sotsiaalne, kasutuse ning religioosne/spirituaalne väärtus. Eelnevas arutluskäigus esitatud põhjendusi lugemata või nendega mitte nõustudes võivad väärtuste osatähtsuse arväärtuste seas üllatada teadus- ja kunstiväärtuse madal tulemus. Oleme korduvalt toonitanud, et mälestusmärkide puhul on tegemist kunstiteostega, ent nende kunstiväärtuse osakaal osutus meie hinnangute tulemusena olevat vaid 3,6%. See tuleneb asjaolust, mida oleme eelnevalt selgitanud: monumentaalkunsti puhul ei ole kunstiline vorm esmatähtis, vaid teenib teisi eesmärke, mille nimel mälestusmärke püstitatakse. Teadusväärtuse madal osatähtsus ei tulene

ainuüksi meie hinnangust, et mälestusmärkide juures on teised kriteeriumid olulisemad, vaid samuti asjaolust, et ka teaduse jaoks ei kuulu mälestusmärgid kõige olulisemate artefaktide sekka.

Kui mõtleme viimastel aastatel kõige enam poleemikat tekitanud mälestusmärkidele Eestis, siis leiame väärtuste osatähtsuse hierarhia tabelile mõningast kinnitust. Tallinnas Vabaduse väljakule püstitatud Vabadussõja võidusamba esteetilist ja kunstiväärtust hinnati teatud ringkondades väga madalaks, ent see ei takistanud monumendi püstitamist, kuna olulisemates aspektides osutus see siiski väärtuslikuks. Pealinna ühe olulisema väljaku äärde püstitatud vabadusrist on selge poliitiline avaldus, mis kannab ajaloolisi, hariduslikke, sotsiaalseid ja identiteediga seotud väärtuseid. Samuti on tegu kõrge kasutusväärtusega monumendiga, kui mõtleme, milliseid rituaale ja üritusi selle juures läbi viiakse. Võidusamba loomine ja haldamine on väga kulukad, ent kuna majanduslik väärtus on mälestusmärkide puhul ebaoluline, siis seegi ei takistanud mälestussamba püstitamist. Tallinna vabastajate monument ehk Pronkssõdur teisaldati oma esialgsest asukohast, vaatamata sellele, et väärtuste osatähtsuse hierarhia tabeli teises pooles olevate väärtuste raames oleks algsele kohale jäetud monument aja jooksul üha väärtuslikumaks muutunud. Teisaldamisotsus tehti siin samade väärtuste põhjal, mis ka Vabadussõja võidusamba püstitamise juures olulised olid.

3. VIJANDIMAA VABADUSSÕJA MÄLESTUSSAMMASTE VÕRDLEV HINDAMINE

Selles töösas hindame võrdlevalt ühte hulka mälestusmärke, rakendades esimeses peatükis koostatud väärtuste loendit ja teises peatükis väljatöötatud väärtuste osakaale. Uurimisobjektide valikul lähtusime soovist käsitleda ühetüübilisi mälestusmärke, mille hulk oleks ligikaudu kümme objekti. Valisime Viljandimaa Vabadussõja mälestussambad, mida on kokku üheksa²⁹. Võrdleme neid objekte Saaty skaalal järgemööda kõigi neljateistkümne väärtuskriteeriumi alusel. Saadud normeeritud arväärtused korrutame läbi meie poolt esitatud väärtuste osakaalu protsendiga, mille tulemusel moodustub mälestussammaste väärtuslikkuse hierarhia. Sellise võrdleva hindamise eesmärk on anda väärtushinnang ühele hulgale objektidele, mille säilitamisel tuleb praktikas tihtilugu eelistada üht teisele — rakendades analüütiliste hierarhiate meetodit saame sellistele säilitusotsustele aluse luua.

Järgnevates alapeatükkides tutvustame esmalt valitud mälestusmärke (3.1. Ülevaade analüüsiobjektidest: Viljandimaa Vabadussõja mälestussambad), seejärel võrdleme neid erinevatest väärtuskriteeriumidest lähtuvalt (alapeatükkides 3.2.1.–3.2.14.) ning lõpuks esitame nende mälestusmärkide väärtuspõhise hierarhia (3.3. Kokkuvõte Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste väärtuspõhisest hindamisest). Peamised allikad, millest mälestussammaste kohta saadud informatsioonile oleme tuginenud, on Kultuurimälestiste riiklik register ning Mati Straussi koostatud „Vabadussõja mälestusmärgid I“. Mitmete väärtuskriteeriumide raames objektide hindamisel osutus neis allikates esitatud info aga ebapiisavaks, mistõttu otsisime lisainformatsiooni erinevatest

²⁹ Kultuurimälestiste riiklik register, register.muinas.ee/?menuID=monument&mtab=general, vaadatud 05.05.2014.

allikatest nagu mälestussamba suhtes kohalik ajakirjandus, haridusasutuste veebileheküljed jm. Mõnes aspektis jäi informatsiooni siiski veel vajaka, mistõttu toonitame, et reaalseste säilitamisotsuste aluseks loodava hierarhia puhul oleks soovitatav läbi viia uurimus kogukonna suhestumisest mälestusmärgiga.

3.1. Ülevaade uurimisobjektidest: Viljandimaa Vabadussõja mälestussambad

Järgnevalt esitame lühitutvustuse üheksast mälestussambast, mis on meie võrdleva hindamise objektideks. Mälestussammaste kirjeldused pärinevad Kultuurimälestiste riiklikust registrist, kui ei ole märgitud teisi. Oleme iga lõigu tähistanud ühe tähega, mis edaspidi võrdlustabelites tähistab kindlat mälestusmärki, et hiljem siinse tööosa juurde info otsimiseks tagasipöördudes oleks lugejal lihtsam orienteeruda.

(A) Mustla alevikus Jaani pargis asub Tarvastu kihelkonna Vabadussõjas langenute mälestussammas³⁰, mis avati 23. juunil 1937. aastal ning mida rahvasuus kutsutakse Vabaduse Jaaniks. 1941. aastal tõmmati sõdurikuju sambalt maha, selle aluskivid kaevati samas maa sisse ja pronkskuju viidi Viljandisse. Saksa okupatsiooni ajal toodi kuju tagasi ja sammas taasavati 12. juulil 1942. aastal. Mälestussammas hävitati lõplikult 1948. aasta kevadel. 24. juunil 1990. aastal taasavatud sammas on originaali koopia, mille juures on muudetud mõned väiksemad detailid. Viie meetri kõrgune sammas koosneb graniidist alusest ning lippu ja kolme leopardiga kilpi hoidva pronksist sõduri kujust. Sambale on kirjutatud Vabadussõja daatumid „1918 – 1920”, „Vabadussõjas langenuile / Tarvastu kihelkond”, „Kaitse oma kodu rada / siis kestab vaba Eesti igavest”. 1996. aastal murdi kujult mõõk ära, kuid see taastati. 2014. aasta aprillikuus hindas Muinsuskaitseameti inspektor mälestussamba seisukorda heaks.

³⁰ Vabadussõja mälestussammas 27183, register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27183, vaadatud 05.05.2014.

(B) Vabadussõja Kärstna lahingu mälestussammas³¹ avati 26. augustil 1928. aastal ning täiendati 1930. aastal musta marmorplaadiga, millel oli tekst „Kodu kaitsel langesid / Kärstna lahingutes / 2. I – 6. I 1919” ja 18 langenu nimed. 5,5 meetri kõrguse tüvipüramiidi kujulise samba esiküljel on tekst: „1918-1920. / Siit saadik / ja mitte enam! / Eesti vabadus / eest Kärstna lahingutes / võidelnud / kangelastele, / Kärstna / ja ümbruskond.” Teisel küljel: „Teekäija! / Seisatad sa siin, / siis mäleta! / Võideldes / surime, et vabaks / jääks eestlase / maa!”. Tagaküljel on pärjatud mõõga kujutis ning neljandal küljel: „Su / üle Jumal valvaku, / mu armas isamaa”. Monument purustati 19. juunil 1941, osaliselt säilinud samba alussokkel hävitati lõplikult pärast sõda. Mälestussammas taastati algsel kujul ja selle taasavamine toimus 23. juunil 1989. Täiendusena on lisatud tagaküljele plaat samba esmaavamise, purustamise ja taasavamise daatumitega ning taastatud nimetahvli tekst erineb mõnevõrra originaalist. 2014. aasta veebruaris hindas Muinsuskaitseameti inspektor mälestussamba seisukorda halvaks.

(C) Suure-Jaanis Lembitu platsil asub Vabadussõjas langenud Suure-Jaani kihelkonnast päris sõjameeste ja muistse iseseisvusaja kuulsaima väepealiku Lembitu mälestussammas³². Samba avamine toimus 24. juunil 1926. aastal, selle autor on Amandus Adamson. Mälestussammas kujutab endast nelinurkset tõusvat kivitreppi, mille keskele on asetatud sarkofaagikujuline postament. Samba esiküljel on tekst: „Lembit/ + 1217/ 1918-1920“. Paremal küljel on sisseraiutud tekst: „Eestimaa, su mehemeel, / pole mitte surnud veel!“, vasakul küljel on tekst: „Nende mure muljutused, / nende piina pigistused, / kostku meile kustumata!“ ja tagaküljel on tekst: „Eesti / vabaduse eest võitlejaile, / kangelastele, / Suure-Jaani kihelkond“. Samba pronksfiguur kujutab endast surmavalt haavatud Lembitut, kelle tõstetud käsi mõõgaga kutsub võitlusele. 19. juunil 1941. aastal purustati sammas kohalike kommunistlike tegelaste poolt ja Lembitu kuju viidi ühte täitevkomitee kuuri. 18. juunil 1942. aastal pandi kuju oma algsele asukohale, kuid mälestussammas lõhuti uuesti 30. novembril 1950. aastal, ent pronkskuju õnnestus siiski päästa ja viidi Viljandi Koduloomuuseumi. 23. juunil 1990. aastal toimus Suure-Jaani Vabadussõjas langenute mälestussamba taasavamine. Algselt monumendist on kasutatud mõned kivid,

³¹ Vabadussõja Kärstna lahingu mälestussammas 27182, register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27182, vaadatud 05.05.2014.

³² Vabadussõja mälestussammas 27181, register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27181, vaadatud 05.05.2014.

Lembitu kuju on aga koopia — originaalkuju asub Suure-Jaani Gümnaasiumis. 1996. aastal murti Lembitu kuju mõök, kuid see ennistati kiiresti (Strauss 2002, 85). 2014. aasta aprillis hindas Muinsuskaitseameti inspektor mälestussamba seisukorda heaks.

(D) Kõpu alevikus asuv Kõpu kihelkonnast pärit Vabadussõjas langenute mälestussammas³³ avati 17. septembril 1933. Sammas lõhuti 17. juunil 1941 ja veeti laiali ehitusmaterjaliks. Osa ausamba tükke leiti hiljem M. Alase aiamaalt ning nende põhjal saadi kindlaks teha samba materjal ja valmistamise tehnika (sammas, 203). Samba taasavamine toimus 23. juunil 1989, tegemist on esialgse mälestussamba koopiaga. Samba juurde viiva tee äärde on paigaldatud suurem tükk endisest sambast. Ligi kahe meetri kõrgune pruunist graniidist sokliga obelisk, mis on tehnilistel põhjustel originaalist kitsam, on paigaldatud kaheastmelisele alusele. Obeliski ülaosas on reljeefne Vabadusristi kujutis, selle all tekst: „1918-1920 / Vaba Eesti / eest”, järgnevad 22 langenu nimed. Soklil on tekst: „Vabadussõjas / langenud / Kõpu / kangelastele”. Teksti all olev reljeefne tammelehtedega põimitud mõök on valmistatud pronksist. 2014. aasta veebruaris hindas Muinsuskaitseameti inspektor mälestussamba seisukorda rahuldavaks.

(E) Pilistvere külas asuv Pilistvere kihelkonna Vabadussõjas Langenutele pühendatud mälestussammas³⁴ avati 26. juulil 1931. Kahe meetri kõrgune pronkssõdur valati Tartus ASi Tegur vabrikus (Strauss 2002, 157). Sammas monteeriti lahti 19. augustil 1941 ja viidi Viljandisse. Pronksist valatud püssi hoidev eesti sõdur arvatavasti sulatati üles nõukogulaste poolt. 12. juulil 1942 avati sammas ilma sõdurita, ent 1945. aasta sügisel lõhuti sammas uuesti. Mälestussamba teine taasavamine toimus 28. juulil 1991. Praeguse samba kivialus ja sellel olevad tekstid on originaali täpne koopia, tahvlid langenute nimedega on originaalid. Pronkssõdur on asendatud graniidist Vabadusristiga, tulenevalt rahanappusest taastamisel. Sammas kujutab endast 2,5 meetri kõrgust alusele paigaldatud neljaosalist tumepunasest graniidist poleeritud obeliski. Alusel on kirjed: „Eestimaa su mehe meel / pole mitte surnud veel”, „Langenuile / võitluses vabaduse eest / 1918-1920”,

³³ Vabadussõja mälestussammas 27180, register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27180, vaadatud 05.05.2014.

³⁴ Vabadussõja mälestussammas 27179, register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27179, vaadatud 05.05.2014.

„Nende piina pigistused / kostku meile kustumata”. 2014. aasta aprillis hindas Muinsuskaitseameti inspektor mälestussamba seisukorda rahuldavaks.

(F) Kolga-Jaani alevikus asuv Kolga-Jaani Evangeelse Luteriusu Koguduse Vabadussõjas langenute mälestussammas³⁵ avati 16. augustil 1925. Sammas asus kiriku ees, oli 3,6 meetrit kõrge ning valmistatud hallist graniidist. See oli kaheosaline sokliga obelisk, mille ülemine ots oli kumeraks raiutud, ülaosas tekst: „Au Langenuile“, mille all rist kahe palmioksa keskel, kaks ristatud mõõka, Vabadussõja aastaarvud ja tekst: „Wabaduse sõjas langenuid / kangelasi mälestab Kolga- / Jaani Ew.-Luth.usu kogudus“, järgnesid 17 sõduri nimed. Mälestussammas purustati 19. juunil 1941 kohalike kommunistlike tegelaste poolt, alles jäänud tükid kaevati sealsamas maasse. Mälestussammas taasavati kirikuaia lõunaküljel 28. mail 1989. aastal ning see on endise koopia, vaid pisut kitsam. Aluskivi esiküljele on lisatud graniittahvel tekstiga: „Püstitatud 16.VII 1925 / Purustatud 19.VI 1941 / Taastatud 28.V 1989“. Uue samba jalamile sobitati vana samba tükid, mis on ajalooliste sündmuste tunnistajad. 2013. aasta märtsis hindas Muinsuskaitseameti inspektor mälestussamba seisukorda heaks.

(G) Pornuse külas asuv mälestussammas Vabadussõjas Halliste kihelkonnast pärit langenud sõduritele³⁶ avati 29. oktoobril 1933. Ligi viie meetri kõrgune sammas oli punakaspruunist graniidist treppalusele asetatud sokliga obelisk, mille esikülje ülaosas oli sisseraiutud Vabadusristi kujutis, Vabadussõja daatumid ja loorberipärg. Soklil oli tekst: „Mälestus jäädav / on teile / venda ei unusta / vend! / Halliste kihelkond“. Samba vasakpoolsel küljel oli tekst: „Vabadussõjas langenud:“ ja langenute nimed. Sammas õhiti 1945. aasta sügisel, alles jäänud tükid kaevati sinnasamasse maasse. Sammas taasavati esimest korda 24. juunil 1991. aastal, kuid rahapuudusel oli see esialgu ilma obeliskita. Obelisk valmistati Viljandi kiviraiumistökojas ja täielikult valminuna taasavati mälestussammas 17. augustil 1996. Praegune sammas on esialgse samba täpne koopia ning algsest sambast on kasutatud seda sokli osa, mis oli õhkimisel terveks jäänud. Uus pool on valmistatud hallist graniidist, sokli tagumisele küljele on lisatud tekst: „Avati 1933 /

³⁵ Vabadussõja mälestussammas 27178, register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27178, vaadatud 05.05.2014.

³⁶ Vabadussõja mälestussammas 27177, register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27177, vaadatud 05.05.2014.

purustati 1945 / taasavati 1991". Samba juurde viiva tee äärde on kahele poole pandud endise samba tükid. 2014. aasta veebruaris hindas Muinsuskaitseameti inspektor mälestussamba seisukorda rahuldavaks.

(H) Viljandi Vanal kalmistul asub Sakalamaa Vabadussõjas hukkunute matmispaik mälestussambaga³⁷, mis avati 19. septembril 1926. Matusepaik piirati kolmest küljest Saaremaa marmorist barjääriga, keskele püstitati marmorist tahvel, mille otsas oli Vabadusristi kujutis (Strauss 2002, 189). 11. septembril 1945 lasti õhku kalmistu keskne monument, hiljem purustati ka hauatahvlid ja kalmistut ümbritsev piire ning asemele veeti mullakiht. Kuigi mitmeid kordi ähvardas seda paika pealematmine, suudeti ühiskalmistu asukoht säilitada puutumatuna (samas, 191). Kalmistu taastati fotode ja alusvundamentide järgi, monumendi ja kalmistu taasavamine toimus 1991. aastal. Oma edasises analüüsis käsitleme ühishauda osana monumendi tervikust. 2013. aasta novembris hindas Muinsuskaitseameti inspektor mälestussamba seisukorda rahuldavaks.

(I) Lalsi külas asub Vabadussõjas langenud Kolga-Jaani apostliku õigeusu koguduse liikmete mälestussammas³⁸, mis avati 12. septembril 1926. Sammas asus Lalsi apostliku õigeusu kiriku juures ja oli oma väljanägemiselt sarnane luteri usu koguduse liikmetele pühendatud mälestussambaga, erinevus oli esiküljel olevas tekstis: „Wabaduse sõjas langenuid / kangelasi mälestab Kolga- / Jaani Ap. Õigeusu kogudus“, järgnes 13 nime (Strauss 2002, 91-92). Sammas võeti maha 23. juunil 1941 kohalike kommunistlike tegelaste ja miilitsate poolt; Saksa okupatsiooni ajal sammas taasavati aluskivile lisatud tekstiga: „Ümber tõmmatud ja rikutud / bolšewike poolt 23. VI 1941. / Uuesti püstitatud 19. VII 1942“; oktoobris 1944 tõmmati sammas uuesti aluselt maha, ent kuna tekstidega esikülg oli maa poole, ei jäänud see kellelegi silma ning lebas puutumatult sealsamas võsastunud heki varjus (samas 92). 1988. aastal taastatud mälestusmärk koosneb hallist graniidist, ringikujulise põhiplaani alusest ning sellel asetsevast eenduva sokliga hallist graniidist, nii eest kui küljelt trapetsiaalse löikega sambast. See oli esimene mälestussamba pidulik taasavamine üle Eesti — osavõtjaid oli paarisaja ringis, lehvisid rahvuslipud, peeti

³⁷ Vabadussõjas hukkunute matmispaik mälestussambaga 27184, register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27184, vaadatud 05.05.2014.

³⁸ Vabadussõja mälestussammas 8424, register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=8424, vaadatud 05.05.2014.

kõnesid (samas 92). 2012. aasta oktoobris hindas Muinsuskaitseameti inspektor mälestussamba seisukorda rahuldavaks.

3.2. Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste hindamine analüütiliste hierarhiate meetodil

Järgnevalt esitame neliteist Viljandimaa Vabadussõja mälestussambaid võrdlevat tabelit ning põhjendame nendes antud hinnanguid. Väärtuskriteeriumid, mille valguses me objekte võrdlevalt hindame, oleme järjestanud vastavalt teises peatükis esitatud väärtuskriteeriumite osatähtsusele, alustades kõige relevantsemaks osutunud poliitilisest väärtusest ning lõpetades kõige irrelevantsemaks osutunud majandusliku väärtusega. Sel teel saame kokku neliteist pingerida, mille põhjal viimases alapeatükis arvutame välja üldise Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste väärtuslikkuse hierarhia.

3.2.1. Mälestussammaste poliitiline väärtus

Kõikidel mälestussammastel on oma poliitiline väärtus. Selleks, et neid väärtuseid omavahel võrrelda, pöörame tähelepanu järgmistele aspektidele: mälestusmärgi osutuse ulatus, nt ühele lahingule pühendatud sammast võrreldes kõikidele Eesti vabaduse eest võitlenutele pühendatud sambaga; osutused erinevatele poliitilistele režiimidele ja nende vahekorrale, nt viited võõrvõimule, kes purustas algupärase samba; ning seos poliitiliselt oluliste sündmustega, nt taasavamine Nõukogude režiimi all.

Võrreldes mälestussammaste poliitilist väärtust (tabel 5) oleme need jaganud selle väärtuse määra järgi kolme väärtusastmesse. (1) Kõige kõrgem poliitiline väärtus on meie hinnangul Suure-Jaani Lembitul, mis tähistab lisaks Vabadussõjale ka Muistset vabadusvõitlust ning osutab Eesti riigi legitiimsete aluste põlisusele, ning Kolga-Jaani

õigeusu koguduse mälestussambal, mille pidulik taasavamine rahvuslikes meeleoludes 1989. aastal oli esimene seelaadne üle Eesti. (2) Neist mõõdukalt vähemolulisteks hindame Kärstna, Kolga-Jaani luteriusu koguduse ja Halliste mälestussammast, mille poliitilist väärtust tõstab nendega esitatud märgid Vabadussõjale järgnenud okupatsioonidest ning iseseisvuse taastamisest. (3) Neist kolmest sambast vähemoluliseks osutuvad eelpool nimetatud aspekte silmas pidades Kõpu, Tarvastu, Pilistvere ja Sakalamaa monumendid, mis on pühendatud ühe piirkonna langenud sõduritele ning mille juures ei ilmne selgeid osutusi monumendi seisukorrale läbi erinevate perioodide.

Tabel 5. Mälestussammaste poliitiline väärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{5}$	0,04134
Kärstna (B)	3	1	$\frac{1}{3}$	3	3	1	1	3	$\frac{1}{3}$	0,10882
Suure-Jaani (C)	5	3	1	5	5	3	3	5	1	0,25141
Kõpu (D)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{5}$	0,04134
Pilistvere (E)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{5}$	0,04670
Kolga-Jaani luteriusu (F)	3	1	$\frac{1}{3}$	3	3	1	1	3	$\frac{1}{3}$	0,10882
Halliste (G)	3	1	$\frac{1}{3}$	3	3	1	1	3	$\frac{1}{3}$	0,10882
Sakalamaa (H)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{5}$	0,04134
Kolga-Jaani õigeusu (I)	5	3	1	5	5	3	3	5	1	0,25141

3.2.2. Mälestussammaste ajalooline väärtus

Muinsuskaitse eeskirjade järgi on ajaloolise väärtusega kõik kuni 1940. aastani püstitatud mälestusmärgid, mis on säilinud oma algsel asukohal³⁹. Niisiis on kõikidel siinkohal võrreldavatel mälestussammastel ajalooline väärtus. Selleks, et neid omavahel võrrelda ja väärtuslikkust eristada, arvestame järgnevaid aspekte, mis on Muinsuskaitse poolt esile tõstetud: seos ajaloos silmapaistvate isikute, sündmuste või protsessidega; Vabadussõja

³⁹ Ajaloomälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/ajaloomalestised, vaadatud 05.05.2014.

lahingute toimumise paigad; sõjas langenute ühised matmispaigad⁴⁰. Samuti arvestame mälestussammaste ajaloolise väärtuse hindamisel (tabel 6) objekti vanust ja algupäraselt kujul säilivust.

Neid aspekte silmas pidades oleme jaganud mälestussambad kolme väärtusastmesse. (1) Kõige väärtuslikumaks osutuvad Suure-Jaani sammas, mis esitab seoseid ajalooliselt olulise isiku, Lembituga ning samuti mitme sõjaga; Sakalamaa monument, mille juures on säilinud sõjas langenute ühishaud; ning Kärstna mälestusmärk, mis on tähistab olulist lahingupaika. (2) Neil kolmel sambal on mõõdukas eelistus Kolga-Jaani õigeusu koguduse samba ees, mille ajaloolist väärtust tõstab algupärasel kujul säilivus, (3) ning tugev eelistus ülejäänud mälestussammaste ees, mis nimetatud aspektidele ei vasta ning mille ajaloolist väärtust ei kasvata oluliselt ka ükski teine selline aspekt, mis juba nimetatud sammastes ei sisalduks.

Tabel 6. Mälestussammaste ajalooline väärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	0,04259
Kärstna (B)	5	1	1	5	5	5	5	1	3	0,22733
Suure-Jaani (C)	5	1	1	5	5	5	5	1	3	0,22733
Kõpu (D)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	0,04259
Pilistvere (E)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	0,04259
Kolga-Jaani luteriusu (F)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	0,04259
Halliste (G)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	0,04259
Sakalamaa (H)	5	1	1	5	5	5	5	1	3	0,22733
Kolga-Jaani õigeusu (I)	3	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	3	3	3	3	$\frac{1}{3}$	1	0,10504

3.2.3. Mälestussammaste haridusväärtus

Haridusväärtus on üks neist väärtuskriteeriumidest, mille määratlemiseks on soovitatav läbi viia uurimus kogukonnas, mille territooriumil mälestusmärk paikneb. Käesolevas

⁴⁰ Samas

uurimuses oleme püüdnud kirjalike allikate põhjal hinnata iga mälestussamba rolli ajaloolise informatsiooni integreerimisel kaasaegsesse ühiskonda (tabel 7). Vaid mõningate sammaste kohta leidsime informatsiooni, mis neid selles valguses esile tõstab. Küll aga on kõikide mälestussammaste kohta fototõendus sellest, et nende juurde viiakse lilli, mis tähendab, et mingil määral osalevad need kõik teadmiste kujundamises ja säilitamises.

Kõige enam haridusväärtusele viitavat informatsiooni leidsime Suure-Jaani ja Kärstna mälestussammastega seoses, mistõttu oleme neid antud skaalal kõige kõrgemalt hinnanud. Suure-Jaani mälestussammas ja sellega kujutatud Lembitu on Suure-Jaanis olulisel kohal: mälestusmärgi juures toimuvad kooliaktused ja riiklikelt tähtpäeval rahvakogunemised, Lembitu järgi on nimetatud spordivõistlused, väljak ja tänav⁴¹. Kärstnas korraldatakse lahingumänge, mille traditsiooniliseks osaks on mälestusmärgi juures aupaugu laskmine (Silla 2008). Artikleid ja pildimaterjale mälestusmärkide juures toimunud sündmustest leidub ka Halliste, Tarvastu, Kolga-Jaani luteriusu ning Sakalamaa monumentide kohta — neile omistame mõõduka eelitusse ülejäänud kolme, s.o Kolga-Jaani õigeusu, Kõpu ning Pilistvere mälestussamba ees, mille kohta taolist informatsiooni leidsime väga minimaalsel määral.

Tabel 7. Mälestussammaste haridusväärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	3	3	1	1	1	3	0,08190
Kärstna (B)	5	1	1	5	5	5	5	5	5	0,28393
Suure-Jaani (C)	5	1	1	5	5	5	5	5	5	0,28393
Kõpu (D)	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	0,03485
Pilistvere (E)	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	0,03485
Kolga-Jaani luteriusu (F)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	3	3	1	1	1	3	0,08190
Halliste (G)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	3	3	1	1	1	3	0,08190
Sakalamaa (H)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	3	3	1	1	1	3	0,08190
Kolga-Jaani õigeusu (I)	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	0,03485

⁴¹ Suure-Jaani Gümnaasiumi blogi, sjg5a.blogspot.com/2012/02/lembitu-joudis-kooli.html, vaadatud 05.05.2014.

3.2.4. Mälestussammaste identiteediväärtus

Eelnevates peatükkides oleme selgitanud, kuivõrd oluline ja olemuslik on mälestusmärkide juures identiteediväärtus. Selle väärtuse määra hindamiseks oleks samuti abi uurimustööst kogukondades, ent selle puudumisel valisime võrdlemise aluseks mälestusmärgi osutuse ulatuse (tabel 8). Väga lihtsalt öeldes võrdleme, kui suurele inimhulgale on mälestusmärk pühendatud, kuna see on eeldatavalt seotud selle inimhulga suurusega, kelle jaoks antud mälestusmärk väga tähenduslik on. Kõikidel Vabadussõja monumentidel on üldine osutus sõjale ja riigi tekkele, ent iga sammas on eriliselt tähendusrikas selle piirkonna ja kogukonna inimeste jaoks, kelle auks sammas on püstitatud.

Siingi jagame sambad kolme väärtusastme vahel. (1) Kõige olulisemaks osutub meie lähenemise valguses Suure-Jaani mälestussammas, mille Vabadussõjas langenutele pühenduse fooniks on ülistus kõikidele Eesti maa ja hiljem riigi vabaduse eest langenutele läbi aegade, mis laieneb ka Vabadussõja järgsetele kangelastegudele, kõikidele veteranidele ja vähemal määral ka üleüldse kõikidele patriootlikele tegevustele. (2) Järgneval astmel tõstame esile Sakalamaa monumenti, mis erinevalt ülejäänutest, on pühendatud kogu maakonnas võidelnutele. (3) Kolmandale väärtusastmele oleme asetanud kihelkondliku pühendusega sambad Kõpus, Tarvastus, Pilistveres, Hallistes ja Kärstnas. Samuti mõlemad Kolga-Jaani sambad, mis võrdluses ülejäänud kolmanda väärtusastme sammastega on mõõdukalt vähemväärtuslikud, kuna ei esinda kogu piirkonda, vaid väiksemaid kogukondi selle sees.

Tabel 8. Mälestussammaste identiteediväärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	1	$\frac{1}{5}$	1	1	3	1	$\frac{1}{3}$	3	0,08089
Kärstna (B)	1	1	$\frac{1}{5}$	1	1	3	1	$\frac{1}{3}$	3	0,08089
Suure-Jaani (C)	5	5	1	5	5	5	5	3	5	0,33822
Kõpu (D)	1	1	$\frac{1}{5}$	1	1	3	1	$\frac{1}{3}$	3	0,08089
Pilistvere (E)	1	1	$\frac{1}{5}$	1	1	3	1	$\frac{1}{3}$	3	0,08089
Kolga-Jaani luteriusu (F)	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	0,03442
Halliste (G)	1	1	$\frac{1}{5}$	1	1	3	1	$\frac{1}{3}$	3	0,08089
Sakalamaa (H)	3	3	$\frac{1}{3}$	3	3	3	3	1	5	0,18849

Kolga-Jaani õigeusu (I)	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	0,03442
-------------------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---	---------------	---------------	---	---------

3.2.5. Mälestussammaste sotsiaalne väärtus

Sotsiaalse väärtuse määratlemiseks arvestame korraga objekti identiteedi- ja kasutusväärtust (tabel 9). Identiteediväärtuse hindasime kõige suuremaks Suure-Jaani ning Sakalamaa sammastel. Järgnevas alapeatükis selgitame, miks hindasime kasutusväärtuse poolest kõige olulisemateks Kärstna ning taaskord Suure-Jaani mälestussamba. Sellest lähtuvalt oleme sotsiaalse väärtuse raames andnud järgnevad hinnangud: (1) kõige olulisemaks hindame Suure-Jaani mälestusmärki, (2) sellest mõõdukalt vähemoluliseks Sakalamaa ja Kärstna sambaid, (3) milles omakorda mõõdukalt madalam on ülejäänud sammaste sotsiaalne väärtus.

Tabel 9. Mälestussammaste sotsiaalne väärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05826
Kärstna (B)	3	1	$\frac{1}{5}$	3	3	3	3	1	3	0,15471
Suure-Jaani (C)	5	3	1	5	5	5	5	3	5	0,33197
Kõpu (D)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05826
Pilistvere (E)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05826
Kolga-Jaani luteriusu (F)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05826
Halliste (G)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05826
Sakalamaa (H)	3	1	$\frac{1}{3}$	3	3	3	3	1	3	0,16374
Kolga-Jaani õigeusu (I)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05826

3.2.6. Mälestussammaste kasutusväärtus

Kasutusväärtuse puhul vaatame analoogselt haridusväärtusega mälestussambaga seotud tegevusi kogukonnas (tabel 10). Tõime juba välja asjaolu, et kõikidele mälestussammastele käiakse vähema või suurema tseremoniaalsusega lilli asetamas. Esile tõstisime Suure-Jaani

ja Kärstna sambaid, millega on seotud veel teistsugusedki sündmused, mis kinnistavad ajaloolisi teadmisi, identiteeti ja kokkukuuluvustunnet. Teiste sammaste ees tugeva eelistuse oleme seetõttu omistanud Suure-Jaani ja Kärstna sammastele. Ülejäänud sammaste puhul oleme täheldanud analoogseid kasutuspraktikaid, kuid neid omavahel võrreldes anname mõõduka eelise Sakalamaa sambale, mida on kirjeldatud kogu maakonna jaoks olulisima paigana, kus Vabariigi aastapäeval ja võidupühal austatakse Eesti vabaduse eest langenuid (Strauss 2002, 192).

Tabel 10. Mälestussammaste kasutusväärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05089
Kärstna (B)	5	1	1	5	5	5	5	5	5	0,28751
Suure-Jaani (C)	5	1	1	5	5	5	5	5	5	0,28751
Kõpu (D)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05089
Pilistvere (E)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05089
Kolga-Jaani luteriusu (F)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05089
Halliste (G)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05089
Sakalamaa (H)	3	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	3	3	3	3	1	3	0,11961
Kolga-Jaani õigeusu (I)	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,05089

3.2.7. Mälestussammaste religioosne/spirituaalne väärtus

Religioosse ja spirituaalse väärtuse määratlemisel tuleb meil oletada, millised monumendid kutsuvad rohkem esile vastavaid emotsionaalseid seoseid (tabel 11). Siinkohal hinnatavate objektide hulgas on sõduri skulptuuriga monumente ning hauamonumendi tüüpi sambaid. Sõdurikuju on inimnäoline ning osutab sõdurite kangelaslikuks peetavatele tegudele nende eluajal, nende julgusele, vaprusele, mis on meie riigi ja vabaduse aluseks. Hauamonumendid tähistavad eelkõige kangelaslikku surma kui ohverdust, mis on riigi ja vabaduse hind. Hauamonumendid osutavad usule hauatagusesse ellu ja religioossetele matmiskommetele ning haa teatavale pühadusele, mille tõttu on selle rüüstamine

kultuuriliselt keelatud. Seetõttu hindame sõdurikujudest mõõdukalt olulisemaks monumente, mis tähistavad langenuid ja nende heroismi, millest omakorda mõõdukalt olulisemad on inimsäilmetega matmispaik (Sakalamaa) ning monument, mis asub langenute surmapaigas (Kärstna lahingu mälestusmärk).

Tabel 11. Mälestussammaste religioosne/spirituaalne väärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	$\frac{1}{5}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	0,03445
Kärstna (B)	5	1	5	3	3	3	3	1	3	0,23879
Suure-Jaani (C)	1	$\frac{1}{5}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	0,03445
Kõpu (D)	3	$\frac{1}{3}$	3	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,09070
Pilistvere (E)	3	$\frac{1}{3}$	3	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,09070
Kolga-Jaani luteriusu (F)	3	$\frac{1}{3}$	3	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,09070
Halliste (G)	3	$\frac{1}{3}$	3	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,09070
Sakalamaa (H)	5	1	5	3	3	3	3	1	3	0,23879
Kolga-Jaani õigeusu (I)	3	$\frac{1}{3}$	3	1	1	1	1	$\frac{1}{3}$	1	0,09070

3.2.8. Mälestussammaste kunstiväärtus

Kunstiväärtuse hindamisel tuleb Muinsuskaitse järgi arvestada järgnevaid aspekte: haruldus, päritolu, vanus, säilivus ja terviklikkus, kuulumine asjade kogumisse, valmistaja, seisund ja kasutatavus⁴². Nende tingimuste alusel oleme üheksat mälestussammast võrdlevalt hinnates jaganud need nelja väärtusastmesse (tabel 12). (1) Kõige kõrgema kunstiväärtusega on pronkskujudega sambad, mille autoriteks on hinnatud Eesti kunstnikud — Tarvastu „Vabaduse Jaani“ autor on August Vomm, Suure-Jaani Lembitu autor on Amandus Adamson. Nende kahe teose omavahelises võrdluses anname mõõduka eelistuse monumendile, millest on säilinud ka originaalkuju, olgugi et see pole praeguse monumendi osa. (2) Suhteliselt kõrge kunstiväärtusega on ülejäänud sammaste seast

⁴² Kunstimälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/kunstimalestised, vaadatud 05.05.2014.

Kolga-Jaani õigeusu koguduse sammas, kuna see on ainuke täielikult säilinud originaalsammas. (3) Järgnevale väärtusastmele asetuvad Kolga-Jaani luteriusu koguduse, Sakalamaa, Halliste ja Kõpu sammas, mis on kõik algupärase samba koopiad, millest on kaosi säilinud. Neid omavahel võrreldes anname mõõduka eelise Kolga-Jaani sambale, kuna selle seisukorda on hinnatuks hea, samaskui ülejäänud kolme oma rahuldavaks. (4) Halva seisukorra tõttu oleme kõige madalamale väärtusastmele asetanud Kärstna samba, mille originaalist ei ole midagi säilinud. Samuti Pilistvere samba, sest see on ainuke sammas, mis ei ole taastatud originaali koopiana ning seetõttu anname nende kahe samba omavahelises võrdluses Kärstna sambale mõõduka eelise.

Tabel 12. Mälestussammaste kunstiväärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	7	$\frac{1}{3}$	5	7	5	5	5	3	0,24413
Kärstna (B)	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	3	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	0,02915
Suure-Jaani (C)	3	7	1	5	7	5	5	5	3	0,31163
Kõpu (D)	$\frac{1}{5}$	3	$\frac{1}{5}$	1	3	$\frac{1}{3}$	1	1	$\frac{1}{3}$	0,05418
Pilistvere (E)	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	0,02284
Kolga-Jaani luteriusu (F)	$\frac{1}{5}$	3	$\frac{1}{5}$	3	3	1	3	3	$\frac{1}{3}$	0,08829
Halliste (G)	$\frac{1}{5}$	3	$\frac{1}{5}$	1	3	$\frac{1}{3}$	1	1	$\frac{1}{3}$	0,05418
Sakalamaa (H)	$\frac{1}{5}$	3	$\frac{1}{5}$	1	3	$\frac{1}{3}$	1	1	$\frac{1}{3}$	0,05418
Kolga-Jaani õigeusu (I)	$\frac{1}{3}$	5	$\frac{1}{3}$	3	5	3	3	3	1	0,14142

3.2.9. Mälestussammaste etnograafiline väärtus

Kõik monumendid vahendavad teadmisi nende püstitamise kultuurikonteksti kohta ning nende seast kõrgema etnograafilise väärtusega on need, mis esitavad kõige rohkem või kõige mitmekesisemat informatsiooni. Mitmel Viljandimaa mälestussambal on näha märke etnilistest ja poliitilistest kokkupõrgetest ja teisigi osutusi ühiskondlikele protsessidele erinevatel perioodidel. Etnoloogiline uurimus võimaldaks koguda informatsiooni selle kohta, kuidas kogukonnas monumendiga suhestatud on erinevate poliitiliste režiimide ajal,

mis omakorda annab meile ka laiemaid teadmisi vastava perioodi kohta. Etnograafilise väärtuse määratlemisel ei ole esmatähtis arvestada asjaolu, kas objekt on säilinud algupärasel kujul, vaid pigem seda, kui palju on praeguses sambas säilinud infot selle algse versiooni kohta. See tähendab, et antud kontekstis on originaal ja koopia võrdselt väärtustatud, kuid täiesti teistsuguse kavandi järgi taastatud sammas on vähemväärtuslik. Vabadussõja mälestusmärkide etnograafilise väärtuslikkuse määra võrreldes jälgime seda, missuguste ajaperioodide kohta see infot kannab — nii esialgse püstitamise, mahavõtmiste, taaspüstitamiste kui ka nende sündmuste vahele jääva kohta (tabel 13).

Sellest lähtuvalt oleme mälestussambad jaganud kolme väärtusastmesse, mis kajastab nende etnograafilist informatiivsust. (1) Suhteliselt kõrgeim väärtus on Kolga-Jaani luteriusu koguduse, Halliste, Kärstna, Suure-Jaani ja Kõpu sammastel. Kolga-Jaani ja Kõpu sammaste juurde on asetatud purustatud samba tükke, mis osutavad väga selgetele vastuoludele monumendi staatust kujundavates oludes erinevatel perioodidel. Nii Kõpu kui ka Halliste sambal on lisatahvel, mis märgib samba avamist, purustamist ja taasavamist. Kärstna monument asub endisel lahinguväljal, mis tõstab selle etnograafilise informatiivsuse potentsiaali, ning ka sellele on lisatud tahvel avamise, purustamise ja taasavamise kohta. Suure-Jaani monumendi etnograafilist väärtust tõstab nii monumendi enda kui ka sellega kujutatud Lembitu oluline roll kogukonnas, mis on antud kultuurikonteksti suhtes informatiivne. (2) Neist sammastest mõõdukalt vähemolulised on Kolga-Jaani õigeusu koguduse, Sakalamaa ja Tarvastu monumendid. Neist esimese etnograafilist väärtust toetab samba hävitamata algupära, mis on läbi eri perioodide säilinud, ent on mõneti vähem informatiivne nende perioodide suhtes kui ülaltoodud. Sakalamaa monumendi eripära on selle informatiivsus ja tõenduslikkus Vabadussõja aegsete matmiskombestiku kohta. Üldisel skaalal samale väärtusastmele asetatud Tarvastu mälestusmärk on kahe eelneva suhtes mõõdukalt vähemoluline, kuna selle etnograafiline väärtus on peamiselt samba loomise–purustamise–taasloomise tsükliga seotud, ning seesugust informatsiooni sisaldavad ka Kolga-Jaani ja Sakalamaa monumendid, mille puhul veel lisaaspekte esile tõime. (3) Võrdluses kõige vähemväärtuslikuks osutus Pilistvere sammas, kuna see taastati uuel kujul, asendades sõduri vabadusristiga. Tulevikus võib selline taastamisotsus osutada väärtuslikuks informatsiooniks 1990ndate kohta, kuid olevikus ei oma see suurt etnograafilist väärtust.

Tabel 13. Mälestussammaste etnograafiline väärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	3	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	1	0,05710
Kärstna (B)	3	1	1	1	5	1	1	3	3	0,16046
Suure-Jaani (C)	3	1	1	1	5	1	1	3	3	0,16046
Kõpu (D)	3	1	1	1	5	1	1	3	3	0,16046
Pilistvere (E)	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	0,02638
Kolga-Jaani luteriusu (F)	3	1	1	1	5	1	1	3	3	0,16046
Halliste (G)	3	1	1	1	5	1	1	3	3	0,16046
Sakalamaa (H)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	3	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	1	0,05710
Kolga-Jaani õigeusu (I)	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	3	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	1	0,05710

3.2.10. Mälestussammaste arheoloogiline väärtus

Arheoloogilise väärtuse määra võrdlemisel lähtume sellest, kui palju originaalsambast säilinud on. Esmajärjekorras võtame arvesse füüsilise säilivuse ulatust ja seejärel originaali kohta säilinud informatsiooni hulka (tabel 14). Sellest perspektiivist vaadatuna võime jagada mälestussambad neljaks: (1) täielikult säilinud sambad, (2) originaalist on säilinud oluline tükk või osa, mis enamasti on taastatud monumenti integreeritud, (3) säilinud on väiksemad osad või tükid, mis ei ole osa taastatud monumendist, (4) täielikult hävinud sambad. Esimesele versioonile vastab siin käsitletavate mälestusmärkide hulgast vaid üks, Kolga-Jaani õigeusu koguduse mälestussammas. Teisele versioonile vastavad Sakalamaa monument, mille juures on säilinud ühishaud, Halliste sammas, mille juures osa soklist on algupärane, ning Suure-Jaani mälestusmärk, millest on peaaegu terviklikuna säilinud Lembitu kuju, mis ei ole küll osa taastatud monumendist, kuid tegemist on väga olulise originaalosa. Kolmas versioon kirjeldab Kõpu, Kolga-Jaani luteriusu koguduse ja Pilistvere sambaid. Esimesed kaks neist ei sisalda originaalosi, kuid need on asetatud koopias lähedusse, moodustades ideelise osa monumendist. Pilistvere sambast on säilinud nimetahvlid, mis kinnitati taastatud monumendile, ent need originaalosasid pole ehituslikus struktuuris niivõrd olulised osa kui Sakalamaa, Halliste või Suure-Jaani originaalosasid.

Neljandale versioonile vastavad täielikult hävitatud Tarvastu ja Kärstna monument, kuid mõlemad on taastatud originaali järgi, säilitades informatsiooni algsest sambast.

Tabel 14. Mälestussammaste arheoloogiline väärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	0,02061
Kärstna (B)	1	1	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	0,02061
Suure-Jaani (C)	5	5	1	3	3	3	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	0,12547
Kõpu (D)	5	5	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	0,05385
Pilistvere (E)	5	5	$\frac{1}{3}$	3	1	3	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	0,07766
Kolga-Jaani luteri (F)	5	5	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	0,05385
Halliste (G)	5	5	1	3	3	3	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	0,12547
Sakalamaa (H)	7	7	3	5	5	5	3	1	1	0,26124
Kolga-Jaani apost. (I)	7	7	3	5	5	5	3	1	1	0,26124

3.2.11. Mälestussammaste esteetiline väärtus

Kuna esteetilise väärtuse määra hindamine (tabel 15) on väga personaalne ja subjektiivne, siis selle võrdlemise aluseks esitame kaks üldistavat oletust. Esiteks oletame, et pronksskulptuuridest saab vaataja suurema esteetilise naudinguga kui kivisammastest. Teiseks oletame, et heas seisukorras monumentidest saab vaataja suurema esteetilise naudinguga kui halvas või rahuldavas seisundis monumentidest. Neist oletuslikest alustest lähtudes hindame Suure-Jaani ja Tarvastu monumente väga tugevalt olulisemaks ülejäänud sammastest. Nende kahe omavahelises võrdluses anname mõõduka eelistuse Suure-Jaanile, kuna A. Adamsoni kujul on rohkem inimlikult hingestatud, emotsionaalseid ilminguid kui A. Vommi kujul — seda nii kehaasetuses kui ka näol edastatud emotsioonides. Teisi mälestussambaid omavahel võrreldes oleme lähtunud nende praegusest seisukorrast. Kuna Kolga-Jaani luteriusu koguduse mälestussamba seisukord on ainsana heaks hinnatud, siis on sel mõõdukas eelis ülejäänute ees. Kuna Kärstna mälestussamba seisukord on ainsana halvaks hinnatud, siis on kõigil ülejäänutel, nii heas kui ka rahuldavas seisus olevatel selle ees mõõdukas eelis.

Tabel 15. Mälestussammaste esteetiline väärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	7	$\frac{1}{3}$	7	7	7	7	7	7	0,28597
Kärstna (B)	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	0,02219
Suure-Jaani (C)	3	7	1	7	7	7	7	7	7	0,36505
Kõpu (D)	$\frac{1}{7}$	3	$\frac{1}{7}$	1	1	$\frac{1}{3}$	1	1	1	0,04616
Pilistvere (E)	$\frac{1}{7}$	3	$\frac{1}{7}$	1	1	$\frac{1}{3}$	1	1	1	0,04616
Kolga-Jaani luteriusu (F)	$\frac{1}{7}$	3	$\frac{1}{7}$	3	3	1	3	3	3	0,09601
Halliste (G)	$\frac{1}{7}$	3	$\frac{1}{7}$	1	1	$\frac{1}{3}$	1	1	1	0,04616
Sakalamaa (H)	$\frac{1}{7}$	3	$\frac{1}{7}$	1	1	$\frac{1}{3}$	1	1	1	0,04616
Kolga-Jaani õigeusu (I)	$\frac{1}{7}$	3	$\frac{1}{7}$	1	1	$\frac{1}{3}$	1	1	1	0,04616

3.2.12. Mälestussammaste haruldusväärtus

Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste harulduse hindamisel on kontekstiks kõik Vabadussõja mälestusmärgid Eestis. Hindamise juures võtame siin, analoogselt arheoloogilise väärtuse hindamisega, aluseks originaalsamba säilivuse ulatuse. Alljärgnev tabel (tabel 16) ei ole aga identne arheoloogilise väärtuse tabeliga, sest kui arheoloogilist informatsiooni kannavad samba kõrvale asetatud tükid või taastatud sambast eemal asetsev oluline originaalosa ning samuti ka koopiad, mille originaalist midagi säilinud ei ole, siis harulduse puhul on Kolga-Jaani õigeusu koguduse mälestussambal kui ainsana tervikuna säilinud monumendil veel tugevam eelistus kõikide teiste ees. Arheoloogilise väärtuse puhul arvestasime ka mälestusmärgi lähedusse asetatud või ka kusagil mujal hoitavaid originaalosasid osana tänapäevasest monumendi tervikust, kuid haruldusväärtuse puhul jälgime ainult seda, kuivõrd on praeguses monumendis algupäraseid osi. Väärtusskaala ühes otsas on seetõttu nimetatud Kolga-Jaani sammas ning teises otsas Tarvastu ja Kärstna sambad, mille originaalid on täielikult hävinud. Skaala nende äärmuste vahele paigutuvad sambad järgnevas vahekorras: Halliste, Pilistvere ja Sakalamaa on ülejäänude suhtes mõõdukamalt eelistatavad, kuna neil on praegusel kujul originaalosi; Kõpu ja Kolga-Jaani luteriusu koguduse sammas on Suure-Jaani suhtes

mõõdukalt eelistatum, kuna nende originaalosalad asuvad samba juures, samas kui Adamsoni Lembitu paikneb mälestussambast eemal, koolimajas.

Tabel 16. Mälestussammaste haruldusväärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	0,03187
Kärstna (B)	1	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	0,03187
Suure-Jaani (C)	3	3	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	0,04772
Kõpu (D)	3	3	3	1	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	0,06882
Pilistvere (E)	3	3	3	3	1	3	1	1	$\frac{1}{5}$	0,12670
Kolga-Jaani luteriusu (F)	3	3	3	1	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{5}$	0,06882
Halliste (G)	3	3	3	3	1	3	1	1	$\frac{1}{5}$	0,12670
Sakalamaa (H)	3	3	3	3	1	3	1	1	$\frac{1}{5}$	0,12670
Kolga-Jaani õigeusu (I)	7	7	5	5	5	5	5	5	1	0,37081

3.2.13 Mälestussammaste teadusväärtus

Analoogselt eelnevale peatükile on ka teadusväärtuse puhul esmatähtis säilinud informatsioonihulk ja selle haruldus. Tarvastu ja Kärstna mälestussambad osutuvad võrdluses (tabel 17) taaskord vähim väärtuslikuks, kuna originaalist pole säilinud muud kui selle kavand, mille järgi koopiad tehtud on. Analoogsetelt lähtealustelt määratud arheoloogilise ja haruldusväärtuse puhul soleeris üksinda väärtusskaala tipus ainus terviklikuna säilinud sammas, kuid siin on teiste suhtes sama kõrgel pügalal ka Sakalamaa mälestusmärk, kuna seal säilinud Vabadussõjas langenute ühishaud on meie hinnangul teadusliku informatiivsuse potentsiaali poolest kõige väärtuslikum. Tarvastu ja Kärstna sammastega võrreldes on väga tugev eelistus ka Suure-Jaani ja Halliste sammastel, mis kannavad tänu nende ehitusse kuuluvatele originaalosaladele teadusväärtuslikku informatsiooni nende valmistamistehnikate kohta. Hävinud sammastest tugevalt eelistatumad on Kõpu, Pilistvere ja Kolga-Jaani luteriusu koguduse sambad, mille säilinud osadel on arheoloogiline väärtus. Neid kolme sammast omavahel võrreldes Kõpul ja

Pilistveres mõõdukas eelistus Kolga-Jaani samba ees, kuna viimane ei asu originaalses asukohas.

Tabel 17. Mälestussammaste teadusväärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	1	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	0,01789
Kärstna (B)	1	1	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	0,01789
Suure-Jaani (C)	7	7	1	3	3	3	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	0,12645
Kõpu (D)	5	5	$\frac{1}{3}$	1	1	3	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	0,05965
Pilistvere (E)	5	5	$\frac{1}{3}$	1	1	3	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	0,05965
Kolga-Jaani luteriusu (F)	5	5	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{7}$	0,04136
Halliste (G)	7	7	1	3	3	3	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	0,12645
Sakalamaa (H)	7	7	3	7	7	7	3	1	3	0,30878
Kolga-Jaani õigeusu (I)	7	7	3	7	7	7	3	$\frac{1}{3}$	1	0,24189

3.2.14 Mälestussammaste majanduslik väärtus

Mälestussammaste majandusliku väärtuse hindamisel (tabel 18) lähtume esimeses peatükis esitatud majandusliku väärtuse definitsioonidel. Getty Konserveerimise Instituudi väärtuste hindamise aluste järgi väljendub majanduslik väärtus objekti turuväärtuses, näiteks piletitulu mälestusmärgi külastamiseks, ja mitteturuväärtuses, näiteks kulutused mälestusmärgi taastamiseks (Mason 2002, 13). Ükski Viljandimaa Vabadussõja mälestussammas ei ole märgataval moel seotud kultuuriturismi kaudu majandusliku tulu teenimesega. Erinevate mälestussammaste taastamisele ja säilitamisele kulutatud vahendeid ei ole meile teada, kuid meile teadaolevate tööde järgi saame hinnata kõrgemalt Suure-Jaani ja Tarvastu kujusid, mille puhul on taasvalatud pronkskujud.

ICCROMi järgi tuleneb majanduslik väärtus pärandi enda materiaalistest omadustest või sellel tehtud konserveerimistööst (Feilden, Jokilehto, 1993, 19). Kui hindame monumente lähtuvalt nende materjalide rahalisest väärtusest, siis on ülejäänud mälestussammastega võrreldes tugev eelistus jällegi Suure-Jaani ja Tarvastu

pronkskujudega sammastel. Erinevatest kivimaterjalidest sambaid omavahel võrreldes oleme teinud ainult ühe eristuse, andes nende seast kuuete sambale mõõduka eelistuse Pelistvere samba ees, mille taastatud versioonis asendati originaalis olnud pronkskuju graniidist vabadusristiga. Nimelt leiame, et selline originaalteosest kõrvale kaldumine mõjutab samba samastamist esialgse sambaga, nii et taastatud variant ei tundu autentne või „piisavalt vana“ ning väheneb potentsiaalne kultuuriturismi huvi objekti vastu.

Tabel 18. Mälestussammaste majanduslik väärtus

Mälestussammas	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Normeeritud keskmine
Tarvastu (A)	1	7	1	7	7	7	7	7	7	0,32829
Kärstna (B)	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{7}$	1	3	1	1	1	1	0,05299
Suure-Jaani (C)	1	7	1	7	7	7	7	7	7	0,32829
Kõpu (D)	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{7}$	1	3	1	1	1	1	0,05299
Pelistvere (E)	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{3}$	1	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	0,02547
Kolga-Jaani luteriusu (F)	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{7}$	1	3	1	1	1	1	0,05299
Halliste (G)	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{7}$	1	3	1	1	1	1	0,05299
Sakalamaa (H)	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{7}$	1	3	1	1	1	1	0,05299
Kolga-Jaani õigeusu (I)	$\frac{1}{7}$	1	$\frac{1}{7}$	1	3	1	1	1	1	0,05299

3.3. Kokkuvõtte Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste väärtuspõhisest hindamisest

Esitamaks mälestussammaste väärtuspõhise hierarhia tabelit, oleme teinud analüütiliste hierarhiate meetodi poolt ettenähtud arvutused: kõik normeeritud väärtused oleme läbi korrutanud protsentuaalse arväärtusega, mis kajastab vastavale väärtuskriteeriumile eelmises peatükis omistatud osatähtsust. Iga mälestussamba koguväärtuse arvutamiseks liitsime kokku kõigis neljateistkümnes tabelis esitatud normeeritud väärtused, mille elnevalt korrutasime läbi tabelile vastava osakaaluga. Saadud arväärtused teisendasime protsentideks ja esitame tabelis 19. Protsentuaalne hinnang markeerib soovitatavat

resursside jaotust nende mälestusmärkide vahel. Tegemist on üleüldise soovitusel, mis ei arvesta erijuhte, kui mõnel objektil ilmneb uusi kahjustusi, mida tuleks kiirelt likvideerida.

Tabel 19. Mälestussammaste väärtuspõhine hierarhia

1. Suure-Jaani	25,56%
2. Kärstna	16,75%
3. Sakalamaa	14,02%
4. Kolga-Jaani õigeusu	10,84%
5. Halliste	7,84%
6. Kolga-Jaani luteriusu	7,01%
7. Tarvastu	6,94%
8. Kõpu	5,62%
9. Pilistvere	5,43%

Tabelist tulevad esile väga selged erinevused mälestussammastele antud hinnangutes. Suure-Jaani Lembitu monumendi asetumine esimesele pügalale ei tule üllatuslikuna, kuivõrd see osutus eelistatuks väga mitme väärtuskriteeriumi alusel hinnates. Tegemist on monumendiga, millel on kõige ulatuslikum ajalooline osutus, millega kaasnevad põhjapanevad poliitilised avaldused, see on kaasatud haridustegevusse, sellest on säilinud originaalskulptuur ning sel on veel teisigi eeliseid, mida eelpool oleme välja toonud.

Mõneti üllatuslikuna võib tulla Kärstna mälestussamba asetumine teisele pügalale, kuivõrd tegu on halvas seisus originaalmonumendi koopiaga, mille algsest variandist ei ole midagi säilinud. Siin tulebki väga hästi esile mälestusmärkide omapära teiste kultuuripärandi osade seas — nagu oleme eelpool väitnud, ei ole mälestusmärkide puhul primaarseteks omadusteks selle kõrge vanus, algupäraselt säilinud kuju või haruldase teadusliku või kunstilise saavutuse staatus. Meie väärtuste osakaalu hierarhia tabeli teise poolde jäänud väärtuskriteeriumide raames Vabadussõja mälestussambaid hinnates oli Kärstna enamasti vähim väärtuslike seas. Ent olulisemates aspektides, nagu poliitiline, ajalooline, hariduslik, sotsiaalne ja kasutusväärtus, hindasime Kärstna mälestussammast enamikust teistest olulisemaks.

Tabeli lõppu asetatud mälestussambaid ei tuleks pidada ebaolulisteks pärandobjektideks, sest antud kontekstis me võrdlesime neid teiste omataoliste objektidega, millega võrreldes need osutusid küll vähem väärtuslikuks, kuid laiemas

kultuuri kontekstis on tegemist siiski väärtuslike objektidega. Nagu juba eelnevalt oleme öelnud, siis on sellise võrdleva hindamise eesmärgiks luua hierarhia, millele tugineda olukorras, kui ei jagu ressursse kõikide objektide hoolduseks ning tuleb teha valikuid.

Leiame, et kasutatud analüüsimeetod ja esitatud arutluskäigud olid valitud uurimisobjektide hindamisel efektiivsed, kuid soovime veel kord toonitada, et reaalsete säilitamisotsuste aluseks loodava hierarhia puhul tuleks läbi viia uurimus kogukonna suhestumisest mälestusmärgiga. Käesoleva töö raames sellist mahukat etnoloogilist-sotsioloogilist uurimust läbi ei viidud ning töö peamine eesmärk ei olnud mitte konkreetsetele pärandobjektidele säilitusjuhiste andmine, vaid esitada säilitusotsuste tegemiseks ühte võimalikku lähenemist ja demonstreerida selle potentsiaalset efektiivsust.

KOKKUVÕTE

Magistritöös uurime väärtuspõhise hindamise rakendatavust ühele pärandobjekti tüübile – mälestusmärkidele. Esitasime hüpoteesi, et mälestusmärkide väärtuste analüüs võimaldab luua hindamise aluse, mis on rakendatav mälestusmärkide võrdleval hindamisel. Oleme osutanud sellise lähenemise kooskõlastatusele Eesti kultuuripärandi ja muinsuskaitse diskursuse ja praktikatega, kus nii väärtuspõhine kui ka pärandobjekti tüübi spetsiifiline hindamine on aktuaalsed. Töö kolmes peatükis oleme koostanud hindamise aluseks olevate kriteeriumite valimi, välja selgitanud iga kriteeriumi osakaalu mälestusmärkide hindamise kontekstis ning rakendanud neid hindamise aluseid konkreetsetel näidetel.

Esimeses peatükis andsime ülevaate kuuest olulisest kultuuripärandi käsitlusest ning ühildasime nendes esitatud väärtuste tüpoloogiad. Sel teel koostasime edaspidi magistritöös kasutatava tüpoloogia, mis koondab nii rahvusvaheliselt tunnustatud kui ka Eesti kultuuripärandi hindamist reguleerivate alustekstide seisukohti. Väärtuste koondtabel (tabel 1, lk 33-34) sisaldab neljateist väärtust: ajalooline, sotsiaalne, teaduse, esteetiline, kasutuse, kunsti, harulduse, hariduslik, religioosne/ spirituaalne, majanduslik, identiteedi, poliitiline, etnograafiline ja arheoloogiline väärtus.

Teise peatüki eesmärk on määratleda kõigi nende neljateistkümne väärtuse osakaal mälestusmärkide hindamiskriteeriumina. Selle jaoks andsime kõigepealt ülevaate mälestusmärkide püstitamise ajaloost ja põhjustest, et selgitada valitud pärandobjekti tüübi eripärasid, mida tuleks nende hindamisel arvesse võtta. Seejärel tutvustasime analüüsimeetodiks valitud analüütiliste hierarhiate meetodi ehk Saaty skaala põhimõtteid, mille abil me väärtuste olulisust määratlesime. Võrdlesime väärtuskriteeriumide olulisust mälestusmärkide kontekstis ning esitasime oma hinnangud fundamentaalskaalal (tabel 2,

lk 41). Nende hinnangute põhjal arvutasime välja iga kriteeriumi osakaalu (tabel 3, lk 51 ja tabel 4, lk 52) ning leidsime, et erinevate väärtuste osakaalud varieeruvad mälestusmärkide hindamise juures väga olulisel määral: neljateistkümne väärtuse seast seitsme osakaal on kokku 85%. Kõige relevantsemateks osutused poliitiline (16,44%), ajalooline (15,20%), hariduslik (15,20%), identiteedi (13,55%) ja sotsiaalne väärtus (10,70%). Kõige irrelevantsemateks osutused esteetiline (2,07%), harulduse (1,89%), teaduse (1,77%) ja majanduslik väärtus (0,91%).

Kolmandas peatükis rakendame kahe eelneva peatüki tulemusi, s.o väärtuskriteeriumite koondtabelit ning nende kriteeriumite osakaalu mälestusmärkide hindamise juures. Hindamiseks valisime Viljandimaa Vabadussõja mälestussambad ning viisime läbi nende võrdleva hindamise Saaty skaalal neljateistkümne kriteeriumi raames (tabelid 5–18, lk 61–75). Iga mälestussamba suhtelise koguväärtuse välja arvutamiseks korrutasime iga tabeli tulemused vastava väärtuskriteeriumi osakaaluga ning liitsime need kokku. Meie analüüsi tulemusel osutused mälestussammaste omavahelises võrdluses kõige väärtuslikumateks Suure-Jaani Lembitu mälestussammas (25,56%), Kärstna lahingu mälestussammas (16,75%), Sakalamaa Vabadussõjas hukkunute matmispaik mälestussambaga (14,02%) ja Kolga-Jaani apostliku õigeusu koguduse liikmete mälestussammas (10,84%). Viljandimaa Vabadussõja mälestussammaste seast kõige vähem väärtuslikeks osutused Kõpu kihelkonnast pärit Vabadussõjas langenute mälestussammas (5,62%) ja Pilstvere kihelkonna Vabadussõjas Langenutele pühendatud mälestussammas (5,43%). Sellise võrdleva hindamise eesmärk on anda säilitusotsuste tegemiseks vajalik hinnang ühele hulgale objektidele, mille säilitamisel tuleb objektid ressursside vähesuse tõttu prioritseerida.

Magistritöoga esitame kultuuripärandi väärtuspõhise hindamise võimalusi ja leiame, et need osutuvad konkreetsete pärandobjektide võrdlevad hindamisel kasulikuks. Seega loeme tõendatuks oma esialgse hüpoteesi: mälestusmärkide väärtuste analüüsil saame luua hindamise aluse, mida võib rakendada üksikute mälestusmärkide võrdleval hindamisel ja kaalutletud säilitusotsuste tegemisel.

THE ASSESSMENT OF THE VALUES OF MONUMENTS

Summary

This thesis is about value-based assessment of cultural heritage which has recently come in to focus also in the Estonian National Heritage Board (Muinsuskaitse). The value-based approach to the assessment of cultural heritage objects is seen as a useful instrument with the potential to solve some of the problems and dilemmas in the heritage field (Välja 2014, 98). In our research we focus on one type of heritage objects, i.e monuments. Our main hypothesis is that an analysis of the values of monuments is a way for constructing a basis for the assessment of monuments that could shape and support practical decisions concerning the maintenance of the objects.

Contemporary value judgements define what is thought of as heritage and what is not. Due to the fact that the life span of many artefacts could be measured in centuries, it is most likely that their meanings and values change over time. Since monuments are often politically and ideologically loaded, their significance and status in the society are not set in stone as the physical object itself often is. Therefore we claim that monuments are very much in need of a specific basis for their assessment.

In the first chapter we give an overview of several approaches to categorizing and defining the values that should be taken into account when assessing cultural heritage. In the first section we introduce four foreign and/or international approaches developed by (1) ICCROM — The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (created by UNESCO); (2) The Getty Conservation Institute; (3) The English Heritage — The Historic Buildings and Monuments Commission for England; (4) Australia ICOMOS — International Council on Monuments and Sites. In the second section

we take a look at similar documents and guidelines in Estonia taking as examples (1) The Museum Law and (2) The National Heritage Board, their categorization of values and juridical regulation related to it. In the third section we combine these six approaches to develop a wider and more comprehensive typology of values to rely on in the following chapters. In this combined typology we include fourteen values: historical, social, scientific, aesthetic, use, art, rarity, educational, religious/spiritual, economical, identity, political, ethnographical and archeological values.

We begin our second chapter with an overview of the history and motives for creating monuments, explaining the peculiarities of monuments as a type of heritage objects. Then we introduce our method of analysis, the analytic hierarchy process, also known as the Saaty scale. With this method we compare and evaluate all fourteen value criteria of our combined typology, keeping in mind their relevance for the assessment of monuments. As a result we get a hierarchy of these values that represents the relative importance of each criteria. The most important criteria proved to be political (16,44%), historical (15,20%), educational (15,20%), identity (13,55%) and social values (10,70%). According to our evaluation the most irrelevant criteria for the assessment of monuments are aesthetic (2,07%), rarity (1,89%), scientific (1,77%) and economical values (0,91%). These numbers reflect the extent to which any criteria should be considered in the assessment of monuments.

In the third chapter we apply the results of the previous chapters, i.e the combined typology and the relative importance of the criteria, on a group of monuments: the nine preserved and/or restored Independence War monuments in Viljandi county. Again we rely on the analytic hierarchy process to compare the monuments in light of each of the fourteen value criteria. We multiply the scores of each of these fourteen tables with the percentage of relevance calculated in the previous chapter and then add up the scores to ascertain the hierarchy of importance of the given monuments. The objective of this kind of assessment is to provide a basis for the decision making for preservative and conservating actions in a situation where there are not enough resources for equal maintenance of all of the objects in question. With this we hope to have proven our original hypothesis that a value-based analysis of heritage objects is a productive approach for their assessment and the necessary decision making.

ALLIKAD

Ajaloomälestiseks tunnistamine,

www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/ajaloomalestised, vaadatud 21.05.2014.

Arheoloogiamälestised,

www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/arheoloogiamalestised, vaadatud 21.05.2014.

Australia ICOMOS 2013a. *Mission Statement*, australia.icomos.org/about-us/australia-icomos/mission-statement/, vaadatud 21.05.2014.

– 2013b. *Practice Note. Understanding and assessing cultural significance*,

australia.icomos.org/wp-content/uploads/Practice-Note_Understanding-and-assessing-cultural-significance.pdf, vaadatud 26.05.2014.

Eesti Ajaloolised looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2013–2020, hiis.ee/files/ALP_Arengukava_2013_2020.pdf, vaadatud 27.03.2014.

Ehitismälestiseks tunnistamine,

www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/arhitektuurimalestised, vaadatud 21.05.2014.

English Heritage 2008. *Conservation Principles, Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, <http://www.english-heritage.org.uk/publications/conservation-principles-sustainable-management-historic-environment/conservationprinciplespoliciesguidanceapr08web.pdf>, vaadatud 26.05.2014.

The International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, www.international.icomos.org/charters/venice_e.pdf, vaadatud 26.05.2014.

Kultuuriministeerium: Eelnõud. www.kul.ee/index.php?path=38&EelID=10, vaadatud 01.03.2014

Kultuurimälestiseks tunnistamine, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised, vaadatud 27.03.2014

Kultuurimälestiste riiklik register,

register.muinas.ee/?menuID=monument&mtab=general, vaadatud 05.05.2014.

Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020,

www.kul.ee/webeditor/files/arengukavad/kultuur2020.pdf, vaadatud 21.05.2014.

Kunstimälestiseks tunnistamine,

www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/kunstimalestised, vaadatud 21.05.2014.

Muinsuskaitseseadus, www.riigiteataja.ee/akt/738898?leiaKehtiv, vaadatud 01.03.2014.

Muuseumiseadus, www.riigiteataja.ee/akt/110072013001, vaadatud 01.03.2014.

Muuseumikogu täiendamise ja kultuuriväärtusega asja muuseumisse hoiule võtmise kord, www.riigiteataja.ee/akt/110072013068, vaadatud 01.03.2014.

Suure-Jaani Gümnaasiumi blogi, sjg5a.blogspot.com/2012/02/lembitu-joudis-kooli.html, vaadatud 05.05.2014.

Tööstus- ja tehnikamälestiseks tunnistamine,

www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/toostustehnikamalestised, vaadatud 21.05.2014.

Vabadussõjas hukkunute matmispaik mälestussambaga 27184,

register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27184, vaadatud 05.05.2014.

Vabadussõja Kärstna lahingu mälestussammas 27182,

register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27182, vaadatud 05.05.2014.

Vabadussõja mälestussammas 27177,

register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27177, vaadatud 05.05.2014.

Vabadussõja mälestussammas 27178,

register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27178, vaadatud 05.05.2014.

Vabadussõja mälestussammas 27179,

register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27179, vaadatud 05.05.2014.

Vabadussõja mälestussammas 27180,

register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27180, vaadatud 05.05.2014.

Vabadussõja mälestussammas 27181,

register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27181, vaadatud 05.05.2014.

Vabadussõja mälestussammas 27183,

register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27183, vaadatud 05.05.2014.

Vabadussõja mälestussammas 8424,

register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=8424, vaadatud 05.05.2014.

Vaimne kultuuripärand, www.parandiaasta.ee/kultuuriparand/vaimne-kultuuriparand, vaadatud 03.03.2014.

Veealused mälestised,

www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/veealusedmalestised, vaadatud 03.03.2014.

KIRJANDUS

Bourdieu, Pierre 1994. Structures, Habitus, Power: Basis for a Theory of Symbolic Power. *Culture, power, history: a reader in contemporary social theory*, N. B. Dirks, G. Eley, S. B. Ortner (toim.). Princeton, New Jersey: Princeton University Press, lk 155–199.

Brüggemann, Kersten, Andres Kasekamp 2008. The Politics of History and the „War of Monuments“ in Estonia. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 36 (3), lk 425–448.

Caple, Chris 2000. *Conservation Skills. Judgement, method and decision making*. London, New York: Routledge.

Eesti Etümoloogiasõnaraamat. 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Feilden, Bernard M., Jukka Jokilehto 1993. *Management guidelines for world cultural heritage sites*. Rooma: ICCROM.

Huyssen, Andreas 2003. *Present Pasts. Urban Palimpsests and The Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press.

Howard, Peter 2003. *Heritage: Management, Interpretation, Identity*. London, New York: Continuum.

Inglis, Ken 1993. Grabmäler für Unbekannte Soldaten. *Die Neue Wache Unter den Linden. Ein Deutsches Denkmal in Wandel der Geschichte*, C. Stölzl (toim.). Berlin: Koehler & Amelang, lk 150–171.

Kattago, Siobhan 2008. Sõjamälestusmärgid ja tsiviliseerumisprotsess. *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteed tänapäeva Eestis*. Pille Peetersoo, Marek Tamm (koost.). Tallinn: Varrak, lk 51–69.

Konsa, Kurmo 2013. *Laulupidu ja verivorst: 21. sajandi vaade kultuuripärandile*. (Käsikiri) *Kunstileksikon* 2002. Tallinn: Kirjastus Kunst.

Oxford Latin Dictionary 1990. Oxford: Clarendon Press.

Randall, Mason 2002. Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices. *Assessing Values of Cultural Heritage. Research Report*, E. Avrami, R. Mason, M. de la Torre (toim.). Los Angeles: The Getty Conservation Institute, lk 5–30.

- Riegl, Alois 1996 [1903]. The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development. *Historical and Philosophical Issues on the Conservation of Cultural Heritage*, N. S. Price, M. K. J. Talley, A. M. Vaccaro (toim.). Los Angeles: Getty Conservation Institute, 69–83.
- Saaty, Thomas L. 1990. How to make a decision: The Analytic Hierarchy Process. *European Journal of Operational Research*, nr 48, lk 9–26.
- Silla, Priit 2008. Kärstna lahingumängude ajaloost. *Tarvastu Teataja*, nr 2 (122), lk 1.
- Strauss, Mati 2001. *Vabadussõja mälestusmärgid I*. Keila: Akadeemia Trükk.
- Tamm, Marek 2013. In search of lost time: memory politics in Estonia, 1991–2011. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41 (4), lk 651–674.
- Tamm, Marek, Saale Halla 2008. Ajalugu, poliitika ja identiteet: Eesti monumentaalsest mälumaastikust. *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteed tänapäeva Eestis*. Pille Peetersoo, Marek Tamm (koost.). Tallinn: Varrak, lk 18–50.
- Võhandu, Leo 1998. *Subjektiivsetest hinnangutest objektiivsete tulemusteni. Loengukonspekt*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool.
- Välja, Leele 2014. Ehitismälestiste väärtuspõhisest hindamisest. *Muinsuskaitse aastaraamat 2013*, Mari Loit, Elle Lepik (toim.). Tallinn: Muinsuskaitseamet, lk 98–100.
- Yau, Yung 2009. Multi-criteria decision making for urban built heritage conservation: application of the analytic hierarchy process. *Journal of Building Appraisal*, nr 4, lk 191–205.